

*De leerlingvaardigheid 'samenwerken'
binnen het vakgebied beeldende vorming.*

Joyce Rijkers

Datum: 7 november 2017

Studentnummer: 2183426

Studieloopbaanbegeleider: Nina Plompen

Onderzoeksdocent: Nina Plompen

Samenvatting

Steeds meer scholen richten zich op de vaardigheden van leerlingen. Uit een gesprek (oktober 2016) met de directrice van de basisschool blijkt dat de 21^e eeuwse vaardigheid 'samenwerken' al jaren een belangrijke pijler is. Zij is van mening dat de vaardigheid 'samenwerken' vooral binnen beeldende vorming (BVO) nog onvoldoende tot uiting komt. De school zoekt naar een manier om de vaardigheid 'samenwerken' binnen de lessen BVO te realiseren. In dit onderzoek worden de leerlijnen 'samenleren' (Ekici, 2014) en 'beeldende vorming' (SLO, g.d.) gebruikt. Vanuit deze vraag en het theoretisch kader is de volgende onderzoeksvraag ontstaan:

Op welke wijze kan basisschool X de 21^e eeuwse vaardigheid 'samenwerken', binnen het vak beeldende vorming realiseren?

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag zijn individuele interviews bij alle leerkrachten en groepsinterviews bij leerlingen afgenomen. In deze interviews is gevraagd naar hoe en hoe vaak de vaardigheid 'samenwerken' nu tot uiting komt, welke mogelijkheden leerkrachten en leerlingen zien om dit te verhogen en wat leerkrachten en leerlingen nog nodig hebben om deze binnen het vak BVO te realiseren. Uit de resultaten is gebleken dat de leerkrachten een doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 missen en handvatten en tools nodig hebben om de vaardigheid 'samenwerken' bewust en doelgericht te realiseren binnen BVO. Een aanbeveling is dan ook het creëren van een doorgaande lijn voor zowel de vaardigheid 'samenwerken' als de leerlijn 'beeldende vorming', zodat zowel leerlingen als leerkrachten bewust en doelgericht aan deze vaardigheid kunnen werken binnen BVO.

Inhoud

Samenvatting.....	2
1. Probleemanalyse	5
1.1 Aanleiding en context.....	5
1.2 Probleemstelling.....	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 21e eeuwse vaardigheden	7
2.2 Samenwerken	8
2.3 Beeldende vorming	11
2.4 De 21 ^e eeuwse vaardigheid samenwerken binnen het domein beeldende vorming	11
2.5. Onderzoeksvragen.....	13
3. Onderzoeksopzet.....	14
3.1 Beschrijving en verantwoording van data verzameling	14
3.2 Respondenten	14
3.3 Instrumenten	14
3.4 Wijze van data-analyse.....	16
4. Resultaten.....	17
4.1 Deelvraag 1	17
4.2 Deelvraag 2.....	19
4.3 Deelvraag 3.....	20
5. Conclusies en aanbevelingen	22
5.1 Conclusies	22
5.2 Kritische reflectie op onderzoeksproces	23
5.3 Praktische opbrengst en aanbevelingen	24
Literatuurlijst	26
Bijlage 1: Leerlijnen vaardigheden van de toekomst, volgens Edux, door Ekici (2014).	28
Bijlage 2: Leerlijn samenspelen en samenwerken CED-groep (2009).....	37
Bijlage 3: Vergelijking van de leerlijnen samenwerken gebruikt door Edux onderwijspartners (Ekici, 2014) en CED-groep (2009).	38
Bijlage 4: Fasen van het creatief proces (SLO, 2015)	43
Bijlage 5: Leerlijn beeldende vorming SLO (g.d.).....	44
Bijlage 6: Kerndoel 54: Beeldende vorming	48
Bijlage 7: Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.....	51
Bijlage 8: Matrix Hybride kunsteducatie	52
Bijlage 9: De leerlijnen samenleren (Ekici, 2014) en beeldende vorming (SLO, g.d) in een schema	53
Bijlage 10: Interviewleidraad leerkrachten	59

Bijlage 11: Schema ter ondersteuning van interviews leerkrachten	61
Bijlage 12: Interviewleidraad groepsinterview leerlingen	62
Bijlage 13: Uitwerking interview respondent 1.....	64
Bijlage 14: Uitwerking interview respondent 2.....	67
Bijlage 15: Uitwerking interview respondent 3.....	70
Bijlage 16: Uitwerking interview respondent 4.....	73
Bijlage 17: Uitwerking interview respondent 5.....	78
Bijlage 18: Uitwerking interview respondent 6.....	81
Bijlage 19: Schema ter ondersteuning van interview respondent 1	84
Bijlage 20: Schema ter ondersteuning van interview respondent 2	85
Bijlage 21: Schema ter ondersteuning van interview respondent 3	86
Bijlage 22: Schema's ter ondersteuning van interview respondent 4	87
Bijlage 23: Schema ter ondersteuning van interview respondent 5	89
Bijlage 24: Schema ter ondersteuning van interview respondent 6	90
Bijlage 25: Uitwerking groepsinterview leerlingen uit groep 3-4.....	91
Bijlage 26: Uitwerking groepsinterview leerlingen uit groep 5-6.....	94
Bijlage 27: Uitwerking groepsinterview leerlingen van groep 7-8	98
Bijlage 28: Wat leerkrachten nog nodig hebben om de vaardigheid samenwerkend leren, binnen BVO te realiseren.	101
Bijlage 29: Leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) gekoppeld aan fasen van het creatief proces	102
Bijlage 30: Resultaten van alle ingevulde schema's tijdens de interviews van leerkrachten.	103
Bijlage 31: Mogelijkheden vanuit individuele interviews met leerkrachten per subonderdeel omschreven.	104
Bijlage 32: Handvatten en tools die leerkrachten graag zouden willen/nodig hebben.....	106

1. Probleemanalyse

1.1 Aanleiding en context

Het onderwijs is aan het veranderen. Steeds meer scholen richten zich op de vaardigheden van leerlingen. Ons onderwijs 2032 heeft in het eindadvies (Ons onderwijs 2032, 2016), dat in opdracht van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap is geschreven, dan ook vakoverstijgende vaardigheden als vaste basis voor leerlingen vastgesteld. Dit zijn de volgende vaardigheden: leervaardigheden, creëren, kritisch denken, probleemoplossend vermogen en samenwerken.

In het, reeds vernieuwde (schooljaar 2015/2016), visiedocument van de basisschool waar dit onderzoek zal plaatsvinden staat het volgende doel beschreven: *‘Aan het einde van dit schooljaar is duidelijk welke methodiek als bronnenboek gaat dienen voor het aanbod van wereldoriëntatie, cultuur, wetenschap/techniek & excellentie. Hierbij integreren we 21^e-eeuwse vaardigheden en zoeken we de samenwerking met de omgeving op.’* (Kaathoven, S. van, 2016).

Om dit doel te bereiken probeert de school in het schooljaar 2016/2017 de volgende methodieken uit: TopOndernemers(WO), IPC en Leskracht. Daarnaast is er een extern adviesbureau ingeschakeld: ‘Edux onderwijspartners’. Edux onderwijspartners ondersteunt de school in het proces om tot een goede afstemming en werkwijze te komen. De adviseurs van Edux zijn ervaringsdeskundigen in het proces om tot een passend onderwijsaanbod te komen.

De basisschool waar het onderzoek zal plaatsvinden ligt in een kerkdorpje van Sint-Oedenrode. De school bevindt zich in een multifunctionele accommodatie(MFA). De omgeving van de school is erg groen, daarnaast is de omgeving redelijk rijk aan cultuur. Dit blijkt onder andere uit de hoeveelheid aan culturele activiteiten binnen de gemeente. De school heeft een leerlingenpopulatie van 93 leerlingen. Deze leerlingen zijn verdeeld over 4 groepen; groep 1/2, groep 3/4, groep 5/6 en groep 7/8. In de groepen 5/6 en 7/8 krijgen de leerlingen beeldende vorming (BVO) van de interne cultuurcoördinator (ICC-er), zij is tevens parttime-leerkracht in groep 1/2. In groep 3/4 krijgen de leerlingen BVO van de groepsleerkrachten. In groep 1/2 en groep 3/4 zijn de lessen vanuit thema’s opgesteld. Vanuit het thematisch onderwijs wordt BVO in deze groepen al deels aangeboden door middel van samenwerkingsopdrachten. De lessen BVO zijn vooral leerkracht gestuurd. De school bevindt zich in een traject om CMK-school te worden, dit traject is in samenwerking met de Cultuurloper. Dat wil zeggen dat de school een lijn en structuur binnen cultuureducatie aan gaat brengen. Daarnaast wordt gekeken hoe hierbij gericht aan de persoonlijke (creativiteits)-ontwikkeling van leerlingen gewerkt kan worden.

Uit gesprek (oktober 2016) met de directrice van de basisschool blijkt dat 21^e eeuwse vaardigheid ‘samenwerken’ al jaren een belangrijke pijler is voor de school. De definitie van samenwerken volgens SLO: *‘Samenwerken is te definiëren als het gezamenlijk op een intensieve manier nadenken over onderwerpen. Kinderen bij elkaar zetten met de opdracht samen een opdracht te maken, heeft vaak geen echte samenwerking tot gevolg. Samenwerken moet je leren en begeleiding en ondersteuning door de leerkracht hierbij is dan ook noodzakelijk.’* De school wil tot op heden de 21^e eeuwse vaardigheid ‘samenwerken’ graag meer in het onderwijs terugzien. De directrice is van mening dat deze vaardigheid vooral binnen het vakgebied ‘BVO’ nog onvoldoende te zien is.

Het team heeft voor ogen wat ze willen, maar ze weten niet hoe ze dit willen bereiken. Uit een gesprek (oktober 2016) met de directrice en de ICC-er, is gebleken dat er nog geen doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 zichtbaar is. Op dit moment worden BVO-activiteiten nog ad hoc gekozen, de activiteiten zijn hierbij onvoldoende gebaseerd op cognitieve doelen, leerlijnen en vaardigheden. De school wil een doorgaande lijn creëren, waarbij de leerlijn BVO en de leerlijn 'samenwerken' in de lessen geïntegreerd worden. Er is echter nog onvoldoende zicht op de kennis die leerkrachten van de leerlijnen samenwerken en BVO hebben.

1.2 Probleemstelling

De 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken is al een aantal jaren een belangrijke pijler van deze basisschool. Uit gesprek met de directrice en de ICC-er is gebleken dat ze deze vaardigheid binnen het vakgebied BVO willen realiseren. De school wil hierbij een doorgaande lijn creëren waarbij de leerlijn samenwerken en de leerlijn BVO beide geïntegreerd worden in de lessen. In dit onderzoek ligt de focus op het achterhalen van mogelijkheden om de 21^e eeuwse vaardigheid 'samenwerken' binnen het vakgebied BVO te realiseren. Het doel van het onderzoek is het vinden van een werkwijze om de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken binnen het vakgebied BVO te realiseren, waarbij een doorgaande lijn zichtbaar wordt.

2. Theoretisch kader

2.1 21e eeuwse vaardigheden

2.1.1 Wat zijn de 21e eeuwse vaardigheden?

De samenleving is aan het veranderen van een industriële naar een informatie-/kennismaatschappij. Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) geven aan dat het huidige onderwijs hierdoor moet veranderen. De vaardigheden, die de huidige kinderen moeten beheersen om in een informatie-/kennismaatschappij te kunnen functioneren, worden 21^e eeuwse vaardigheden of 21st century skills genoemd. Bij deze vaardigheden verkrijgen leerlingen kennis, inzicht en houdingen die nodig zijn om te kunnen functioneren en bij te dragen aan een informatie-/kennissamenleving (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

2.1.2 Modellen voor 21^e eeuwse vaardigheden

Er zijn over de hele wereld verschillende modellen ontwikkeld voor de 21^e eeuwse vaardigheden. In de literatuurstudie van Voogt en Roblin (2010) worden ten minste vijf modellen voor 21^e eeuwse vaardigheden vergeleken, namelijk: P21, (Partnership for 21st century skills), EnGauge, ATCS (Assessment and Teaching of 21st century skills), NETS (National Educational Technology Standards) en NAEP (Technological Literacy Framework for the 2012 National Assessment of Educational Progress). Uit de literatuurstudie door Voogt en Roblin (2010) blijkt dat er een brede overeenstemming bestaat over het belang van de 21^e eeuwse vaardigheden, er is echter nog geen brede overeenstemming welke vaardigheden het belangrijkste zijn. Voogt en Roblin (2010) concluderen dat in alle modellen vaardigheden benoemd worden op het gebied van: samenwerking, communicatie en ICT-gebruik. In de meeste modellen worden ook vaardigheden benoemd op het gebied van: creativiteit, kritisch denken, probleemoplossende vaardigheden en productiviteit.

SLO en Kennisnet hebben de literatuurstudie van Voogt en Roblin (2010) vertaald naar een vereenvoudigd model voor scholen (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1: Het model voor 21^e eeuwse vaardigheden zoals het ontwikkeld is door SLO en Kennisnet. Bron: Kennisnet (2016)

In dit onderzoek gaat men uit van het model voor 21^e eeuwse vaardigheden, SLO en Kennisnet (2016). Dit model is het meest recent ontwikkelde model door SLO en Kennisnet. Dit model sluit het best aan bij de kerndoelen en leerlingen binnen het basisonderwijs. Aangezien het onderwijs op de basisschool hierop gericht is, past dit model het best binnen dit onderzoek.

2.2 Samenwerken

2.2.1 Wat verstaan we onder de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken?

Dekker en Elshout-Mohr (2007) verstaan onder samenwerken het volgende; het gezamenlijk intensief nadenken over onderwerpen. SLO (2014) voegt hieraan toe dat kinderen bij elkaar zetten, met de opdracht om een opdracht samen te maken, vaak geen echte samenwerking tot gevolg heeft. Daarnaast geeft SLO (2014) aan dat kinderen samenwerken moeten leren, hierbij is de begeleiding en ondersteuning door de leerkracht noodzakelijk. Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) hebben een soortgelijke omschrijving van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken, namelijk; het gezamenlijk kunnen realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen.

The Partnership for 21st Century Learning (2015) heeft een wat uitgebreidere definitie van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken geformuleerd, te weten; Het vermogen om effectief en respectvol te werken met verschillende teams. Waarbij behulpzaam zijn, flexibiliteit tonen en bereidheid om compromissen te maken, nodig zijn om een gemeenschappelijk doel te bereiken (vertaald vanuit het Engels). Ons Onderwijs Platform (2016) sluit hierbij aan. Zij stellen dat het leren van compromissen sluiten, met meerdere personen aan een gezamenlijk doel werken, respect hebben voor ieders mening en verantwoordelijk dragen, onderdeel zijn van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken. Leren welke rollen er zijn en welke rol leerlingen kunnen innemen, omgaan met kritiek en een taakverdeling en planning maken zijn daarnaast ook onderdeel van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken volgens Ons Onderwijs Platform 2032 (2016).

Uit het bovenstaande blijkt dat, leerlingen bij de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken leren om gezamenlijk een doel te bereiken. Ze leren hoe ze elkaar hier bij kunnen ondersteunen. Daarnaast leren ze compromissen te sluiten en respectvol met anderen te werken. Als laatste leren ze verantwoordelijkheid te dragen. Naar aanleiding van het voorgaande is de volgende definitie van samenwerken vastgesteld: Gezamenlijk aan een doel leren werken, waarbij leerlingen het volgende leren; compromissen sluiten, verantwoordelijkheid dragen, met kritiek om kunnen gaan, respect hebben voor ieders mening, een taakverdeling maken, een planning maken, welke rollen er zijn en welke rol zij kunnen innemen.

2.2.2 Wat is het belang van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken?

Volgens Kuiper en de Haan (2008) leren kinderen van ontwikkelingsgelijken, maar ook van oudere kinderen en volwassenen met een kennisvoorsprong. Het leereffect van samenwerken ontstaat doordat kinderen in interactie met elkaar hun mening kunnen verwoorden, deze vergelijken met anderen en gezamenlijk tot nieuwe standpunten komen. Kinderen die goed kunnen samenwerken, tonen onder andere betere toetsresultaten (Kuiper & de Haan, 2008).

Het bevorderen van de cognitieve ontwikkeling van leerlingen, doordat leerlingen actief leren op het moment dat ze samenwerken wordt door Ebbens & Ettekoven (2013) benoemd. Zij verwijzen hierbij naar onderzoeken door Cohen (1994) en Hattie (2009). Leerlingen worden door samenwerken ook zelfverantwoordelijker over hun eigen leerproces, vooral wanneer er wordt gereflecteerd na een samenwerkingsopdracht (Ebbens & Ettenkoven, 2013).

Een ander voordeel van de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken is dat leerlingen sociaal-emotioneel sterker worden. Leerlingen leren omgaan met kritiek, respect hebben voor ieders mening en compromissen sluiten (Ons Onderwijs Platform, 2016). Kinderen die goed kunnen samenwerken worden sociaal gezien meer gewaardeerd door anderen (Ebbens en Ettenkoven, 2013 en Hattie, 2009).

Van Vugt (2002) geeft dan ook als voordeel dat leerlingen de vaardigheid samenwerken in hun verdere leven nodig hebben en doordat ze dit op jonge leeftijd al leren, hier later profijt van hebben. Ebbens en Ettenkoven (2013) geven daarnaast nog als voordeel dat de leerkracht meer tijd heeft voor individuele en/of gerichte aandacht. Leerlingen maken immers gebruik van elkaars hulp.

Uit het bovenstaande blijkt dat samenwerken zowel de cognitieve-ontwikkeling als de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen bevordert. Daarnaast blijkt dat leerlingen de vaardigheid samenwerken in hun verdere leven ook nodig hebben. Hierdoor is het belangrijk dat leerlingen al op de basisschool goed leren samenwerken.

2.2.3 Effectief samenwerken

Er is een verschil tussen samenwerken, waarbij leerlingen worden begeleid en ondersteund door de leerkracht en samenwerken zonder begeleiding en ondersteuning (bij elkaar zitten), deze verschillen worden in figuur 2.2 benoemd (Ebbens en Ettenkoven, 2013).

Bij elkaar zitten	Samenwerkend leren
Weinig onderlinge afhankelijkheid	Positieve onderlinge afhankelijkheid: Leerlingen hebben elkaar nodig
Groepsleider	Gedeeld leiderschap
Vaak homogeen samengesteld, doorgaans naar eigen keuze van de leerlingen.	Groepjes ook heterogeen samengesteld, vaak door de docent
Leerling alleen verantwoordelijk voor zichzelf	Iedereen is medeverantwoordelijk
Groepstaak	Instructie op taak, werkwijze, samenwerking en individuele bijdrage
Sociale vaardigheden verondersteld	Sociale vaardigheden direct onderwezen
Docent negeert groepje als groepje	De docent observeert en intervineert
Weinig aandacht voor groepsprocessen	Groepsprocessen krijgen regelmatig en systematisch aandacht

Figuur 2.2: verschil tussen bij elkaar zitten en effectief samenwerkend leren. (Ebbens en Ettenkoven, 2013)

Volgens Ebbens en Ettenkoven (2013) en Johnson en Johnson (1999) zijn er vijf bepalende elementen voor succesvol samenwerkend leren. Ten eerste positieve wederzijdse afhankelijkheid, wanneer leerlingen afhankelijk zijn van elkaar, wordt de verantwoordelijkheid door alle leerlingen gedragen, de samenwerking wordt hierdoor positief beïnvloed. Het voorgaande blijkt mede uit de meta-analyse op de effectiviteit van samenwerkend leren door Janssen (2013).

Zowel Ebbens en Ettenkoven (2013) als Johnson en Johnson (1999) geven aan dat, individuele aanspreekbaarheid en groepsverantwoordelijkheid bepalende elementen zijn voor succesvol samenwerkend leren. Daarnaast geven ze aan dat het gedrag en de houding van leerlingen en uitkomsten van hun werk gevolgen hebben voor alle leerlingen in het team. Ze hebben namelijk ook invloed op het wel of niet behalen van het gezamenlijke doel. Als derde geven Ebbens en Ettenkoven (2013) en Johnson en Johnson (1999) aan dat directe interactie belangrijk is. Leerlingen moedigen elkaar aan tijdens de samenwerkingsopdracht en bieden hulp waar nodig en/of mogelijk. Het is tevens belangrijk dat indien leden sociale vaardigheden missen, het samenwerken niet- of zelfs contraproductief is. Tot slot wordt aangegeven dat de reflectie op het leerproces en de inhoud belangrijk zijn. Leerlingen krijgen door te reflecteren meer zicht op hun leerproces en leren hoe ze nog effectiever kunnen samenwerken. (Ebbens & Ettenkoven, 2013 en Johnson & Johnson, 1999)

Janssen (2013) concludeert uit de uitkomsten van zijn meta-analyse op de effectiviteit van samenwerkend leren de onderstaande bevindingen. Het voorbereiden van leerlingen op

samenwerkend leren is van groot belang. Uit de meta-analyse van Janssen (2013) blijkt tevens dat de groepssamenstelling beperkt effect heeft op de interactieprocessen. Niveauverschillen hebben geen effect op de interactie tussen leerlingen. Het geslacht van leerlingen wel, heterogene groepen tonen een hoger interactieniveau dan homogene groepen. Als laatste hangt een taakgerichte deelname positief samen met de leeruitkomsten. Niet taakgerichte deelname daarentegen hangt negatief samen met leeruitkomsten (Janssen, 2013).

2.2.4 Leerlijn samenwerken

Er is nog geen specifieke leerlijn voor de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken gemaakt door SLO, zoals voor Nederlands, kunstzinnige oriëntatie. In het conceptueel leerplankader van SLO (2014) wordt wel beschreven wat leerlingen moeten kunnen om de vaardigheid samenwerken te beheersen. Bij samenwerken gaat het om het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen (SLO, 2014). Concreet wil dat zeggen dat leerlingen uiteindelijk; verschillende rollen bij zichzelf en anderen herkennen, hulp kunnen vragen, geven en ontvangen, kunnen onderhandelen en afspraken maken met anderen in een team, effectief kunnen communiceren, kunnen functioneren in heterogene groepen, respect hebben voor culturele verschillen en een positieve en open houding ten aanzien van andere ideeën hebben.

Edux onderwijspartners hanteert wel een leerlijn voor samenwerken (ontworpen door Sevim Ekici, 2014), deze is te vinden in [bijlage 1](#). In de door Edux onderwijspartners gehanteerde leerlijn staan per clustergroep steeds twee of drie doelen geformuleerd.

CED-groep heeft ook binnen de leerlijn 'Leren leren' een leerlijn 'samenspelen en samenwerken' ontworpen, deze is te vinden in [bijlage 2](#). De leerlijn is eigenlijk bedoeld voor het speciaal basisonderwijs, echter geeft CED-groep aan dat deze ook te gebruiken is binnen het regulier basisonderwijs. CED-groep heeft de doelen per leerjaar uitgewerkt.

2.2.5 Vergelijking tussen de leerlijnen samenwerken van Edux (Ekici, 2014) en CED-groep (2009)

In [bijlage 3](#) wordt een vergelijking tussen de leerlijnen samenwerken zoals door Edux gehanteerd (Ekici, 2014) en CED-groep (2009) weergegeven. Uit deze vergelijking blijkt dat de leerlijn die door Edux gehanteerd wordt grotere doelen heeft gesteld dan de CED-groep. De doelen zijn dan ook anders geformuleerd. In de vergelijking zijn de doelen die op elkaar lijken of erg veel met elkaar overeenkomen, als overeenkomst genoteerd. Als een doel door CED-groep, een onderdeel van een doel uit de leerlijn gehanteerd door Edux is, staat deze als overeenkomst genoteerd. Wanneer een doel nergens bij past, staat deze bij de overgebleven doelen genoteerd.

De leerlijn die Edux hanteert is opgedeeld per clustergroep (1/2, 3/4, 5/6 en 7/8), de leerlijn van de CED-groep is verdeeld per groep. Er is een groot verschil tussen de leeftijden waarop leerlingen volgens Edux en CED-groep iets zouden moeten kunnen. De leerlijnen hebben als overeenkomst dat, naar mate leerlingen ouder worden, de hoeveelheid begeleiding verminderd en aantal groepsleden verhoogd kan worden. Een andere overeenkomst is dat de doelen gericht zijn op één kind.

Uit de vergelijking blijkt namelijk, dat de leerlijn die door Edux onderwijspartners gehanteerd wordt, meer omvat dan de leerlijn volgens CED-groep. Daarnaast werkt de school samen met Edux onderwijspartners om het onderwijs op de school te veranderen. Hierdoor gaan we in dit onderzoek uit van de leerlijn 'samenleren' zoals gehanteerd door Edux onderwijspartners (Ekici, 2014).

2.3 Beeldende vorming

2.3.1 Wat verstaan we onder beeldende vorming?

Beeldende vorming is een onderdeel van het vakgebied Kunstzinnige Oriëntatie. Volgens Schasfoort (2012) is beeldende vorming/beeldonderwijs een verzamelterm voor alle activiteiten binnen de vakgebieden; tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, fotografie en film, die te maken hebben met beelden. Tule (2008) geeft een soortgelijke definitie van beeldende vorming, namelijk: beeldende werkstukken ontstaan wanneer de betekenis, vorm en het materiaal op elkaar wordt afgestemd. Leerlingen gaan aan de slag met onderwerpen/thema's in een betekenisvolle context. Ze worden geïnspireerd binnen een situatie die hen aanzet tot creatief oorspronkelijk vormgeven. Om hun ideeën vorm te geven leren leerlingen beeldende mogelijkheden om diverse materialen/technieken, aan de hand van de beeldaspecten ruimte, kleur, vorm, textuur en compositie, te onderzoeken.

Beeldende vorming is dus een verzamelterm voor alle activiteiten waar leerlingen bezig zijn met: tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, fotografie en film. Waarbij leerlingen kennis over beeldaspecten op doen en kennismaken met verschillende materialen en technieken.

2.3.2 Fasen van het creatief proces

Het creatief proces bestaat uit vier fasen, namelijk; oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Reflecteren vindt gedurende het gehele proces plaats. In bijlage 4 worden deze kort uitgelegd.

2.3.3 Leerlijn beeldende vorming

In [bijlage 5](#) is de leerlijn beeldend gekoppeld aan de vier fasen van het creatief proces, ontworpen door SLO, te vinden. Daarnaast heeft SLO-kerndoelen en tussendoelen voor kunstzinnige oriëntatie en dus ook beeldend beschreven, daarin staat welke materialen en vaardigheden leerlingen minimaal zouden moeten kennen/beheersen per clustergroep (zie [bijlage 6](#) en [bijlage 7](#)).

2.4 De 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken binnen het domein beeldende vorming

Het leerplan van SLO (kunstzinnige oriëntatie) is in samenhang met de 21^e eeuwse vaardigheden opgebouwd. Onder andere de vaardigheden: samenwerken, communiceren, probleemoplossend vermogen en kritisch denken (SLO, 2016). In de kerndoelen van TuLe.SLO zijn aspecten van de vaardigheid samenwerken terug te zien.

KSAVE model indeling	21 ^e eeuwse vaardigheden	Score van de vaardigheid bij kunst en cultuur
Manieren van denken	creativiteit	3.3
	kritisch denken	2.9
	probleemoplosvaardigheden	3.3
Manieren van werken	communiceren	2.7
	samenwerken	3.5
Instrumenten	basiskennis ICT	2.6
	mediawijsheid	2.5
	informatievaardigheden	2.8
Wereldburgerschap	sociale en culturele vaardigheden	3.1

Figuur 2.4: KSAVE-model – Welke 21^e eeuwse vaardigheden het meest belangrijk/relevant zijn binnen cultuureducatie. (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014)

Uit onderzoek door Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) blijkt, dat cultuureducatie een geschikt vakgebied is om aan de 21^e eeuwse vaardigheden te werken. De vaardigheid samenwerken is het meest relevant/belangrijk voor kunst- en cultuurlessen, dit is weergegeven in figuur 2.4.

SLO (2015) heeft acht aandachtspunten geformuleerd ten aanzien van kunstzinnige oriëntatie. Een daarvan gaat over de samenwerking tussen leerlingen en is relevant voor dit onderzoek. Namelijk; Het leren vindt plaats in onderlinge communicatie en in samenwerking tussen leerlingen. Als toelichting geven ze aan dat binnen het leergebied kunstzinnige oriëntatie veel activiteiten over het uitvoeren van groepstaken gaan. Leerlingen doen hierbij een beroep op hun sociale, communicatieve vaardigheden, zoals overleggen en het ontvangen en geven van feedback. Tijdens deze overlegmomenten wordt door het samenwerken het reflecteren op het beeldende proces en product gestimuleerd.

Volgens van de Kamp (2014) is 'Sociaal/Samenwerken' een van de zeven kunstvaardigheden. In de 'Matrix Hybride kunsteducatie' ([bijlage 7](#)) geeft van de Kamp (2014) weer hoe deze vaardigheid bij kunsteducatie (leren door en over kunst) en dus ook in beeldende vorming, terugkomt. Dit laat zien dat samenwerken een onderdeel is binnen het domein beeldende vorming.

Uit het bovenstaande kan men concluderen, dat beeldende vorming zich uitstekend ontleent om de 21^e eeuwse vaardigheid samenwerken te realiseren. Samenwerken is zelfs een belangrijk onderdeel van cultuureducatie en het domein beeldende vorming.

2.4.1 Leerlijn samenwerken en de leerlijn beeldende vorming

In [bijlage 8](#) is een schema te zien waarin de leerlijn 'samenleren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014) en de leerlijn beeldende vorming (BVO) door SLO (2008) met elkaar worden vergeleken. In dit schema wordt weergegeven wat leerlingen, per clustergroep, aan het einde van deze periode van 2 jaar, zouden moeten kunnen om een doorgaande lijn te creëren. In het schema zijn de competenties van beide leerlijnen aan elkaar gekoppeld. Hierbij is gekeken naar de meeste overlap in de competenties. Tevens wordt er vergeleken wat leerlingen m.b.t. samenwerken moeten kunnen, om een competentie van de leerlijn BVO te kunnen behalen. In het schema is te zien dat niet alle doelen direct aan elkaar te koppelen zijn.

Uit de vergelijking blijkt dat het samenwerken binnen BVO vooral in groep 7/8 duidelijk naar voren komt binnen de leerlijn BVO (SLO, g.d.) Hierdoor is er in de bovenbouw meer overlap te zien tussen de doelen dan in de onderbouw. De leerlijnen hebben wel dezelfde opbouw als het gaat om het niveau wat leerlingen zouden moeten hebben. De doelen van het subonderdeel 'Feedback geven en ontvangen' van de leerlijn samenleren (Ekici, 2014) en de fase evalueren binnen de leerlijn BVO (SLO, g.d.), komen het meest overeen.

2.5. Onderzoeksvragen

Hoofdvraag

Op welke wijze kan basisschool X de 21^e eeuwse vaardigheid 'samenwerken', binnen het vak beeldende vorming realiseren?

Deelvragen

1. Welke elementen van de leerlijn samenleren(samenwerken, communicatieve/sociale vaardigheden, leervragen stellen en feedback geven en ontvangen) komen tot uiting bij de BVO-lessen?
2. Welke mogelijkheden zien leerkrachten en leerlingen om de vaardigheid samenwerkend leren binnen de leerlijn BVO te realiseren?
3. Wat is er nodig om de vaardigheid samenwerkend leren, binnen BVO-lessen, te realiseren?

3. Onderzoeksopzet

3.1 Beschrijving en verantwoording van data verzameling

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden heeft de onderzoeker gekozen voor een kwalitatief onderzoek. Met dit onderzoek wilde de onderzoeker namelijk een directe bijdrage leveren aan het oplossen van concrete problemen in de praktijk (Kallenberg, 2011). Daarnaast zijn in dit onderzoekgegevens van kwalitatieve aard verzameld, namelijk: de mening, ervaringen, belevingen en kennis (Baarda, 2014). Door de leerkrachten te interviewen en een groepsinterview voor leerlingen te organiseren, heeft de onderzoeker de huidige kennis en de ervaringen, belevingen en meningen van de leerkrachten en leerlingen in beeld gebracht. Het betrof hun kennis, ervaringen, belevingen en meningen over de huidige implementatie van de 21^e -eeuwse vaardigheid samenwerken binnen het domein beeldende vorming op de basisschool. De onderzoeker heeft feiten en interpretaties vanuit de interviews, na ieder interview, in een verslag verwerkt. Deze verslagen werden ter goedkeuring voorgelegd aan de betrokkenen. Hierdoor heeft de onderzoeker ervoor gezorgd dat de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd werden. (Kallenberg, 2011). Daarnaast heeft de onderzoeker, door regelmatig te overleggen met anderen en alle verzamelde data in de bijlage te plaatsen, ervoor gezorgd dat het onderzoek transparant is verlopen. De onderzoeker hield de genomen stappen schriftelijk bij. Hierdoor is de betrouwbaarheid van het onderzoek bevorderd (Kallenberg, 2011).

De onderzoeker heeft voor afwisseling van dataverzameling en data-analyse gezorgd. Daardoor is de situatie nog beter in beeld gebracht en konden er gerichtere vragen gesteld worden. Hierdoor is de validiteit van het onderzoek bevorderd. Daarnaast zorgt de onderzoeker voor validiteit, door in de interviews en groepsinterviews recht te doen aan opvattingen, bedoelingen en gevoelens van respondenten (Kallenberg, 2011).

3.2 Respondenten

Het onderzoek vond plaats op een kleine basisschool. De respondenten in dit onderzoek zijn alle zes de leerkrachten van de basisschool. De leerkrachten van de basisschool zijn allemaal vrouwen, met een gemiddelde leeftijd van 38,2 jaar. De werkervaring van de leerkrachten is gemiddeld 13 jaar. Twee leerkrachten in groep 1/2, een leerkracht in groep 3/4, een leerkracht in groep 5/6, twee leerkrachten uit groep 7/8. Onder de leerkrachten is één ICC-er, zij verzorgt de lessen beeldende vorming voor groep 5 t/m 8. Doordat dit onderzoek schoolbreed werd uitgevoerd, was het van belang dat de kennis en mening van alle leerkrachten in dit onderzoek werd meegenomen.

Naast de leerkrachten, werden er 24 leerlingen uit groep 3 t/m 8 geïnterviewd middels groepsinterviews. De onderzoeker heeft in overleg met de ICC-er uit elke groep 3 leerlingen gekozen om te interviewen. Uit elke groep is er een leerling met een hoge betrokkenheid, een met een gemiddelde betrokkenheid en een met een lage betrokkenheid, tijdens de lessen BVO, gekozen. De onderzoeker heeft voor deze respondenten gekozen om het onderzoek zo betrouwbaar mogelijk te maken.

3.3 Instrumenten

De onderzoeker heeft twee instrumenten gebruikt, een interviewleidraad voor de individuele interviews en groepsinterviews. De individuele interviews hadden als doel om deelvraag 1, 2 en 3 te beantwoorden. De groepsinterviews hadden als doel om deelvraag 2 te beantwoorden. De uitwerkingen van deze instrumenten zijn te vinden in [bijlage 10](#), [bijlage 11](#) en [bijlage 12](#).

De data werd mondeling verzameld, door middel van semigestructureerde interviews en groepsinterviews. Volgens Baarde (2014) heeft deze wijze van dataverzameling als voordeel dat dit een natuurlijke manier van verzamelen is, hierdoor is er minder weerstand bij respondenten. Ten tweede is er controle op het beantwoordingsproces, eventueel verkeerd begrepen vragen kunnen gecorrigeerd worden. Als laatste is de respons vaak groter, afspraken worden niet snel afgezegd.

Doormiddel van het interviewen van leerkrachten, is de onderzoeker te weten gekomen wat de huidige kennis van de leerkrachten en directrice van de basisschool is over de leerlijnen beeldende vorming (BVO) en samenwerken. Dit betrof de leerlijnen zoals deze in het theoretisch kader zijn beschreven. Daarnaast is de onderzoeker te weten gekomen hoe de leerlijn samenleren nu binnen de lessen BVO zichtbaar is. De onderzoeker heeft alle leerkrachten geïnterviewd. De leerkrachten van groep 1/2, 3/4 en de ICC'-er geven de lessen BVO en deze interviews waren dus uitgebreider dan de interviews van de leerkrachten van groep 5/6 en 7/8. De leerkrachten van groep 5/6 en 7/8 zijn wel geïnterviewd om te weten te komen of de leerkrachten buiten de lessen BVO door de ICC'-er nog BVO-activiteiten organiseren. Hierdoor zijn alle BVO-activiteiten meegenomen in het onderzoek.

De interviews waren semigestructureerd, waarin een aantal vragen was vastgesteld, maar er ook ruimte was om door te vragen. Hierdoor was de onderzoeker er zeker van dat bepaalde zaken, die nodig waren om de onderzoeksvragen te beantwoorden aan de orde kwamen (Kallenberg, 2011). De onderzoeker startte deze met een introductie om het onderwerp nog kort toe te lichten. Zodat leerkrachten goed wisten waar het interview over zou gaan.

De interviews werden vanuit drie topics gevoerd, namelijk: de leerlijn samenleren, de leerlijn BVO en de leerlijn samenleren binnen de lessen BVO. Binnen deze topics werden de subonderdelen van de leerlijn samenleren zoals deze door Edux gehanteerd (Ekici, 2014) en de fasen van het creatief proces besproken. De subonderdelen van de leerlijn samenleren zijn; samenwerken, communicatieve/ sociale vaardigheden, leervragen stellen en feedback ontvangen en geven. De fasen van het creatief proces zijn; oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. De onderzoeker verwachtte door middel van deze interviews te weten te komen hoe de leerlijn samenleren nu tot uiting komt binnen het domein beeldende vorming. Een voorbeeldvraag is:

“Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn ‘samenleren’ (Ekici, 2014) komen tot uiting bij jouw BVO-lessen? Invullen in de bijlage (afgedrukt)
Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn ‘samenleren’ (Ekici, 2014) bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?”

Om de tweede deelvraag te kunnen beantwoorden heeft de onderzoeker, naast het interviewen van de leerkrachten, ook groepsinterviews met leerlingen gevoerd. Deze interviews werden per clustergroep afgenomen, met zes leerlingen tegelijkertijd, drie uit elke groep. Uit elke groep heeft een leerling met een hoge betrokkenheid, een met een gemiddelde betrokkenheid en een leerling met een lage betrokkenheid tijdens de lessen BVO, deelgenomen aan het interview. De groepsinterviews waren semigestructureerd. Een aantal vragen was vastgesteld, maar er was ook ruimte om door te vragen. Hierdoor was de onderzoeker er zeker van dat bepaalde zaken, die nodig waren om de onderzoeksvragen te beantwoorden aan de orde kwamen (Kallenberg, 2011). De onderzoeker startte met een korte introductie het onderwerp toegelicht. Hierdoor wisten leerling waar het interview over zou gaan en konden ze gericht antwoord geven. De groepsinterviews werden, net als de interviews met de leerkrachten, vanuit drie topics gevoerd, namelijk: de leerlijn samenleren, de leerlijn BVO en de leerlijn samenleren binnen de lessen BVO. Binnen deze topics

werden de subonderdelen van de leerlijn samenleren zoals deze door Edux gehanteerd worden (Ekici, 2014) en de fasen van het creatief proces besproken. Een aantal voorbeeldvragen is:

“Vanuit subonderdeel samenwerken:

5. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?
Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel ‘samenwerken’ benoemen (zie bijlage)
6. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
7. Welke kansen zien jullie hier nog bij?”

3.4 Wijze van data-analyse

Na het voeren van interviews met de leerkrachten en groepsinterviews met de leerlingen, heeft de onderzoeker de gegevens geanalyseerd. De data-analyse is deductief, dat wil zeggen vanuit de literatuur. De interviews zijn opgesteld vanuit de topics die uit de relevante literatuur voortvloeien. De onderzoeker heeft ieder interview en groepsinterview dezelfde dag nog uitgewerkt en ter goedkeuring voorlegt aan de respondent(en). Door deze manier van werken werd er voor een hogere betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek gezorgd (Kallenberg, 2011). De interviews zijn, indien de respondent hier toestemming voor gaf, opgenomen. Hierdoor had de onderzoeker de mogelijkheid om het interview terug te luisteren en hoefde er tijdens het interview niet per se aantekeningen gemaakt te worden. De interviews zijn hierdoor vloeiender verlopen en er heeft meer diepgang plaats kunnen vinden. (Kallenberg, 2011). Ieder interview is vervolgens samenvattend uitgewerkt, deze samenvatting is ter goedkeuring voorgelegd aan de respondent, waardoor er een directe terugkoppeling was en de respondenten nog meer bij het onderzoek betrokken werden. De resultaten van de interviews zijn vergeleken, hierbij heeft de onderzoeker gekeken naar overeenkomsten, verschillen en patronen in en tussen groepen/leerkrachten. Het bovenstaande is in het hoofdstuk resultaten samenvattend beschreven. In bijlage [13](#) tot en met [26](#) zijn de interviews uitgebreider beschreven.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk van het onderzoeksverslag worden de resultaten per deelvraag weergegeven. De resultaten komen steeds voort uit de groepsinterviews met leerlingen en individuele interviews met leerkrachten. Er wordt per deelvraag onderscheid gemaakt tussen de resultaten van de groepsinterviews met de leerlingen en individuele interviews met de leerkrachten. Bij de resultaten van deelvraag één worden de resultaten tevens per subonderdeel van de leerlijn ‘samenleren’ (Ekici, 2014) beschreven. In de beschrijving van de resultaten wordt verwezen naar de uitwerkingen van de afgenomen interviews. Deze uitwerkingen zijn terug te vinden in de bijlagen.

Voorafgaand aan de afname van de groepsinterviews (3) en individuele interviews (6) zijn de begrippen ‘Beeldende vorming’ en ‘Samenwerken’ verkend. Uit deze verkenning met leerlingen blijkt dat alle leerlingen de definitie van het begrip beeldende vorming (zie [hoofdstuk 2.3.1](#)) begrepen, nadat dit begrip door de interviewer was toegelicht. Alle leerlingen konden voorbeelden van activiteiten benoemen. Uit deze analyse blijkt tevens dat de leerlingen de definitie van samenwerken (zie [hoofdstuk 2.2.1](#)) begrepen. De geïnterviewde leerlingen konden ook hierbij voorbeelden noemen en uitleggen wat samenwerken volgens hen inhoud. Uit de verkenning met leerkrachten blijkt dat ook zij de definitie, die in dit onderzoek wordt gebruikt, van de begrippen beeldende vorming en samenwerken begrepen, ook zij konden voorbeelden noemen.

4.1 Deelvraag 1: Welke elementen van de leerlijn samen leren (samenwerken, communicatieve/ sociale vaardigheden, leervragen stellen en feedback geven en ontvangen) komen tot uiting bij de BVO-lessen?

Tijdens het interview met respondent 4 (leerkracht die BVO-lessen voor 3 groepen verzorgt) bleek dat de kenmerken van de leerlijn ‘samenleren’ (Ekici, 2014) in haar lessen aan groep 5, 6 en 7/8 in verschillende maten tot uiting kwamen. Hierdoor heeft de respondent voor groep 5, 6 en 7/8 het schema los ingevuld en zijn de resultaten van deelvraag 1 opgedeeld in 8 respondenten in plaats van 6 (zie [bijlage 22](#) en [bijlage 30](#)).

Subonderdeel ‘samenwerken’

Leerlingen

Uit de analyse van de groepsinterviews blijkt dat alle elementen van het subonderdeel ‘samenwerken’ bij groep 3-4 binnen de BVO-lessen tot uiting komen. De leerlingen uit groep 5-6 vertelden dat de elementen vooral tijdens de BVO-activiteiten binnen het thematisch werken naar voren komen. De leerlingen uit groep 7-8 gaven aan dat de elementen van dit subonderdeel naar hun mening nog niet vaak genoeg tot uiting komen binnen de BVO-lessen.

Leerkrachten

Uit de analyse van de interviews blijkt dat de elementen van het subonderdeel ‘samenwerken’ bij alle groepen binnen de beeldende vormingslessen tot uiting komen. Behalve bij de lessen die door respondent 4 aan groep 5 gegeven worden. Respondent 4 zegt hier het volgende over: “Kenmerk C, D en E komen nog niet tot uiting, door de huidige groepsdynamiek.” Het is per respondent verschillend in welke mate deze elementen tot uiting komen. (zie [bijlage 30](#))

Subonderdeel ‘communicatieve/sociale vaardigheden’

Leerlingen

Uit de analyse van de groepsinterviews blijkt dat alle elementen van het subonderdeel ‘communicatieve/sociale vaardigheden’ volgens de leerlingen tot uiting komen bij de BVO-lessen in de gehele school.

Leerkrachten

Uit de analyse van de interviews en hierbij ingevulde schema's blijkt dat de elementen van het subonderdeel 'communicatieve/sociale vaardigheden' volgens de leerkrachten bij alle groepen meestal tot uiting komen. Echter komt het element 'gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie' één keer per maand of minder voor in de onderbouw en bij de lessen gegeven door respondent 1.

Subonderdeel 'leervragen stellen'

Leerlingen

Uit de analyse van de groepsinterviews blijkt dat alle elementen van het subonderdeel 'leervragen stellen' volgens de leerlingen tot uiting komen bij de BVO-lessen in de gehele school.

Leerkrachten

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten blijkt dat de elementen van het subonderdeel 'leervragen stellen' 2/3 keer per maand of meer bij de helft van de groepen tot uiting komen tijdens de BVO-lessen, behalve kenmerk D (Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven.), deze komt bij 5 van de 8 respondenten 1 keer per maand of minder tot uiting tijdens de BVO-lessen. Respondent 4 geeft aan dat de elementen van dit onderdeel bij de BVO-lessen aan groep 5 minder aanbod komen dan bij haar lessen aan groep 6, 7 en 8. Dit heeft volgens respondent 4 te maken met de groepssamenstelling en groepsdynamiek. Dit terwijl de groepsleerkracht van deze groep aangeeft dat de elementen van dit subonderdeel bij haar BVO-lessen/activiteiten wel tot uiting komen. Respondent 6 geeft aan dat de elementen van dit onderdeel in haar lessen één keer per maand of minder tot uiting komen. Respondent 5 geeft aan dat de leerlingen tijdens het maken van het werk binnen BVO-lessen één keer per maand vragen stellen. De andere elementen van dit subonderdeel komen tijdens de BVO-lessen bijna elke les tot uiting (zie [bijlage 23](#)).

Subonderdeel 'feedback geven en ontvangen'

Leerlingen

Uit de analyse van de groepsinterviews blijkt dat de elementen van het subonderdeel 'feedback geven en ontvangen' volgens de leerlingen tot uiting komen binnen de lessen BVO in groep 3-4. De leerlingen uit groep 5/6 gaven aan dat de elementen van dit subonderdeel niet tot bijna niet tot uiting komt in de BVO-lessen. Als zij elkaar wel feedback mogen geven, wordt er uitsluitend positieve feedback gegeven. De leerlingen uit groep 7/8 geven aan dat ze op het moment dat ze in tweetallen werken elkaar feedback geven, volgens hen is deze feedback nog niet goed genoeg. Leerling 14: "We geven elkaar vaak feedback, maar deze is nog niet goed genoeg."

Leerkrachten

Uit de analyse van de interviews blijkt dat de kenmerken van dit subonderdeel in de lessen van respondent 2, 4 en 6 twee/drie keer per maand of meer tot uiting komen. Respondent 4 geeft aan dat de leerlingen van groep 5, in verband met de groepsdynamiek, alleen positieve feedback mogen geven in haar lessen en dat zij tevens hun mening nog niet kunnen onderbouwen. Bij de BVO-lessen door de andere respondenten komen niet alle kenmerken twee/drie keer of meer tot uiting ([Zie bijlage 30](#)). Respondent 1 geeft aan dat de leerlingen elke BVO-les zeggen wat ze vinden, maar één keer per maand of minder zeggen waarom ze iets vinden. Respondent 5 geeft aan dat de leerlingen van groep 1/2 nog vrijwel geen argumenten kunnen geven om hun mening te onderbouwen.

4.2 Deelvraag 2: Welke mogelijkheden zien leerkrachten en leerlingen om de vaardigheid samenwerkend leren binnen de leerlijn BVO te realiseren?

Leerlingen

Subonderdeel 'samenwerken'

Uit analyse van de groepsinterviews met leerlingen blijkt dat de leerlingen van groep 5/6 kansen zien door meer rust en respect te creëren in de groep. De leerlingen van groep 7/8 zien als mogelijkheid dat de leerkracht vaker de groepjes vormt. De leerlingen willen dat de leerkracht ze nog meer stimuleert om binnen de gemaakte groepjes te blijven samenwerken, in plaats van onderling tijdens het werken onderling nog groepjes te vormen. De leerlingen van groep 3/4 zijn tevreden met de huidige werkwijze.

Subonderdeel 'communicatieve/sociale vaardigheden'

Uit analyse van de groepsinterviews met leerlingen komt voort dat de leerlingen van groep 3/4 en 7/8 geen kansen zien en de huidige manier van werken als prettig ervaren. De leerlingen van 5/6 geven aan dat ze een groep nodig hebben waarin leerlingen niet meteen zeggen dat iets niet goed is.

Subonderdeel 'leervragen stellen'

Uit analyse van de groepsinterviews met leerlingen blijkt dat de leerlingen van groep 3/4 niet weten hoe dit onderdeel nog beter tot uiting kan komen. De leerlingen van groep 5/6 geven aan dat kansen zien door meer hulp te kijken en vragen aan klasgenoten met betrekking tot het stellen van leervragen. Om de elementen van dit subonderdeel nog meer tot uiting te laten komen, zien de leerlingen van groep 7/8 een mogelijkheid bij de lessen die gegeven worden door de ICC-er. Zij gaven aan dat ze graag zouden willen dat de ICC-er meer op dezelfde manier werkt als de groepsleerkrachten. Daarnaast zien ze ook kansen door zelf meer vragen te stellen, ze willen hieraan herinnerd worden.

Subonderdeel 'feedback geven en ontvangen'

Uit analyse van de groepsinterviews met leerlingen blijkt dat de leerlingen van groep 3/4 kansen zien door meer naar kunst te kijken en meer voorbeelden van feedback van de juf te krijgen. De leerlingen van groep 5/6 zien mogelijkheden door meer tijd en ruimte te krijgen om hun mening te geven, deze ruimte hebben ze van zowel klasgenoten als de leerkrachten nodig. De leerlingen van groep 7/8 zien kansen door tips om goede feedback te geven en voorbeelden van goede feedback van de leerkrachten te krijgen. Als laatste zien zij kansen door ervoor te zorgen dat iedereen eerlijk is naar elkaar.

Leerkrachten

Subonderdeel 'samenwerken'

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten blijkt dat leerkrachten onder andere mogelijkheden zien door de doelen voor de vaardigheid 'samenwerken' met leerlingen te bespreken, meer groepswork te realiseren, meer duidelijkheid in de vorm van een doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 en schoolbreed duidelijke afspraken te maken. Respondent 3 zegt hierover: "Ik zou graag meer duidelijkheid hebben met betrekking tot de doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8. Zodat ik weet waar leerlingen in hun ontwikkeling zitten.". De overige mogelijkheden zijn terug te lezen in [bijlage 31](#).

Subonderdeel ‘communicatieve/sociale vaardigheden’

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten komt voort dat leerkrachten onder andere kansen zien door BVO in te zetten in het thematisch onderwijs, gesprekken voeren met verbale en non-verbale communicatie en het geven van een eigen mening meer tot uiting te laten komen binnen de BVO-lessen. Respondent 1 geeft aan dat ze mogelijkheden ziet door het samenwerkingsdoel per thema of les te noteren, hierdoor denkt ze er zelf aan om aan het doel te werken en de doelen met leerlingen te bespreken. (Voor de overige mogelijkheden zie [bijlage 31](#).)

Subonderdeel ‘leervragen stellen’

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten blijkt dat leerkrachten onder andere kansen zien door onder andere meer te kijken naar kunst, met leerlingen kritisch kijken naar hun eigen werk, verandering in de groepsdynamiek van groep 5 en BVO verweken in het thematisch onderwijs. Daarnaast wordt ook bij dit subonderdeel het noteren en van samenwerkingsdoelen en deze met leerlingen bespreken als kans gezien. (Voor de overige mogelijkheden zie [bijlage 31](#).)

Subonderdeel ‘feedback geven en ontvangen’

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten komt voort dat leerkrachten onder andere mogelijkheden zien door meer in te steken op het geven van argumenten om hun mening te ondersteunen (van leerlingen), het hebben van een lijstje met voorbeeldvragen voor zowel de leerkracht als leerlingen en door duidelijke criteria op te stellen voor opdrachten waardoor het makkelijker is om gericht feedback te geven. Naast het voorgaande worden nog meer mogelijkheden genoemd (zie [bijlage 31](#)).

4.3 Deelvraag 3: Wat is er nodig om de vaardigheid samenwerkend leren, binnen BVO-lessen, te realiseren?

Doordat de vragen om deelvraag drie te beantwoorden niet per subonderdeel gesteld zijn, wordt deze deelvraag niet per subonderdeel weergegeven. Er wordt wel onderscheid gemaakt tussen de groepsinterviews met leerlingen en de individuele interviews met leerkrachten.

Leerlingen

Wat leerlingen nog nodig hebben van de leerkracht

Uit de analyse van de groepsinterviews blijkt dat de leerlingen uit groep 5 tot en met 8 goede tips, ideeën en uitleg (over de subonderdelen en daarbij horende doelen, bijvoorbeeld: hoe geef ik goede feedback?) van de leerkracht nodig hebben. Zij geven tevens aan dat ze meer tijd willen om aan creatieve opdrachten te werken. De leerlingen uit groep 7-8 hebben ook meer samenwerkingsopdrachten binnen beeldende vorming nodig om de vaardigheid ‘samenwerkend leren’ meer te kunnen realiseren binnen BVO. Daarnaast hebben de leerlingen van groep 3 tot en met groep 6 een fijn maatje nodig om mee samen te werken. De leerlingen uit groep 5-6 willen dat de leerkracht de maatjes kiest. De leerlingen uit groep 3-4 gaven aan dat ze uitleg willen over hoe ze samen kunnen werken binnen de lessen BVO en over de samenwerkingsdoelen, hierbij willen ze ook weten waarom ze iets leren. Zij willen tevens aan dat een doelenblad voor samenwerken.

Wat de school nog nodig heeft volgens de leerlingen

De leerlingen uit groep 3-4 gaven in de groepsinterviews aan dat ze meer hulp nodig hebben tijdens samenwerkingsactiviteiten. Alle leerlingen gaven aan dat ze meer verschillende materialen willen om hiermee nieuwe technieken te leren. Uit de analyse van het groepsinterview met de leerlingen uit groep 7-8 blijkt daarnaast dat er meer tips en complimenten door de hele school gegeven moeten worden volgens hen. Zij willen tevens meer projecten/opdrachten rondom fotografie en film.

Leerkrachten

Als leerkracht nog nodig

Uit de analyse van de individuele interviews met leerkrachten blijkt dat vier van de zes respondenten meer kennis willen over het subonderdeel 'leervragen stellen'. Vijf van de zes respondenten geven aan dat ze handvatten en/of tools nodig hebben om de vaardigheid samenwerken binnen de lessen BVO te realiseren. De respondenten geven aan dat ze onder andere de volgende tools nodig hebben: één bronnenboek met duidelijke, gestructureerde opdrachten waarbij leerlingen samen moeten werken, verschillende manieren om leerlingen spelenderwijs feedback te leren geven, zowel auditief als handelend, één duidelijk overzicht met alle samenwerkingsdoelen en als laatste manieren om technieken van individuele werkstukken te bundelen tot groepswork. (Zie [bijlage 28](#))

Op schoolniveau nog nodig

Uit de analyse van de individuele interviews met de leerkrachten blijkt dat vijf van de zes respondenten een zichtbare doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 nodig hebben, voor zowel de leerlingvaardigheid 'samenwerken' als beeldende vorming, nodig hebben. Zowel respondent 1 als respondent 2 geeft aan dat ze de doelen zichtbaar willen maken voor de leerlingen, om zo de leerlingen bewust te maken van hun eigen leerproces. Respondent 1 en 3 geven aan dat ze meer afstemming met het team nodig hebben, waarbij duidelijke afspraken worden gemaakt omtrent de leerlingvaardigheid 'samenwerken' binnen de BVO-lessen. In [bijlage 28](#) staat alles wat de respondenten aangaven op schoolniveau nog nodig te hebben om de leerlingvaardigheid 'samenwerken' binnen BVO-lessen te realiseren.

5. Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Deelvraag 1: Welke elementen van de leerlijn 'samenleren' (samenwerken, communicatieve/sociale vaardigheden, leervragen stellen en feedback geven en ontvangen) komen tot uiting bij de BVO-lessen?

Uit de resultaten van deelvraag 1 kan de onderzoeker concluderen dat de elementen van het subonderdeel 'samenwerken' bij alle groepen, behalve groep 5, 2/3 keer per maand of meer tot uiting komen. Daarnaast komen de elementen van het subonderdeel 'communicatieve/sociale vaardigheden' (Ekici, 2014) voldoende tot uiting. De elementen van het subonderdeel 'leervragen stellen' komen in de onderbouw en bij groep 5 in de lessen BVO nog niet voldoende tot uiting. Als laatste komen de elementen van het subonderdeel 'feedback geven en ontvangen' bij de helft van de respondenten 2/3 keer of meer per maand tot uiting tijdens de BVO-lessen.

Deelvraag 2: Welke mogelijkheden zien leerkrachten en leerlingen om de vaardigheid samenwerkend leren binnen de leerlijn BVO te realiseren?

Uit de resultaten van deelvraag 2 kan geconcludeerd worden dat zowel de leerlingen als de leerkracht van groep 5-6 aangeven dat het op dit moment moeilijk is om aan de doelen van de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) te werken, gezien de huidige groepsdynamiek. Zij zien vooral mogelijkheden als ze meer tijd en ruimte, van zowel de leerkrachten als klasgenoten, krijgen om feedback te geven en ontvangen. Twee van de drie geïnterviewde groepen willen meer voorbeelden van goede feedback van de leerkrachten. Groep 7-8 ziet mogelijkheden in het samenwerken door de leerkrachten vaker de groepjes te laten vormen en dat zij daarbij de leerlingen te stimuleren om in de gemaakte groepjes te blijven samenwerken. Zij zien tevens kansen op het gebied van het aanleren van vragen stellen, door alle leerkrachten er op dezelfde manier aan te laten werken.

De leerkrachten zien mogelijkheden door het creëren van een duidelijke doorgaande lijn en het krijgen van diverse handvatten en tools (zie [bijlage 32](#)). Daarnaast zien drie van de zes respondenten kansen door beeldende vorming nog meer in het thematisch onderwijs te verwerken. Respondent 4 geeft juist aan dat ze graag de tijd wil krijgen om alle lessen BVO zelf voor te bereiden en te geven, zodat alles gewaarborgd wordt.

Deelvraag 3: Wat is er nodig om de vaardigheid samenwerkend leren, binnen BVO-lessen, te realiseren?

Uit de analyse van de resultaten van deelvraag 3 kan de onderzoeker concluderen dat de leerkrachten meer kennis van het subonderdeel 'leervragen stellen' en handvatten/tools nodig hebben om de leerlingvaardigheid 'samenwerken' binnen de BVO-lessen te realiseren. Er kan tevens geconcludeerd worden dat er geen duidelijke doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 zichtbaar is, maar leerkrachten deze wel nodig hebben. Leerkrachten hebben tevens en meer afstemming met het team nodig hebben. Er wordt daarnaast aangegeven dat een goede groepsdynamiek voorwaardelijk is om aan de vaardigheid 'samenwerken' te kunnen werken. Voor de bovenbouw zijn er meer materialen nodig om verschillende technieken en vaardigheden aan te leren en tevens meer tijd om aan creatieve opdrachten te werken nodig. Alle leerlingen hebben meer begeleiding, in de vorm van uitleg, tips en ideeën nodig bij het samenwerken binnen BVO-lessen. De leerlingen van groep 3-4 willen weten wat ze leren en waarom ze iets leren. Als laatste heeft groep 7-8 meer samenwerkingsopdrachten nodig.

Hoofdvraag: Op welke wijze kan basisschool X de 21^e eeuwse vaardigheid 'samenwerken', binnen het vak beeldende vorming realiseren?

Uit de resultaten en conclusies van de deelvragen kan geconcludeerd worden dat er nog geen duidelijke doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 is. Deze doorgaande lijn hebben de leerkrachten voor zowel het ontwerpen als het bespreken van de doelen met leerlingen nodig.

Daarnaast kan er gesteld worden dat er in iedere groep aan de elementen van de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) wordt gewerkt, echter nog niet altijd voldoende of op een manier waar zowel leerkrachten als leerlingen tevreden over zijn.

Leerkrachten hebben meer afstemming met het hele team en handvatten/tools en kennis nodig om de vaardigheid 'samenwerken' binnen het vak BVO te kunnen realiseren (vooral voor de subonderdelen leervragen stellen en feedback geven en ontvangen).

Ook kan er geconcludeerd worden dat er een verandering in de groepsdynamiek van groep 5 nodig is om de vaardigheid 'samenwerken' binnen het vak BVO te realiseren.

Tevens kan er gesteld worden dat de helft van de leerkrachten (drie van de zes respondenten) de vaardigheid 'samenwerken' binnen het vak BVO wil realiseren door BVO nog meer in het thematisch onderwijs te verwerken.

Naar aanleiding van de conclusie van deelvraag 2 kan er daarnaast gesteld worden dat er meer samenwerkingsopdrachten binnen het vak BVO nodig zijn.

5.2 Kritische reflectie op onderzoeksproces

Het onderzoek is naar aanleiding van de vraag van de directie en ICC-er uitgevoerd. Tijdens de uitvoering hebben er verschillende overlegmomenten plaatsgevonden. Door de overlegmomenten is het onderzoek in de beginfase aangescherpt en is de probleemstelling gevormd. Het onderzoek is specifiek gericht op het team, de leerlingen en de werkwijze van de school. Sterk aan het onderzoek is het theoretisch kader, door gebruik van diverse, relevante, recente, goede gebruikte bronnen. Een ander sterk punt is dat zowel de leerlingen als de leerkrachten zijn geïnterviewd. Hierdoor zijn zij allemaal eigenaar van het onderzoek geworden en is er meer input verkregen. Deze interviews zijn semigestructureerd, hierdoor is alle informatie die nodig was om de onderzoeksvraag te beantwoorden verkregen, maar was er ook ruimte voor extra informatie, meningen en gevoelens van de respondenten (kwalitatief onderzoek). Daarnaast is een sterk punt dat de interviews na het uitwerken zijn opgestuurd naar de respondenten, zij hebben waar nodig aanvullingen of aanpassingen geformuleerd. Hierdoor is de betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd. Tevens is een sterk punt aan dit onderzoek dat er een schema is gebruikt om een beeld te krijgen van hoe de vaardigheid 'samenwerken' nu tot uiting komt binnen de BVO lessen (zie [bijlage 30](#)).

Er is een aantal kritische kanttekeningen naar voren gekomen in dit onderzoek. Een van deze kritische kanttekeningen is dat het aantal respondenten, door de grootte van de school, laag is. Echter zijn hierdoor alle leerkrachten (6) en uit 3 combinatiegroepen 6 leerlingen (18 totaal) geïnterviewd, waardoor het onderzoek schoolbreed is uitgevoerd. Om nog meer input van de leerlingen te verkrijgen, hadden er uit groep 3/4 mondeling sterkere leerlingen geïnterviewd kunnen worden. De mondeling sterkere leerlingen uit groep 3/4 hadden op de dag van het interview andere verplichtingen. Daarnaast zou er een vollediger beeld ontstaan zijn, wanneer er een andere schaal gehanteerd werd voor de schema's in de individuele interviews met leerkrachten. Namelijk 2/3 van de 4 lessen, in plaats van 2/3 keer per maand. Dit in verband met het gegeven dat 3 leerkrachten niet structureel elke week BVO geven. Als laatste kritische noot is de betrokkenheid van het team bij dit onderzoek aan het begin van het onderzoek en tijdens het afnemen van de interviews hoog geweest.

Op andere momenten was de betrokkenheid lager, deze had verhoogd kunnen worden door tussentijds meer met team te delen.

Vanuit de resultaten en conclusies zouden logischerwijs een aantal vervolgonderzoeken kunnen voortvloeien. Ten eerste zou onderzocht kunnen worden wat de mogelijkheden zijn om de groepsdynamiek met behulp van de vaardigheid 'samenwerken' te verbeteren. Daarnaast zou een onderzoek zich kunnen richten op welke wijze BVO binnen thematisch werken te realiseren is. Als laatste zou een onderzoek, waarin gezocht wordt naar een wijze om leerlingen spelenderwijs te leren reflecteren en feedback te geven en ontvangen, een logisch en betekenisvol vervolg zijn.

5.3 Praktische opbrengst en aanbevelingen

Aanbeveling 1: Doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 creëren waarin de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) en de leerlijn BVO (SLO, g.d.)

De onderzoeker beveelt de basisschool aan om een doorgaande lijn te creëren, waarin zowel de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) als de leerlijn BVO (SLO, g.d.) worden beschreven. Door de doelen per leerjaar of combinatiegroep te beschrijven is er een houvast voor de leerkrachten. Leerkrachten weten wat ze van de leerlingen kunnen verwachten en kunnen hierop voortbouwen. Door de leerlijnen BVO (SLO, g.d.) en 'samenleren' (Ekici, 2014) aan elkaar te koppelen wordt het voor leerkrachten tevens duidelijker welke doelen van de leerlijn 'samenleren' en de leerlijn BVO aan elkaar gekoppeld kunnen worden in een les of lessenserie. Aanbevolen wordt om bij het koppelen van de leerlijnen ook de 4 fasen van het creatief proces (SLO, 2015) te gebruiken. Per fase van het creatief proces kunnen er andere samenwerkingsdoelen centraal gesteld worden. Voor meer informatie over het creatief proces verwijst de onderzoeker naar [bijlage 4](#). De onderzoeker heeft een schema gemaakt waarin de doelen van de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) aan de fasen van het creatief proces gekoppeld worden (zie [bijlage 29](#)). Daarnaast heeft de onderzoeker ook al een schema gemaakt waarin de doelen van de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) vergeleken worden met de doelen van de leerlijn BVO (SLO, g.d.) (zie [bijlage 9](#)). In beide documenten zijn de doelen onderverdeeld in cluster groepen. De onderzoeker adviseert de basisschool om met behulp van deze documenten een duidelijke, gestructureerde doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8 te creëren. Hiervoor kan mogelijk een werkgroep worden opgericht of door een bestaande werkgroep uitgewerkt worden.

Aanbeveling 2: Meer afstemming binnen het team en duidelijke afspraken

De onderzoeker beveelt de basisschool aan om ervoor zorgen dat er meer afstemming plaatsvindt en er duidelijke afspraken worden gemaakt binnen het team. Twee respondenten gaven namelijk aan dat er nog niet genoeg afspraken zijn gemaakt en dat er nog niet genoeg afstemming heeft plaatsgevonden (met betrekking tot de invulling van BVO en het realiseren van de vaardigheid 'samenwerken' binnen dit vak). Door duidelijke afspraken te maken met betrekking tot de invulling het hele team zal er meer duidelijkheid komen bij de leerkrachten. Daarnaast gaf de helft van de respondenten aan dat ze het vak BVO meer binnen het thematisch onderwijs zouden willen realiseren. Het is belangrijk dat iedereen op één lijn zit en om hier duidelijke afspraken over te maken, om ervoor te zorgen dat de doorgaande lijn die wordt ontworpen ook daadwerkelijk zichtbaar wordt binnen de gehele school. Voorbeelden van punten voor afstemming en afspraken over gemaakt kunnen worden zijn: Moet de leerlingvaardigheid 'samenwerken' in elke BVO-les gerealiseerd worden? Welke technieken moeten er in de verschillende leerjaren aangeboden worden? Wordt de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014), die Edux hanteert, gehanteerd of een andere

leerlijn voor de vaardigheid 'samenwerken'? In hoeverre wordt de leerlijn 'BVO' gerealiseerd binnen het thematisch onderwijs (waarbij de vaardigheid 'samenwerken' gerealiseerd wordt)?

Aanbeveling 3: Doelen en verwachtingen met leerlingen bespreken

Uit de resultaten en conclusies is gebleken dat zowel de leerlingen als de leerkrachten de doelen met elkaar willen bespreken en hiervan op de hoogte willen zijn. De leerlingen van groep 3-4 vinden het prettig om te weten wat ze leren en waarom ze iets leren. Zij kwamen met de suggestie om voor de vaardigheid 'samenwerken' een doelenblad te maken, waarop leerlingen kunnen zien wat ze allemaal zouden moeten kunnen aan het eind van het leerjaar of de clustergroep. De leerlingen weten hierdoor wat er van hen verwacht wordt. De leerkrachten van groep 7-8 gaven tevens aan de doelen met de leerlingen te willen bespreken. Zij verwachten dat leerlingen hierdoor beter met de doelen aan de slag kunnen. De onderzoeker beveelt dan ook aan om de doelen zichtbaar te maken voor leerlingen en te bespreken wat ze leren en waarom ze iets leren. Door dit aan de hand van een doelenblad te doen kunnen leerlingen zelf terugpakken op de doelen. Zowel de leerkrachten als de leerlingen, zijn bekend met het werken met doelenbladen. Voor het doelenblad kunnen de doelen gebruikt worden zoals deze door Edux gehanteerd worden (Ekici, 2014). Deze staan in [bijlage 29](#) al per clustergroep uitgewerkt. Wanneer een eventueel opgezette werkgroep, de directrice of aangewezen leerkracht deze omzet in begrijpelijke taal voor leerlingen, zijn de doelen voor een doelenblad al gevormd.

Aanbeveling 4: Ervaringen, kennis en bronnen met elkaar delen en op zoek naar handvatten en tools

Vijf van de zes leerkrachten hebben behoefte aan meer kennis over het subonderdeel 'leervragen stellen' van de leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014). De onderzoeker beveelt de basisschool aan om momenten om kennis, ervaringen en bronnen te delen en hiervoor tijd in te plannen door dit als agendapunt te noteren voor teamvergaderingen. Mogelijk kan respondent 6 haar kennis met de andere leerkrachten delen. Mocht dit niet voldoende, zijn zou de school, die samenwerkt met Edux onderwijspartners, indien mogelijk een gastles of instructie kunnen organiseren vanuit Edux onderwijspartners over dit subonderdeel. Daarnaast heeft respondent 4 behoefte aan een maatje om te sparren voor onderwijsideeën. Mogelijk kan dit binnen het team georganiseerd worden. Door kennis, ervaringen en bronnen met elkaar te delen kunnen een aantal punten waar leerkrachten tegen aanlopen mogelijk al binnen het team worden opgelost. Naast het delen van kennis, bronnen en ervaringen binnen het team, adviseert de onderzoeker het team om ook bij andere scholen naar informatie, ervaringen en bronnen (handvatten en tools) te vragen.

Literatuurlijst

- Baarda, B. (2014). *Dit is onderzoek! Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Baarda, B. Hulst, M. van der (2012). *Basisboek interviewen; Handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- CED-groep, educatieve diensten. (2009). *Leerlijn Leren Leren PO – SBO. 4. Samenspelen en samenwerken*. Rotterdam: CED-groep
- De Cultuurloper. (g.d.) *Cultuureducatie met kwaliteit*. Opgehaald op 01-12-2016. Opgehaald van: <https://www.decultuurloper.nl/de-cultuur-loper/over-de-cultuur-loper/id-3073/cultuureducatie-met-kwaliteit>
- Dekker, R. & Elshout-Mohr, M. (2007). *Niveauperhoging door samenwerkend leren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ekici, Sevim. (2014). *Overzicht leerlijn leervaardigheden voor leerlingen in het PO: Gekoppeld aan de 21st Century Skills*. Breda: Innofun
- Ettekoven, S. & Ebbens, S. (2013). *Effectief leren. Basisboek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Ettekoven, S. & Ebbens, S. (2013). *Samenwerkend leren. Praktijkboek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers
- Hattie, J. (2009). *Visible Learning*. London and New York: Routledge
- Janssen, J. (2013). *De "black box" van samenwerkend leren geopend: Een meta-analyse naar de invloed van didactische vormgeving van samenwerkend leren en interactieprocessen op leeropbrengsten*. Utrecht: Universiteit Utrecht
- Johnson, D. & Johnson, R. (1999) *Learning together and alone: Cooperative, competitive and individualistic learning*. Boston: Allyn & Bacon
- Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsmma, W. (2011). *Ontwikkeling door onderzoek: Een handreiking voor leraren*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff
- Kamp, M. van der (2013). *Doorlopende leerlijn hybride kunsteducatie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Kuiper, E. & Haan, D. de (2008). *Leerkracht in beeld: ontwikkelingsgericht onderwijs: theorie, onderzoek en praktijk*. Assen: van Gorcum.
- Onna, van J. & Jacobse, A. (2008). *Laat maar zien! Een didactische handleiding voor beeldend onderwijs*. Enschede: SLO
- Platform Onderwijs 2032 (2016). *Ons onderwijs2032 eindadvies*. Platform Onderwijs2032: Den Haag

- Schasfoort, B. (2012). *Beeldonderwijs en didactiek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- SLO (19-05-2015). *Aandachtspunten*. Opgehaald op: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/uitgangspunten/acht-aandachtspunten>. Op 08-01-2016
- SLO (20-05-2015). *Het creatieve proces*. Opgehaald op: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/leerlijnen/het-creatieve-proces>. Op 28-03-2017
- SLO (g.d.) *Samenwerken*. Opgehaald op 01-12-2016. Opgehaald op <http://sociaalemotioneel.slo.nl/thema/algemeen/socialecompetentie/samenwerken/>
- SLO (2008). TULE – Kunstzinnige oriëntatie; inhouden en activiteiten bij de kerndoelen. Enschede: SLO Nationaal Expertisecentrum voor leerplanontwikkeling (p. 13-15) (p. 73)
- The Partnership for 21st Century Learning. (2015). *P21 Framework Definitions*. Gevonden: http://www.p21.org/storage/documents/docs/P21_Framework_Definitions_New_Logo_2015.pdf, geraadpleegd 08-01-2017.
- Thijs, A., Fisser, P., & Hoeven, M. van der (2014). *21e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs*. Enschede: SLO.
- Thijs, A., Petra Fisser, P. & Hoeven, M. Van der (2014) *Digitale geletterdheid en 21e eeuwse vaardigheden in het funderend onderwijs: een conceptueel kader*. Enschede: SLO
- Voogt, J. & Roblin, N. P. (2010). *21^e eeuwse vaardigheden. Discussienota*. Enschede: Universiteit van Twente iov Kennisnet.
- Walraven, M., Oomen, C., Klein, T. & Appelhof, P. (2006). *Sociale competentie en participatie in beeld. Een begrippen- en analysekader*. Utrecht: Oberon.

Bijlage 1: Leerlijnen vaardigheden van de toekomst, volgens Edux, door Ekici (2014).

	Taakaanpak <i>De leerling beschikt over vaardigheden om tot een goed eindproduct te komen.</i>	Samenleren <i>De leerling beschikt over vaardigheden die het samenleren mogelijk maakt</i>	Leren leren <i>De leerling kan reflecteren op het leerproces en vergroot daarmee het probleemoplossend vermogen en kan hiermee ook aan de eigen leerdoelen en leervaardigheden werken.</i>	Digitale geletterdheid <i>De leerling beschikt over vaardigheden om effectief gebruik te maken van sociale media en ICT</i>
1 – 2	Creativiteit: kan een gesprek voeren in de kleine groep en grote groep (met leraar) met als doel een nieuw idee bedenken Plannen: onthoudt de volgorde van stappen binnen een taak voert een aangeboden, complexe activiteit zelfstandig en doelgericht uit; en vraagt alleen hulp als het nodig is. Neemt initiatief om deze zo nodig zelf te splitsen in deeltaken Voorkennis activeren: kan de eerdere ervaringen vertellen Product maken: kan met behulp van gerichte vragen,	Samenwerken: helpt andere kinderen omdat het moet of omdat er iets tegenover staat vraagt hulp aan ander en biedt hulp aan Communicatieve/ sociale vaardigheden: komt door middel van woorden voor zichzelf op Leervragen stellen: stelt vragen om ergens meer over te weten te komen (hoeveel, waarmee, welke, wanneer enz.) Feedback geven en ontvangen: zegt wat hij vindt en waarom hij dat vindt	Reflecteren: kan reflecteren op eigen werk, onder begeleiding van de leerkracht geeft het verband aan tussen eigen inbreng en resultaat Probleemoplossend vermogen: komt tot eenvoudig oplossend gedrag (gekoppeld aan taakaanpak) Werken aan leerdoelen en leervaardigheden: weet wat het wel en wat het niet goed kan vergelijkt zichzelf bewust met anderen en verbindt daaraan waarderingen over de eigen competenties en van anderen	ICT-vaardigheden: kan een simpele handeling uitvoeren (ok, of start klikken, foto maken, filmpje van 1 scene opnemen, picto kiezen) gebruikt eenvoudige toepassingen om eigen content te creëren.(b.v. animatie maken) Mediawijsheid: kan zich oriënteren binnen afgebakende mediaomgevingen met een eenvoudige menustructuur (zoals een website, of een educatieve app geschikt voor leeftijd) heeft begrip van de bedieningslogica van apparaten en toepassingen. Onderzoekt actief wat er kan met media Informatievaardigheden: kan gericht op 1 pagina content vinden die aan voorwaarde voldoet (kleurplaat/spelletje kiezen)

	verslag uitbrengen, demonstratie geven met mondelinge toelichting, toelichting geven bij een filmpje/dia's/foto's/ voorwerpen Presenteren: kan zich uiten met een visueel hulpmiddel, bijvoorbeeld een tekening, plaatje of foto			
3 – 4	Creativiteit: kan zelf op nieuwe ideeën komen Kritisch denken: wordt zich bewust van eigen verantwoordelijkheid n.a.v. een gesprek Plannen: kan taken over een gehele dag plannen en is hierop aanspreekbaar kiest bewust en uit zichzelf een taak en is aanspreekbaar op de uitvoering. Kan aangeven waarom deze taak is gekozen voelt zich zelf verantwoordelijk voor de uitvoering en het resultaat	Samenwerken: werkt samen met andere kinderen, neemt zelf initiatief of sluit aan bij initiatief van anderen het eigenbelang gaat voor groepsbelang kan zelf iets inbrengen, rekening houdend met de ander Communicatieve/ sociale vaardigheden: kan een gesprek voeren met wederzijdse inbreng met non-verbaal communicatief gedrag kan vertellen wat een ander denkt, ziet of voelt Leervragen stellen: kan mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen beantwoordt hulpvragen van medeleerlingen Feedback geven en ontvangen: kan argumenten geven ter	Reflecteren: herkent eigen sterke kanten en kan dit naar anderen overbrengen ontwikkelt criteria voor succes in vergelijking met de ander kan reflecteren op uitgevoerde strategieën en hun resultaten kan in concrete situaties aangeven waarom iets wel of niet is gelukt. Heeft nog wel aansturing van buitenaf nodig. Probleemoplossend vermogen: bepaalt samen met de leerkracht welke stappen genomen moeten worden om een probleem op te lossen (signaleren, analyseren, handelen) Werken aan leerdoelen en leervaardigheden: kan deelnemen aan leergesprekken in kleine en grote groep met leraar, gericht op gestelde doelen geeft van aangeboden taken de doelstelling aan en wat het wil bereiken	ICT-vaardigheden: kan zelfstandig verschillende apparaten en platformen (tablet, smartphone, yurls, davindi) gebruiken. is een actief gebruiker van diverse media. Speelt diverse games. kan een programma opstarten en sluiten, en werken in verschillende levels. kan enkelvoudige zoektermen intypen in zoekmachine. kan op door leerkracht ingestelde platforms inloggen en werken onder eigen account. kan met een camera meerdere scènes opnemen. gebruikt diverse toepassingen om unieke eigen content te creëren.

	Voorkennis activeren: beantwoordt vragen over het eigen verhaal en geeft aanvullende informatie Product maken: brengt gestructureerd verslag uit van gebeurtenissen, activiteiten en persoonlijke ervaringen met een visueel hulpmiddel, bijvoorbeeld met een tekening, plaatjes of foto's Presenteren: kan een gesprek voeren in de kleine groep zonder leraar	ondersteuning van de eigen mening		Mediawijsheid: kan zich oriënteren binnen complexere, nog steeds afgebakende mediaomgevingen. (b.v. zoeken naar apps op tablets, games binnen website) kan praten over hoe anderen naar jou kijken en hoe je zelf wil overkomen. kan aangeven wat verschil is tussen eigen media gebruik en dat van anderen (meer/minder, zelfde soorten). onderhoudt, onder begeleiding, via sociale netwerken contact met zowel familie, vrienden, verenigingsgenoten en medescholieren. Informatievaardigheden: kan diverse gedrukte, digitale en audiovisuele informatiebronnen benutten om basale informatie te vinden. kan beoordelen of gevonden informatie binnen een gesloten systeem aan de voorwaarden voldoet. kan aangeven wat de hoofdboodschap is, en of het reclame of werkelijkheid is.
5 – 6	Creativiteit: zoekt de uitdaging in complexere taken, leerkracht helpt bij zoek- en leer- strategieën en/of de aangereikte strategie wordt overgenomen Kritisch denken:	Samenwerken: heeft moeite met prijsgeven van eigen positie, maar is in staat dit te begrijpen kan afspraken maken met klasgenoten over samenwerking (steeds meer een groepsgevoel)	Reflecteren: kan positieve punten van het eigen product benoemen kan verbeterpunten van het eigen product benoemen kan benoemen wat hij tijdens het thema/project heeft gedaan en hoe hij dat heeft gedaan kan benoemen wat hij heeft geleerd	ICT-vaardigheden: kan document openen, opslaan en hierin typen kan een document overzetten naar een andere locatie (bijv. van usb-stick naar harde schijf) kan teksten en/of afbeeldingen kopiëren en plakken

	herkent de verschillen en overeenkomsten tussen dingen kan invalshoeken van anderen met elkaar vergelijken Plannen: kan gegeven taken over twee dagen plannen en taakgericht uitvoeren kan zich op de opdracht oriënteren: leerdoel, werkwijze, tijdsindeling, resultaat Voorkennis activeren: kan iets over zijn eigen werk vertellen kan op papier een simpele mindmap/woordweb maken over een onderwerp Product maken: kan de stappen uitvoeren zoals die zijn beschreven in een leeropdracht kan een leerproduct maken voor een doelgroep met vergelijkbaar niveau kan op papier een tijdlijn maken	Communicatieve & sociale vaardigheden: heeft respect voor de mening van een ander durft een eigen mening te geven Leervragen stellen: stelt en beantwoordt onder begeleiding van de leerkracht (lagere en hogere orde)denkvragen Feedback geven en ontvangen: kan zijn beargumenteerde mening over de producten van anderen geven kan concreet aangeven hoe een ander zijn product kan verbeteren op inhoud en vorm kan ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren	kan steeds reëel aangeven waarom de taak of activiteit wel of niet met succes is afgerond, betreft hierbij zichzelf steeds meer in het proces. kan samen met de leerkracht en andere leerlingen een waardering geven op basis van vaste criteria kan samen met de leerkracht en andere leerlingen reflecteren op de leerdoelen van een thema / project Probleemoplossend vermogen: kan aangeven waarom iets wel of niet is gelukt en toepassen in vervolgsituaties Werken aan leerdoelen en leervaardigheden: weet wat het leerdoel van een leeropdracht is bepaalt samen met de leerkracht een persoonlijk leerdoel	kan een document opmaken (lettertype, plaatjes, kleur) kan een digitale presentatie openen, opslaan en hierin typen kan een digitale presentatie opmaken (lettertype, achtergrondkleur, plaatjes toevoegen) Kan geschikt apparaat/platform bij doel kiezen. kan zich oriënteren binnen complexe, open mediaomgevingen (bijv. YouTube) kan eenvoudige software downloaden, installeren en gebruiken. Mediawijsheid: kan stukjes tekst voor een publiek schrijven op een website/ blog kan kiezen welke tv-programma's ze willen bekijken, welke games en welke websites ze bezoeken is zich bewust van de rol van media in en invloed op de leefwereld van mensen begrijpt hoe media gemaakt wordt en hoe deze ingezet wordt om doelen te bereiken onderhoudt via sociale netwerken contact met zowel familie, vrienden, verenigingsgenoten en medescholieren. Heeft een profiel op een of meerdere sociale netwerksites. edit unieke eigen gemaakte content met in acht neming van gangbare
--	--	---	--	---

	Presenteren: kan een presentatie geven door te vertellen en dingen te laten zien kan vragen van luisteraars beantwoorden kan een presentatie geven, ondersteund door een presentatieprogramma			maatschappelijke waarden en normen in voorgeschreven toepassing (b.v. filmpje in i-movie maken en rekening houden met kijker) kan een inlognaam en wachtwoord kiezen op een platform thuis of op school. is zich bewust van eigen patroon van mediagebruik. is in staat om willekeurige mensen online op te zoeken, er achter te komen wat er over die mensen bekend is, en deze personen te typeren. kan digitale en online media gebruiken wanneer dit gevraagd wordt (zoals het invullen van een online vragenlijst). kan reclame voor verschillende doelgroepen maken. Informatievaardigheden: kan gesloten zoekopdrachten omzetten in juiste trefwoorden. kan de aard van informatiebronnen inschatten: weet bijvoorbeeld informatieve bronnen van entertainmentbronnen te onderscheiden. weet diverse online informatiebronnen te benutten om informatie te vinden en te gebruiken voor eigen doel.
--	--	--	--	--

7 – 8	Creativiteit: heeft steeds minder ondersteuning nodig bij het uitwerken van complexe taken en het inzetten van leerstrategieën. Kritisch denken: ziet het verband tussen waardoor iets komt (oorzaak) en het gevolg er van controleert of zijn veronderstellingen kloppen controleert of nieuwe informatie klopt en overeenkomt met informatie die hij al heeft Plannen: kan een weekplanning maken en zich daaraan houden en bepaalt samen met de leerkracht wat af moet zijn kan een planning tussentijds evalueren en waar nodig bijstellen bekijkt achteraf of de planning goed was en wat beter kan. Dit past hij toe in de volgende planning kan zich aanpassen aan veranderende omstandigheden die het aanvankelijke plan wijzigen Voorkennis activeren: kan een (digitale) mindmap/ woordweb met meerdere subniveaus maken Product maken: kan een product maken voor een doelgroep met een lager ontwikkelingsniveau kan zelf de stappen bepalen en	Samenwerken: kan beslissen vanuit perspectief van een ander kan iets doen of laten in het belang van de ander houdt rekening met wat de ander van hem verwacht en handelt daar naar Communicatieve/ sociale vaardigheden: kan mening onderbouwen met argumenten kan mening herzien op basis van argumenten van een andere Leervragen stellen: stelt en beantwoordt (lagere en hogere orde)denkvragen, en is hierbij minder afhankelijk van sturing leerkracht kan zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven controleert of zijn leervraag voldoende is beantwoord Feedback geven en ontvangen: kan feedback geven gericht op inhoud en vorm kan feedback geven waarin hij aanvullende informatie geeft	Reflecteren: kan genuanceerd aangeven hoe een product tot stand is gekomen benoemt verbeterpunten op het eigen leerproces reflecteert op een thema/project (zowel op inhoud als proces): hij noemt positieve punten en verbeterpunten kan benoemen waar hij goed en minder goed in is leerling kan op eigen werk en dat van anderen reflecteren Probleemoplossend vermogen: kiest bewust eigen oplossingsstrategieën. kan alternatieven bedenken in het oplossen van problemen. bepaalt grotendeels zelf welke stappen genomen moeten worden om een probleem op te lossen (signaleren, analyseren, handelen) Werken aan leerdoelen en leervaardigheden: kan op basis van eerdere reflecties doelen voor zichzelf formuleren op het gebied van leervaardigheden kan het eigen leerproces bewust beïnvloeden. Motivatie is gekoppeld aan langere termijn perspectieven geeft aan hoe het bepaalde leerstof het beste kan leren. Het toekomstperspectief speelt een steeds grotere rol in de taakgerichtheid	ICT-vaardigheden: kan een tabel/ grafiek/ diagram toevoegen aan een document kan hyperlinks naar websites/ filmpjes toevoegen kan een digitale foto maken en opslaan op de computer kan een digitale foto bewerken kan een digitale foto toepassen in documenten en presentaties kan een filmpje opnemen en opslaan op de computer kan een eigen filmpje monteren kent verschillende omgevingen waarin hetzelfde doel bereikt kan worden (prezi versus ppt, firefox versus explorer). Weet wanneer welke geschikt zijn om in te zetten. kan open zoekopdrachten omzetten in juiste trefwoorden. weet relevante informatie systematisch te beheren. kan switchen tussen de verschillende apps en programma's, kan instellingen van de verschillende programma's beheren en aanpassen aan eigen wensen, en kan programma's verwijderen. Mediawijsheid: gebruikt media om unieke eigen content te delen op diverse
-------	--	--	--	--

	uitvoeren die nodig zijn om de leeropdracht goed uit te voeren Presenteren: kan interactie met luisteraars op gang brengen kan op een originele wijze presenteren kan luisteraar boeien dmv concrete voorbeelden en ervaringen vertelt expressief en op een eigen manier kan tijdens de presentatie improviseren		gemotiveerd in het zoeken van eigen leerstrategieën. Leerproces wordt steeds bewuster gestuurd: zoeken van uitdagingen	platformen. Kiest een geschikt medium bij het verzenden van mediaboodschappen en giet deze in optimale vorm met in acht neming van gangbare maatschappelijke waarden en normen kan reclame maken kan bepalen of informatie betrouwbaar is of niet kan eigen digitale foto's verantwoord delen met anderen kan een eigen filmpje verantwoord delen met anderen via YouTube is in staat zichzelf op te zoeken op internet en is zich bewust van het effect van zijn online imago. doseert de duur en frequentie van het eigen mediagebruik. doorgrondt mediamechanismen die verleiden om steeds verder te lezen, kijken, klikken of spelen. kan een account aanmaken en personaliseren en nadenken over privacy heeft een bewust vormgegeven profiel op een of meerdere sociale netwerksites. deelt interessante en vermakelijke content, zowel in persoonlijke als onderwijscontexten. Reageert alert en constructief op posts van anderen, en houdt zo de community levendig en interessant. kan nieuwe online relaties aangaan en bestaande relaties koesteren.
--	--	--	---	--

				beseft dat de samenleving vraagt om mediavaardigheden. Weet de effecten van het mediagebruik op het menselijk bestaan te benoemen, zoals: het feit dat media altijd en overal aanwezig zijn, dat we altijd met elkaar in verbinding staan, dat er veel informatie op ons af komt, etc. Informatievaardigheden: kan zelfstandig informatie beoordelen, en aangeven waarom hij/zij informatie wel of juist niet gebruikt en waar dit van afhangt. kan de betrouwbaarheid van informatie beoordelen. kan informatie van diverse bronnen met elkaar vergelijken en de gevonden informatie synthetiseren. kan binnen het totale (gevraagde en ongevroagde) informatieaanbod relevante informatie selecteren. kan digitaal een tijdlijn maken kan verschillende strategieën toepassen om informatie te ordenen
+	ziet de relatie tussen verschillende onderdelen binnen het grote geheel maakt ingewikkelde problemen makkelijker door ze op te delen in kleinere problemen		kan aangeven wat hij wil gaan leren en bedenkt daar zelf inhoudelijke leerdoelen en leervaardigheden bij	kan zelf een geschikte digitale tool/sociaal medium kiezen om de gevonden informatie te ordenen kan zelf een geschikte strategie kiezen om de gevonden informatie te ordenen

	bedenkt hoe bestaande ideeën in een nieuwe situatie toegepast kunnen worden zet ideeën om in praktische toepassingen maakt een planning voor een project/thema (onder begeleiding van de leerkracht) kan zelf een leeropdracht bedenken en een plan van aanpak maken			
--	--	--	--	--

Bijlage 2: Leerlijn samenspelen en samenwerken CED-groep (2009).

4. Samenspelen en samenwerken	1	2	3	4
	Speelt en werkt naast andere leerlingen Deelt materiaal met andere leerlingen Voert met een medeleerling een opdracht uit onder leiding van de leerkracht	Vraagt of hij mee mag spelen Speelt zowel een leidende als volgende rol in spel Vraagt of hij iets mag gebruiken van een ander Helpt op verzoek anderen bij het uitvoeren van een taak (even helpen tillen) Voert met een medeleerling zelfstandig een opdracht uit en rondt de taak samen af	Houdt zich aan afspraken over wie, wat en waar bij het uitvoeren van een gezamenlijke opdracht Werkt samen in duo's aan een activiteit die beperkt overleg vraagt Werkt langere tijd samen met medeleerlingen bij het uitvoeren van een gezamenlijke opdracht Spreekt met een ander af wie wat gaat maken Voert zonder aansporing zijn deel van de taken uit bij het samenwerken met een medeleerling	Werkt samen in duo's aan een schoolopdracht (veel overleg) Werkt samen met kleine subgroepen (2-3 personen) met beperkt overleg Bespreekt een probleem onder leiding van een leerkracht Maakt met medeleerlingen een taakverdeling en neemt hierbij ook minder leuke taken op zich Laat de ander zijn eigen taak uitvoeren Doet aan een ander voor hoe de taak gedaan moet worden Helpt uit zichzelf een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren van een taak Zegt op een aardige manier dat hij een idee van een ander niet leuk vindt
	5	6	7	8
	Werkt samen met kleine subgroepen (2-3 personen) aan opdrachten die veel overleg vragen. De leden van de subgroep: - wisselen ideeën met elkaar uit - maken afspraken over wie wat doet en houden zich hieraan - geven complimenten aan iemand die het goed doet Geeft feedback aan een medeleerling waarmee hij samenwerkt (wat goed is en wat beter kan/moet) Past in onderling overleg tussentijds afspraken aan	Maakt afspraken over de taakverdeling in een subgroep (4-6 personen) Heeft een eigen bijdrage in het bespreken van de taakverdeling Legt zich neer bij een groepsbeslissing Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (wat vind jij?)	Noemt een aantal van de eigen capaciteiten (wat kan je goed) Benoemt en gebruikt capaciteiten van medeleerlingen Zet zijn capaciteiten adequaat in Past zijn gedrag aan na terechte kritiek van een medeleerling	Neemt bij samenwerken aan een taak een leidende en volgende rol Benoemt naast zijn capaciteiten ook zijn beperkingen bij het uitvoeren van taken (→ en verdeelt op basis daarvan de rollen tijdens het samenwerken)

Bijlage 3: Vergelijking van de leerlijnen samenwerken gebruikt door Edux onderwijspartners (Ekici, 2014) en CED-groep (2009).

Toelichting: zie [2.2.5](#).

EDUX Groep 1/2	Samenwerken	Helpt andere kinderen omdat het moet of omdat er iets tegenover staat	CED Groep 1	Voert met een medeleerling een opdracht uit onder leiding van de leerkracht
			CED Groep 2	Helpt op verzoek anderen bij het uitvoeren van taak (even helpen tillen bv)
EDUX Groep 1/2	Samenwerken	Vraagt hulp aan ander en biedt hulp aan	CED Groep 1	Deelt materiaal met andere leerlingen
			CED Groep 2	Vraagt of hij iets mag gebruiken van een ander
EDUX Groep 1/2	Leervragen stellen	Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen (hoeveel, waarmee, welke, wanneer enz.)	CED Groep 2	Vraagt of hij mee mag spelen
			-	-
EDUX Groep 1/2	Feedback geven en ontvangen	Zegt wat hij vindt en waarom hij dat vindt	CED Groep 4	Besprekt een probleem onder leiding van een leerkracht
			CED Groep 4	Zegt op een aardige manier dat hij een idee van een ander niet leuk vindt
EDUX Groep 3/4	Samenwerken	Het eigenbelang gaat voor groepsbelang	CED Groep 3	Spreekt met een ander af wie wat gaat maken
			n.v.t.	
EDUX Groep 3/4	Samenwerken	Kan zelf iets inbrengen, rekening houdend met de ander	CED Groep 4	Maakt met medeleerlingen een taakverdeling en neemt hierbij ook minder leuke taken op zich
			n.v.t.	

EDUX Groep 3/4	Samenwerken	Werkt samen met andere kinderen, neemt zelf initiatief of sluit aan bij initiatief van anderen	CED Groep 2	Voert met een medeleerling zelfstandig een opdracht uit en rondt de taak samen af
			CED Groep 3	Werkt samen in duo's aan een activiteit die beperkt overleg vraagt
			CED Groep 3	Werkt langere tijd samen met medeleerlingen bij het uitvoeren van een gezamenlijke opdracht
			CED Groep 3	Voert zonder aansporing zijn deel van de taken uit bij het samenwerken met een medeleerling
			CED Groep 3	Houdt zich aan afspraken over wie, wat en waar bij het uitvoeren van een gezamenlijke opdracht
			CED Groep 4	Werkt samen met kleine subgroepen (2-3 personen) met beperkt overleg

EDUX Groep 3/4	Communicatieve/sociale vaardigheden	Kan een gesprek voeren met wederzijdse inbreng met non-verbaal communicatief gedrag	CED Groep 4	Werkt samen in duo's aan een schoolopdracht (veel overleg)
			CED Groep 5	Werkt samen met kleine subgroepen (2-3 personen) aan opdrachten die veel overleg vragen

EDUX Groep 3/4	Leervragen stellen	Beantwoordt hulpvragen van medeleerlingen	CED Groep 4	Doet aan een ander voor hoe de taak gedaan moet worden
			n.v.t.	

EDUX Groep 5/6	Samenwerken	Heeft moeite met prijsgeven van eigen positie, maar is in staat dit te begrijpen	CED Groep 6	Legt zich neer bij een groepsbeslissing
			n.v.t.	

EDUX Groep 5/6	Samenwerken	Kan afspraken maken met klasgenoten over samenwerking (steeds meer een groepsgevoel)	CED Groep 5	Kan als lid van een subgroep; afspraken maken over wie wat doet en zich hieraan houden
			CED Groep 5	Past in onderling overleg tussentijds afspraken aan
			CED Groep 6	Maakt afspraken over de taakverdeling in een subgroep (4-6 personen)

			CED Groep 8	Benoemt naast zijn capaciteiten ook zijn beperkingen bij het uitvoeren van taken (→ en verdeelt op basis daarvan de rollen tijdens het samenwerken)
--	--	--	----------------	--

EDUX Groep 5/6	Communicatieve/sociale vaardigheden	Heeft respect voor de mening van een ander	CED Groep 6	Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (wat vind jij?)
-------------------	--	---	----------------	---

EDUX Groep 5/6	Communicatieve/sociale vaardigheden	Durft een eigen mening te geven	CED Groep 6	Heeft een eigen bijdrage in het bespreken van de taakverdeling
-------------------	--	---------------------------------	----------------	--

EDUX Groep 5/6	Feedback geven en ontvangen	Kan concreet aangeven hoe een ander zijn product kan verbeteren op inhoud en vorm	CED Groep 5	Geeft feedback aan een medeleerling waarmee hij samenwerkt (wat goed is en wat beter kan/moet)
			n.v.t.	

EDUX Groep 7/8	Samenwerken	Kan iets doen of laten in het belang van de ander	CED Groep 4	Helpt uit zichzelf een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren van een taak
			-	-

Onderdelen uit de leerlijn 'samenwerken' volgens CED-groep (2009), die niet passen bij de leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014).

CED Groep 1	Speelt en werkt naast andere leerlingen
CED Groep 2	Speelt zowel een leidende als volgende rol in spel
CED Groep 4	Laat de ander zijn eigen taak uitvoeren
CED Groep 5	Kan als lid van een subgroep; complimenten geven aan iemand die het goed doet
CED Groep 5	Kan als lid van een subgroep; ideeën met elkaar uitwisselen
CED Groep 7	Noemt een aantal van de eigen capaciteiten (wat kan je goed)
CED Groep 7	Benoemt en gebruikt capaciteiten van medeleerlingen
CED Groep 7	Zet zijn eigen capaciteiten adequaat in
CED Groep 7	Past zijn gedrag aan na terechte kritiek van een medeleerling
CED Groep 8	Kan bij het samenwerken aan een taak een leidende en volgende rol aannemen

Onderdelen uit de leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014), die niet passen bij de leerlijn 'samenwerken' volgens CED-groep (2009).

EDUX Groep 1/2	Communicatieve/sociale vaardigheden	Komt door middel van woorden voor zichzelf op
EDUX Groep 3/4	Communicatieve/sociale vaardigheden	Kan vertellen wat een ander denkt, ziet of voelt
EDUX Groep 3/4	Leervragen stellen	Kan mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen
EDUX Groep 3/4	Feedback geven en ontvangen	Kan argumenten geven ter ondersteuning van de eigen mening
EDUX Groep 5/6	Leervragen stellen	Stelt en beantwoordt onder begeleiding van de leerkracht (lagere en hogere orde) denk vragen
EDUX Groep 5/6	Feedback geven en ontvangen	Kan zijn beargumenteerde mening over de producten van anderen geven

EDUX Groep 5/6	Feedback geven en ontvangen	Kan ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren
EDUX Groep 7/8	Samenwerken	Kan beslissen vanuit perspectief van een ander
EDUX Groep 7/8	Samenwerken	Houdt rekening met wat de ander van hem verwacht en handelt daar naar
EDUX Groep 7/8	Communicatieve/sociale vaardigheden	Kan mening onderbouwen met argumenten
EDUX Groep 7/8	Communicatieve/sociale vaardigheden	Kan mening herzien op basis van argumenten van een ander
EDUX Groep 7/8	Leervragen stellen	Stelt en beantwoordt (lagere en hogere orde) denkvragen, en is hierbij minder afhankelijk van sturing door leerkracht
EDUX Groep 7/8	Leervragen stellen	Kan zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven
EDUX Groep 7/8	Leervragen stellen	Controleert of zijn leervraag voldoende is beantwoord
EDUX Groep 7/8	Feedback geven en ontvangen	Kan feedback geven gericht op inhoud en vorm
EDUX Groep 7/8	Feedback geven en ontvangen	Kan feedback geven waarin hij aanvullende informatie geeft

Bijlage 4: Fasen van het creatief proces (SLO, 2015)

Oriënteren

In deze fase verkennen leerlingen de opdracht en/of het thema. Het gaat hierbij om waarnemen, associëren, fantaseren, beschouwen en (nieuwe) ideeën opdoen. In deze fase ligt bij de reflectie de focus op het van alle kanten bekijken, beluisteren en beleven van het thema of de opdracht.

Onderzoeken

Leerlingen onderzoeken de verschillende mogelijkheden/oplossingen voor de opdracht of een uitwerking van het thema. De leerlingen worden gestimuleerd om zelf opties te bedenken en keuzes te maken. In deze fase ligt bij de reflectie de focus op het verwoorden van gemaakte keuzes. Leerlingen kunnen hierbij de elementen van de oriëntatiefase gebruiken.

Uitvoeren

In deze fase maken leerlingen gebruik van vakspecifieke kennis en vaardigheden om de opdracht te kunnen afronden. De reflectie is in deze fase gefocust op het leggen van relaties tussen gemaakte keuzes in de uitvoeringsfase en onderzoeksfase. Leerlingen geven elkaar feedback en ontvangen feedback van de leerkracht.

Evalueren

Leerlingen kijken naar het uiteindelijke product en het proces dat ze hebben doorlopen. Leerlingen kunnen benoemen wat ze een andere keer anders/beter kunnen doen. Deze leerpunten kunnen als de aanzet voor een volgende opdracht worden gebruikt. Hierdoor ontstaat er een cyclisch proces.

Bijlage 5: Leerlijn beeldende vorming SLO (g.d.)

LEERLIJN BEELDEND					
Competenties Groep 1-2		Competenties Groep 3-4 <i>als groep 1-2 plus:</i>	Competenties Groep 5-6 <i>als groep 1-4 plus:</i>	Competenties Groep 7-8 <i>als groep 1-6 plus:</i>	Streefcompetenties beeldend
REFLECTEREN	ORIËNTEREN	De leerling kan zich met alle zintuigen openstellen voor beeldende vormgeving en beeldende kunst binnen een thema/onderwerp dat aansluit bij zijn belevingswereld en in binnen- en buitenschoolse situaties.	De leerling kan zich met alle zintuigen en zijn verbeelding openstellen voor beeldende vormgeving en beeldende kunst binnen een thema/onderwerp dat aansluit bij zijn belevingswereld.	De leerling kan zich binnen de context van een betekenisvol thema of onderwerp openstellen voor beeldende vormgeving en beeldende kunst (autonoom en toegepast).	De leerling kan zich binnen de context van een betekenisvol thema of onderwerp openstellen voor beeldende vormgeving en beeldende kunst (autonoom en toegepast) en waar relevant in samenhang met andere kunstdisciplines.
		De leerling kan (met hulp van leerkracht of vak expert) betekenis geven aan beelden door waarnemen ('hands-on'), benoemen en praten en rond beelden verhalen te verzinnen.	De leerling kan in een beeldbeschouwings-gesprek de betekenis die hij aan beelden geeft onderzoeken aan de hand van de voorstelling en de vormgeving.	De leerling kan in een beeldbeschouwings-gesprek de betekenis die hij aan beeldende vormgeving en beeldende kunst geeft onderzoeken en een relatie leggen met de middelen die de maker heeft gebruikt zoals beeldaspecten, materialen en technieken. Hij kan daarbij openstaan voor betekenissen die anderen daaraan geven (waaronder de vormgever, kunstenaar).	De leerling kan in een beeldbeschouwings-gesprek betekenis, beeldaspecten en materialen en technieken met elkaar in verband brengen. Hij kan de eigen betekenisgeving spiegelen aan die van anderen en daarbij openstaan voor andere ideeën.
	ONDERZOEKEN	De leerling kan thema's en onderwerpen uit zijn belevingswereld gebruiken als inspiratiebron voor beeldend vormgeven.	De leerling kan bronnenonderzoek doen en aspecten van wereldoriëntatie en beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk.	De leerling kan zelfstandig (individueel of in groepjes) bronnenonderzoek doen en aspecten van wereldoriëntatie, beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor beeldend werk.	De leerling kan betekenis geven aan beeldende vormgeving en beeldende kunst uit verschillende tijden en culturen en kan kennis nemen van betekenissen die anderen daaraan geven (waaronder professionele kunstenaars). Hij kan deze betekenissen spiegelen aan de eigen betekenisgeving.
		De leerling kan binnen de context van het thema/onderwerp spelenderwijs materialen en technieken en beeldaspecten (kleur, vorm, compositie, ruimte, textuur) verkennen.	De leerling kan binnen de context van het thema/onderwerp gericht experimenteren met beeldaspecten en materialen en technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen.	De leerling kan experimenteren met de samenhang tussen onderwerp , beeldaspecten en materialen en technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen.	De leerling kan wereldoriëntatie, beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk. Hij kan daarbij terugrijpen op de informatie en ideeën opgedaan in de oriëntatiefase.
		De leerling kan zich bij het experimenteren laten leiden door een manipulerende onderzoekende houding, zintuiglijke ervaringen en toevallige ontdekkingen.	De leerling kan onderzoeken volgens welke stappen hij de beeldende opdracht het beste kan uitvoeren. Hij kan daarbij terugrijpen naar de informatie en de ideeën die hij heeft opgedaan in de oriëntatiefase.	De leerling kan zelfstandig onderzoeken op welke manier hij de beeldende opdracht kan uitvoeren en een uitvoeringsplan maken, individueel of samen met anderen. Hij kan daarbij rekening houden met de criteria van de gegeven opdracht en zijn eigen criteria.	- De leerling kan wereldoriëntatie, beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk. Hij kan daarbij terugrijpen op de informatie en ideeën opgedaan in de oriëntatiefase. - De leerling kan experimenteren met de samenhang tussen onderwerp, beeldaspecten, materialen en technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen. - De leerling kan onderzoeken op welke manier hij een beeldende opdracht kan uitvoeren. Hij kan een uitvoeringsplan maken en kan daarbij rekening houden met eigen criteria en de gegeven criteria van de opdracht.

REFLECTEREN	UITVOEREN	De leerling kan zijn ideeën vormgeven in beeldend werk en vertellen over wat hij wil maken. De leerling kan tijdens het werken de gebruikte materialen en gereedschappen benoemen en kent de regels voor veilig gebruik.	De leerling kan een persoonlijke invulling geven aan de opdracht en daarbij gebruik maken van zijn ontdekkingen tijdens de onderzoeksfase. De leerling kan bij het vormgeven van zijn ideeën rekening houden met de richtlijnen van de opdracht.	De leerling kan bewuste keuzes maken bij het uitvoeren van de opdracht en aangeven hoe hij gebruik heeft gemaakt van ideeën die hij heeft opgedaan in de onderzoeksfase. De leerling kan zijn keuzes motiveren en daarbij rekening houden met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria. De leerling kan zijn plannen volgens een bepaalde werkvolgorde uitvoeren en daarbij gebruik maken van zijn kennis en inzicht in het gebruik van materialen, technieken en gereedschappen.	De leerling kan (individueel of in een groep) zijn plannen uitvoeren en gebruik maken van zijn kennis van beelddaspecten en materialen en technieken en ideeën uit de onderzoeksfase om de zeggingskracht van zijn werk zo groot mogelijk te maken. De leerling kan tijdens het vormgevingsproces rekening houden met de gegeven en eigen criteria (individueel of als groep). De leerling kan waar relevant samenhang in zijn werk benoemen tussen beelden, dans, muziek, drama, taal en de wereldoriënterende vakken.	- De leerling kan zijn plannen uitvoeren en gebruik maken van zijn kennis van materialen/technieken en beeldaspecten om de zeggingskracht van zijn werk zo groot mogelijk te maken. - De leerling kan zijn keuzes motiveren en daarbij een relatie leggen met de onderzoeksfase. - De leerling kan, daar waar relevant, samenhang benoemen tussen beeldend en taal, dans, muziek, drama en/of andere vakken.
	EVALUEREN	De leerling kan vertellen over zijn beeldend werk (wat heb je gemaakt en hoe heb je dat gedaan). De leerling kan kijken naar en praten over het beeldende werk van groepsgenoten. De leerling kan zijn eigen werkwijze vergelijken met die van beeldend vormgevers/kunstenaars.	De leerling kan aan de hand van zijn werkstuk vertellen over het verloop van zijn werkproces. De leerling kan de verschillende oplossingen voor het maken van een werkstuk benoemen en waarderen.	De leerling kan vertellen over het verloop van zijn werkproces en daarbij zijn werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria. De leerling kan zijn waardering uitspreken voor het eigen product en werkproces en dat van anderen. De leerling kan een relatie leggen tussen oplossingen in zijn eigen werk en dat van beeldend vormgevers/kunstenaars en daarbij binnen- en buitenschoolse kunstervaringen betrekken.	De leerling kan vertellen over het verloop van het werkproces en zijn werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria (individueel en als groep) en daarbij aangeven wat een mogelijke vervolgoopdracht zou kunnen zijn. De leerling kan zijn waardering beargumenteren en maakt daarbij gebruik van zijn kennis en inzicht in de beeldende, en andere kunstzinnige disciplines en cultureel erfgoed. De leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht heeft in de betekenis van beeldende kunst en cultuur (waaronder cultureel erfgoed) in het dagelijks leven van mensen vroeger en nu.	- De leerling kan zijn beeldend werk presenteren (individueel of samen met anderen). - De leerling kan vertellen over het verloop van het werkproces en kan daarbij zijn beeldend werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria. - De leerling kan zijn waardering van het eigen product en proces en dat van anderen beargumenteren en maakt daarbij gebruik van kennis en inzicht in de beeldende vormgeving en andere kunstzinnige vakdisciplines. - De leerling kan oplossingen in het eigen werk vergelijken met die van beeldende vormgevers/kunstenaars. - De leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht heeft in de betekenis van kunst en cultuur (waaronder cultureel erfgoed) voor het dagelijkse leven van mensen van vroeger en nu.

STREEFCOMPETENTIES KUNSTZINNIGE VAKDISCIPLINES & GENERIEKE COMPETENTIES VAN HET LEERGEBIED KUNSTZINNIGE ORIËNTATIE

		Streefcompetenties beeldend	Streefcompetenties dans	Streefcompetenties drama	Streefcompetenties muziek	Generieke competenties kunstzinnige oriëntatie
REFLECTEREN	ORIËNTEREN	De leerling kan betekenis geven aan beeldende vormgeving en beeldende kunst uit verschillende tijden en culturen en kan kennis nemen van betekenissen die anderen daaraan geven (waaronder professionele kunstenaars). Hij kan deze betekenissen spiegelen aan de eigen betekenisgeving.	De leerling kan betekenis geven aan dans uit verschillende tijden, stijlen en culturen, kan kennis nemen van betekenissen die anderen daaraan geven (waaronder professionele kunstenaars) en hij kan deze betekenissen spiegelen aan zijn eigen betekenis.	De leerling kan betekenis geven aan theater, kan kennis nemen van betekenissen die anderen daaraan geven en kan deze betekenissen spiegelen aan zijn eigen betekenisgeving.	De leerling kan betekenis geven aan (live-)muziek uit verschillende tijden, stijlen en culturen¹, kan kennis nemen van betekenissen die anderen daar aan geven (waaronder de componist of uitvoerder) en kan deze aan die van hemzelf spiegelen.	- De leerling kan zich binnen de context van het thema of onderwerp openstellen voor verschillende uitingen van kunst en cultuur - De leerling kan daarop reageren met associaties en herinneringen aan eigen ervaringen. - De leerling kan daarover communiceren met anderen.
	ONDERZOEKEN	- De leerling kan wereldoriëntatie, beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk. Hij kan daarbij terugrijpen op de informatie en ideeën opgedaan in de oriëntatiefase. - De leerling kan experimenteren met de samenhang tussen onderwerp, beeldaspecten, materialen en technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen. - De leerling kan onderzoeken op welke manier hij een beeldende opdracht kan uitvoeren. Hij kan een uitvoeringsplan maken en kan daarbij rekening houden met eigen criteria en de gegeven criteria van de opdracht.	- De leerling kan de danselementen tijd, ruimte en kracht onderzoeken, herkennen en benoemen. Hij kan dit vervolgens verwerken in zijn dans. - De leerling kan zelf thema's aanreiken en daarbij een relatie leggen met lesinhouden of gebeurtenissen in zijn omgeving (de school, de groep, thuis). - De leerling kan dansen op basis van inspiratiebronnen, opgedaan in de oriëntatiefase, en met behulp van dansante, muzikale, dramatische en beeldende inhouden komen tot verdieping van persoonlijke ideeën.	- De leerling kan experimenteren met de spanningsboog (tussen begin, midden en eind) en met de spelelementen (wie, wat, waar, wanneer, waarom). Hij kan dit herkennen en verwerken in dramatisch spel. - De leerling kan zelf thema's aanreiken en daarbij een relatie leggen met lesinhouden of gebeurtenissen in zijn omgeving (de school, de groep, thuis). - De leerling kan de mogelijke betekenis en de zeggingskracht van spelelementen, speltechnieken en spelstijlen verwerken in scènes en hij maakt daarbij gebruik van inspiratiebronnen, opgedaan in de oriëntatiefase.	- De leerling kan gericht luisteren naar muziek uit verschillende tijden, stijlen en culturen, en kan daarin de klank-, vorm- en betekenisaspecten herkennen en benoemen. - De leerling kan klank-, vorm- en/of betekenisaspecten van muziek in zijn composities verwerken en daarbij de vormprincipes herhaling, contrast en variatie toepassen. - De leerling kan zijn muzikale ideeën vormgeven en uitvoeren m.b.v. de stem, (school-) instrumentarium, (muziek-) technologie en beweging. - De leerling kan zijn composities noteren en reproducen m.b.v. picturale en grafische notatievormen.	- De leerling kan brononderzoek doen en vanuit dit onderzoek conclusies trekken die hij meeneemt in de uitvoerende fase. - De leerling kan de betekenis die hij aan kunstuitingen geeft onderzoeken en een relatie leggen met de middelen die de maker heeft gebruikt, bijvoorbeeld beeld- of klankaspecten, spel- of danselementen, technieken en materialen. - De leerling kan experimenteren met technieken, materialen, verschillende media en nieuwe mogelijkheden uitproberen. - De leerling kan onderzoeken op welke manier hij de opdracht kan gaan uitvoeren en kan een uitvoeringsplan maken. - De leerling kan eigen criteria en de gegeven criteria van de opdracht benoemen. - De leerling kan terugrijpen naar de informatie en ideeën opgedaan in de oriëntatiefase.

REFLECTEREN	UITVOEREN				
REFLECTEREN	EVALUEREN				
	- De leerling kan zijn plannen uitvoeren en gebruik maken van zijn kennis van materialen/ technieken en beeld-aspecten om de zeggingskracht van zijn werk zo groot mogelijk te maken. - De leerling kan zijn keuzes motiveren en daarbij een relatie leggen met de onderzoeksfase. - De leerling kan, daar waar relevant, samenhang benoemen tussen beeldend en taal, dans, muziek, drama en/of andere vakken.	- De leerling kan improviseren (met anderen), gebruikt deze improvisaties om een dans mee te maken en maakt daarbij gebruik van inspiratiebronnen opgedaan in de onderzoeksfase. - De leerling kan muzikale verschillen herkennen (tempo, dynamiek, ritme, accenten, melodie, sfeer) en deze toepassen in een dans. Hij kan zelf muziek zoeken bij een dansthema. - De leerling kan variëren met verschillende manieren van bewegen en daarbij de danselementen tijd, ruimte en kracht gebruiken en hiermee zijn dans zeggingskracht geven. - De leerling kan vormgevingsprincipes voor de structuur (zoals herhaling, omkering, opeenstapeling), groepsindeling (zoals grote groepen, subgroepen, tweetallen en solisten) en rolverdeling gebruiken bij het maken van een choreografie voor een dans. - De leerling kan voor een (on)bekend publiek optreden.	- De leerling kan improviseren en de spelelementen (wie, wat, waar, wanneer, waarom) en spanningsboog bewust hanteren in dramatisch spel. Hij kan daarbij een relatie leggen met de onderzoeksfase. - De leerling geeft betekenis en zeggingskracht aan zijn spel door een duidelijke inzet van spelelementen, - technieken, -stijlen, (vaste) tekst en (gespeelde) emoties. Hij kan voor een duidelijke spanningsopbouw en spanningsboog zorgen. - De leerling kan zelfstandig een scène voorbereiden aan de hand van de dramatische werkvormen en kan bewust een theatrale vormgeving toepassen. - De leerling kan zelfstandig een dialoog schrijven. - De leerling kan op basis van een zelfgemaakt of bestaand verhaal een voorstelling maken en dit in de les of voor een (on)bekend publiek presenteren.	- De leerling kan (zelfstandig, zuiver, helder gearticuleerd en met expressie) liederen en canons zingen, al dan niet met begeleiding. - De leerling kan zelfstandig, ritmisch en in de maat, eenvoudige ritmische en melodische (begeleidings-) patronen en speelstukken uitvoeren, zowel een- als meerstemmig, en kan daarbij reageren op (lied-) leidingsgebaren. - De leerling kan alleen en in groepsverband bestaande, eenvoudige grafisch en traditioneel genoteerde composities zowel auditief volgen als uitvoeren. - De leerling kent de namen en speelwijzen van het schoolinstrumentarium en die van het pop- en (Westerse) klassieke instrumentarium. - De leerling kan (alleen en in groepsverband) een eigen idee of bestaande compositie uitvoeren presenteren aan anderen en doet dat met overtuiging.	- De leerling kan zijn plannen uitvoeren (met behulp van vakspecifieke kennis en vaardigheden) en de uitvoering presenteren (individueel of samen met anderen). - De leerling kan zijn keuzes motiveren en een relatie leggen met de onderzoeksfase. - De leerling kan in het vormgevingsproces rekening houden met de gegeven en zijn eigen criteria. - De leerling kan, daar waar relevant, samenhang benoemen tussen een beeld, dans, spel of muziek en/of andere vakken.
	- De leerling kan zijn beeldend werk presenteren (individueel of samen met anderen). - De leerling kan vertellen over het verloop van het werkproces en kan daarbij zijn beeldend werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria. - De leerling kan zijn waardering van het eigen product en proces en dat van anderen beargumenteren en maakt daarbij gebruik van kennis en inzicht in de beeldende vormgeving en andere kunstzinnige vakdisciplines. - De leerling kan oplossingen in het eigen werk vergelijken met die van beeldende vormgevers/kunstenaars. - De leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht heeft in de betekenis van kunst en cultuur (waaronder cultureel erfgoed) voor het dagelijkse leven van mensen van vroeger en nu.	- De leerling kan reflecteren op de danspresentatie (van hemzelf, zijn groepje en/of van anderen) en op het vormgevingsproces ervan. - De leerling kan zijn keuzes in zijn danspresentatie motiveren en veranderingen verwerken na feedback uit de groep. - De leerling heeft enige kennis van en inzicht in de betekenis die dans heeft voor het dagelijks leven van mensen van vroeger en nu.	- De leerling kan reflecteren op het spel (van hemzelf, zijn eigen groepje en/of van anderen) en het vormgevingsproces ervan. - De leerling kan zijn keuzes in zijn spel motiveren en veranderingen aanbrengen na feedback uit de groep en kan zijn waardering uitspreken voor zijn eigen spel en voor het spel en de ideeën van een ander. - De leerling heeft enige kennis van- en inzicht in de betekenis die theater heeft voor het dagelijks leven van mensen van vroeger en nu.	- De leerling kan overwogen keuzes maken voor zijn composities en die communiceren met anderen. - De leerling kan constructieve feedback geven. - De leerling staat open voor feedback en kan die ev. verwerken in het eigen werk(-proces). - De leerling heeft enige kennis van- en inzicht in de betekenis die muziek heeft voor het dagelijks leven van mensen van vroeger en nu, zoals feesten, verdriet, massamedia en beïnvloeding van gedrag.	- De leerling kan vertellen over het verloop van het werkproces. - De leerling kan zijn waardering geven aan het eigen product en werkproces en dat van anderen. - De leerling kan deze waardering beargumenteren en maakt daarbij gebruik van kennis en inzicht in verschillende uitingen van kunst en cultuur. - De leerling kan oplossingen in het eigen werk vergelijken met die van kunstenaars. - De leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht in de betekenis die kunst en cultuur, voor het dagelijkse leven van mensen van vroeger en nu, heeft.

Inhoud

groep 1 en 2	groep 3 en 4	groep 5 en 6	groep 7 en 8
BETEKENISVOLLE ONDERWERPEN EN THEMA'S			
betekenisvolle onderwerpen voor beeldende werkstukken uit de directe belevingsfeer van de kinderen. Bijvoorbeeld: mensen, dieren, figuren uit verhalen, thuis, de natuur, feest, seizoenen, kleding, speelgoed, gebouwen, voertuigen, eten, gebruiksvoorwerpen en maskers	Als groep 1/2 + - de onderwerpen uit groep 1 en 2 komen soms weer aan de orde, maar dan op een ander niveau - ook wordt aandacht besteed aan: - het verbeelden van de <u>gerichte waarneming</u> - symbolen en logo's - decoraties en versieren van details	Als groep 3/4 + - de onderwerpen uit de vorige groepen komen weer aan de orde, maar de kinderen komen ook in aanraking met nieuwe elementen waar beelden een specifieke rol hebben: - onderwerpen uit wereldoriëntatie als inspiratiebron voor beeldend werk - beeldende kunst - cultureel erfgoed <u>hedendaagse beeldcultuur</u> - interieurs - mode - vormgegeven omgeving	Als groep 5/6 + - de onderwerpen uit de vorige groepen komen weer opnieuw aan de orde, maar er zijn ook nieuwe beeldende thema's als: - voorwerpen of voertuigen waarin beeldende vormgeving en techniek samenkomen - decors, kostuums en affiches - de inrichting van een tentoonstelling - design en industriële vormgeving - de stijl van een kunstenaar
BEELDASPECTEN			
komen binnen de context van betekenisvolle onderwerpen aan de orde			
	Als groep 1/2 +	Als groep 3/4 +	Als groep 5/6 +
Ruimte			
ruimtelijk bouwen (voor, achter, in, tussen, onder, boven, op, etc.)	omsloten ruimte (potjes, tenten, huizen, kastelen)	- ruimte doorstekende vormen (constructies) - ruimte inrichten (rekening houden met maat)	relatie interieur - exterieur (binnenkant huis - buitenkant huis)
Ruimtesuggestie op het vlak			
plaatsing van figuren op het vlak	grondlijn	overlapping van objecten en figuren	standpunt en horizon

- soorten kleuren (bonte, lichte, donkere) - het mengen van kleuren	gevoelswaarde van kleuren (vrolijke, sombere, koele, warme)	- signaal- en camouflagekleuren - kleurenfamilies	(symboliek, signaal) - systematiek (kleurencirkel) - kleur en sfeer
Vorm			
- vormsoorten (rond, vierkant, driehoek, bol, etc.) - vormkenmerken (spits, hoekig, lang, dun, groot, klein, etc.) - lijn als contour	- vormsoorten (kubus, cilinder, piramide, kegel, etc.) - lichaamsvormen van mensen en dieren ruimtelijk weergegeven - lijnen als textuur, decoratie en arcering	- vormsoorten (open, gesloten, vorm, restvorm, etc.) - lichaamsvormen van mensen en dieren in verhouding weergegeven - lijnen om iets uit te drukken (geluid, beweging, explosie)	- vormsoorten (geometrische en organische vormen) - kenmerkende houding van mensen en dieren - lijnen om diepte aan te geven
Textuur			
verschillen in textuur (ruw, glad, zacht)	texturen als afdruk	- texturen tekenen op het platte vlak - in plastisch materiaal textuur aanbrengen	met textuur diepte aangeven op het platte vlak
Compositie			
groeperen op vorm, kleur, textuur	ritme, herhaling van vormen	- motieven voor decoratie - patronen (spiegelen, herhalen, roteren)	opbouw, ordening, evenwicht en betekenis
MATERIAAL / TECHNIEK de mogelijkheden van materiaal en techniek komen binnen de context van betekenisvolle onderwerpen aan de orde en hierbij is aandacht voor goed en veilig gebruik van materiaal en gereedschap			
	Als groep 1/2 +	Als groep 3/4 +	Als groep 5/6 +
Tekenen			
- tekenen met potlood, kleurpotlood, viltstift, waskrijt en bordkrijt - tekenprogramma's op de computer gebruiken	tekenen met pen en Oost-Indische inkt	tekenen met conté en houtskool	tekenen met potlood en grafietstift van verschillende hardheid
Schilderen			
schilderen met vingerverf, plakkaatverf en gekleurde inkt	beschilderen en versieren van werkstukken	gebruik maken van het effect van verdunde en onverdunde verf	gebruik maken van het effect van de kwast en penseelstreek

Bron: SLO (2008). *TULE – Kunstzinnige oriëntatie; inhoud en activiteiten bij de kerndoelen*. Enschede: SLO Nationaal Expertisecentrum voor leerplanontwikkeling (p. 14)

groep 1 en 2	groep 3 en 4	groep 5 en 6	groep 7 en 8
Drukken			
• stempelen met aardappels, kurken en werken met sjablonen	• eenvoudige druktechnieken textiel- en kartondruk	• monoprint en sjabloondruk	• meerkleuren druk, lino- en zeefdruk op papier en op stof
Collages maken			
• knippen, scheuren en plakken met verschillende soorten papier, waaronder zijdevloei en sitspapier	• collages van verschillende soorten papier, waaronder ook bedrukt papier	• collages van verschillende soorten papier, waaronder ook bedrukt papier	• in collages gebruik maken van verschillende materialen
Werken met textiel			
• repen knippen van textiel • rijgen met naald en draad (rietjes en kralen)	• vormen knippen van textiel • weven, vlechten, omwikkelen en knopen met draden en stroken van textiel	• lapjes vastrijgen op een ondergrond	• (toneel)kleding maken en andere toegepaste vormgeving • appliceren, borduren en haken
Ruimtelijk construeren			
• werken met kosteloos materiaal • bouwen met blokken • werken met constructiemateriaal	• constructie- en verbindingstechnieken met papier en kosteloos materiaal (lijmen met gebruik van plakranden, inknippen en inschuiven, splitpennen en tape gebruiken) • bewegende objecten van constructiemateriaal	• snijden en ritsen van papier en karton • houtbewerking (spijkeren, zagen en schuren) • bouwen van maquettes	• verbinden van hout, metaal en kunststof (lijmen, schroeven, solderen) • constructies als scharnieren, schuiven en draaien
Werken met plastisch materiaal			
• boetseren met plastische materialen, plasticine, natuurschil en brooddeeg • spelen met zand en water	• boetseren uit één stuk (lichaamsvormen van mens en dier, voorwerpen als potjes en vaasjes)	• textuur aanbrengen in klei • werken met platen en ringen van klei • werken met papier-maché	• met klei de karakteristieke houding van mensen en dieren aangeven door buiging van romp en ledematen
Werken met digitale media			
• (digitale) foto's maken • op de computer werken met eenvoudige tekenprogramma's	• (digitale) foto's maken • op de computer werken met eenvoudige tekenprogramma's	• een gebeurtenis vastleggen met foto's of video • foto's gebruiken in bewerkingsprogramma's (Photoshop, PowerPoint, Word)	• een <u>multimediapresentatie</u> maken

Bron: SLO (2008). *TULE – Kunstzinnige oriëntatie; inhouden en activiteiten bij de kerndoelen*. Enschede: SLO Nationaal Expertisecentrum voor leerplanontwikkeling (p. 15)

Bijlage 7: Kerndoel 55: De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren

Inhoud

☛ groep 1 en 2	☛ groep 3 en 4	☛ groep 5 en 6	☛ groep 7 en 8
REFLECTEREN			
kijken/luisteren naar en praten over eigen <u>werk</u> en dat van hun groepsge-nootjes	Als groep 1/2 + kijken/luisteren naar en praten over eigen werk en dat van hun groepsgenoten met aandacht voor verschillen in ontwerp, vormgeving en presentatie	Als groep 3/4 + - bespreking van de plannen: wat ga je maken en hoe ga je dat maken? - bespreking van het eigen product en werkproces en dat van groepsgenoten - bespreking van eigen werk in relatie tot dat van <u>kunstenaars</u> - respect en waardering tonen voor het werk en de zienswijze van anderen	Als groep 5/6 + - bespreking van ideeën, plannen en keuze mogelijkheden voor het maken van een eigen presentatie (tentoonstelling, modeshow, toneelstuk, hoorspel, instrumentaal spel, uitvoering schoolorkest of schoolkoor, musical, dansvoorstelling, voordracht van eigen verhalen of gedichten) - mening geven over eigen product en werkproces en over dat van groepsgenoten - mening geven over het werk van <u>kunstenaars</u> - eigen mening met argumenten onderbouwen

Bron: SLO (2008). *TULE – Kunstzinnige oriëntatie; inhoud en activiteiten bij de kerndoelen*. Enschede: SLO Nationaal Expertisecentrum voor leerplanontwikkeling (p. 73)

HYBRIDE KUNSTEDUCATIE

Kunst is een discipline of domein. Het bevat een kenmerkende eigen wijze van ervaren, denken (discours) en creëren: via beelden, dans, muziek of theater (en literatuur en poëzie bij CKV). Kennisverwerving in de kunst is fundamenteel anders dan bijvoorbeeld kennisverwerving in het logisch-mathematische of linguïstische domein: Leren door en over kunst is een **affectief, sensomotorisch, creatief, cognitief, metacognitief** en **sociaal** leerproces van *embodied, imaginative cognition* en *creativiteit*. Creëren bij de kunstvakken is gericht op transformatie (Bullot & Reber, 2013; Efland, 2004; Gardner, 2006; Goodman, 1976; Immordino-Yang & Damasio, 2007; Immordino-Yang, 2011; Leder, Belke, Oeberst & Augustin, 2004; Plucker, Beghetto & Dow, 2004). De doorlopende leerlijn hybride kunsteducatie bestaat uit:

A: DE KUNSTVAARDIGHEDEN LEERLIJN. Deze is gericht op het steeds verder ontwikkelen van het geheel van de 21ste-eeuwse kunstvaardigheden: **AFFECTIEVE, SENSOMOTORISCHE, CREATIEVE, COGNITIEVE, METACOGNITIEVE** en **SOCIALE** VAARDIGHEDEN.

B: DE CONCEPTUELE - KUNSTKENNIS -LEERLIJN. Deze is gericht op het leren door en over kunst in verschillende contexten, vanuit ervaringen met actuele kunstcontexten. De conceptuele - kunst kennis -leerlijn wordt gekenmerkt door *embodied, imaginative cognition* en bestaat uit vier kennisdomeinen: **KUNST(VOCABULAIRE) KENNIS; CONCEPTUELE KENNIS** (kernconcepten en contexten als tijden, plaatsen en functies van kunst); **PROCEDURELE KENNIS (EN ATTITUDES)** en **METACOGNITIEVE KENNIS**.

KUNSTVAARDIGHEDEN	AFFECTIEF	SENSOMOTORISCH	COGNITIEF	CREATIEF	METACOGNITIEF	SOCIAAL
Eenvoudig	Selectieve aandacht	Herkennen Reproducen	Onthouden Begrijpen	Associëren	Proces beschrijven	Samenwerken
KUNSTKENNIS DOMEINEN	Geïnternaliseerd waardensysteem	Flexibele expertise Creëren	Concepten creëren	Transformeren	Zelfbewustzijn Eigenaarschap	Co-creëren
Kunst(vocabulaire) kennis	Waarde en betekenis(sen) begrijpen van kunstbegrippen	Begrippenkennis (verschillende kunsten) Observeren Ervaren	Begrippen & connotaties Kunsthistorisch redeneren	Vrij associëren Combineren Experimenteren Ontwikkelen	Leren Vormgeven Proces begrijpen	Intrapersoonlijke Interpersoonlijke kennis in relatie tot kunst (processen)
Conceptuele kennis (en kernconcepten)	Inleven Open staan voor.. Kunst waarderen	Differentiëren Attribueren Verbeelden Vormgeven	Conceptualiseren Contextualiseren Kunst interpreteren Abstraheren	Creëren Ambigüiteit Innoveren Transformeren	Doorzetten Onderzoeken Reflecteren	Inleven Helpen Respecteren Inspireren
Procedurele kennis (en attitudes)	Initiëren (ervaringen met kunst) Concentreren Betrokken zijn Expressie	Kunst analyseren Verbeelden Ontwerpen, vormgeven Produceren Durven experimenteren	Differentiëren Kritisch en creatief denken Onderzoekende houding aannemen	Divergent denken <i>Problem finding</i> <i>Problem solving</i> Kritisch selecteren	Evalueren van proces en product Open en flexibele houding aannemen	Communiceren Presenteren Feedback geven en ontvangen Evalueren
Metacognitieve kennis	(Jezelf) Motiveren Inspiratiebronnen kennen/opzoeken Empathie Persoonlijke visie ontwikkelen	Reguleren van kunst analyse vaardigheden Reguleren van eigen vormgevingsvaardigheden Persoonlijke stijl ontwikkelen	Kunstzinnig inzicht Reflecteren op/over eigen werk, kunstwerken en de (kunst)wereld	Initiëren van een creatief proces Reguleren van het eigen creatieve proces Authentiek/innovatief durven zijn	Zelfkennis Kennis van taken Strategie kennis Reguleren van het eigen leerproces Reflecteren op proces en product	Verantwoordelijkheid nemen Betrokken zijn Synergie Co-creëren

Matrix Hybride kunsteducatie - Taxonomie van kunstzinnige leerdoelen: kunstvaardigheden en kunstkennisdomeinen. © M.T.A. van de Kamp, 2013.

Bijlage 9: De leerlijnen samenleren (Ekici, 2014) en beeldende vorming (SLO, g.d.) in een schema

Groep 1/2

Leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014)	Subonderdelen				Fasen van het creatief proces				Leerlijn beeldende vorming, volgens SLO(g.d.)
	Samenwerken	Communicatieve/sociale vaardigheden	Leervragen stellen	Feedback geven en ontvangen	Oriënteren	Onderzoeken	Uitvoeren	Evalueren	
									De leerling kan zich met alle zintuigen openstellen voor beeldende vorming en beeldende kunst binnen een thema/onderwerp dat aansluit bij zijn belevingswereld en in binnen- en buitenschoolse situaties.
Helpt andere kinderen omdat het moet of omdat er iets tegenover staat.									
Vraagt hulp aan ander en biedt hulp aan.									
									De leerling kan (met hulp van leerkracht of vak expert) betekenis geven aan beelden door waarnemen ('hands-on'), benoemen, praten en rond beelden verhalen te verzinnen.
									De leerling kan thema's en onderwerpen uit zijn belevingswereld gebruiken als inspiratiebron voor beeldend vormgeven.
Komt door middel van woorden voor zichzelf op.									
									De leerling kan binnen de context van het thema/onderwerp spelenderwijs materialen, technieken en beeldaspecten (kleur, vorm, compositie, ruimte, textuur) verkennen.
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen (hoeveel, waarmee, welke, enz.).									De leerling kan zich bij het experimenteren laten leiden door een manipulerende onderzoekende houding, zintuigelijke ervaringen en toevallige ontdekkingen.
									De leerling kan tijdens het werken de gebruikte materialen en gereedschappen benoemen en kent de regels voor veilig gebruik.
Zegt wat hij vindt en waarom hij dat vindt.									De leerling kan zijn ideeën vormgeven in beeldend werk en vertellen over wat hij wil maken.
									De leerling kan vertellen over zijn beeldend werk (wat heb je gemaakt en hoe heb je dat gedaan?).
									De leerling kan kijken naar en praten over het beeldende werk van groepsgenoten.
									De leerling kan zijn eigen werkwijze vergelijken met die van beeldend vormgevers/kunstenaars.

Leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014)	Subonderdelen				Fasen van het creatief proces				Leerlijn beeldende vorming, volgens SLO(g.d)
	Samenwerken	Communicatieve/so- ciale vaardigheden	Leervragen stellen	Feedback geven en ontvangen	Oriënteren	Onderzoeken	Uitvoeren	Evalueren	
Werkt samen met andere kinderen, neemt zelf initiatief of sluit aan bij initiatief van anderen.									
									De leerling kan zich met alle zintuigen en zijn verbeelding openstellen voor beeldende vorming en beeldende kunst binnen een thema/onderwerp dat aansluit bij zijn belevingswereld.
Het eigenbelang gaat voor groepsbelang.									
Kan een gesprek voeren met wederzijdse inbreng met non-verbaal communicatief gedrag.									De leerling kan in een beeldbeschouwingsgesprek de betekenis die hij aan beelden geeft onderzoeken aan de hand van de voorstelling en vormgeving.
Kan vertellen wat een ander denkt, ziet of voelt.									
									De leerling kan binnen de context van het thema/onderwerp experimenteren met beeldaspecten, materialen en technieken.
									De leerling kan zich bij het experimenteren laten leiden door de richtlijnen van de opdracht en toevallige ontdekkingen.
									De leerling kan een persoonlijke invulling geven aan de opdracht en daarbij gebruik maken van zijn ontdekkingen tijdens de onderzoeksfase.
Kan zelf iets inbrengen, rekening houdend met de ander.									De leerling kan bij het vormgeven van zijn ideeën rekening houden met de richtlijnen van de opdracht.
Kan mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen.									
Beantwoordt hulpvragen van medeleerlingen.									
Kan argumenten geven ter ondersteuning van de eigen mening.									De leerling kan aan de hand van zijn werkstuk vertellen over het verloop van zijn werkproces.
									De leerling kan verschillende oplossingen voor het maken van een werkstuk benoemen en waarderen.

Groep 5/6; als groep 1 t/m 4 + onderstaande

Leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014)	Subonderdelen				Fasen van het creatief proces				Leerlijn beeldende vorming, volgens SLO(g.d)
	Samenwerken	Communicatieve/so- ciale vaardigheden	Leervragen stellen	Feedback geven en ontvangen	Oriënteren	Onderzoeken	Uitvoeren	Evalueren	
									De leerling kan zich binnen de context van een betekenisvol thema of onderwerp openstellen voor beeldende vormgeving en beeldende kunst (autonoom en toegepast).
Heeft moeite met prijsgeven van eigen positie, maar is in staat dit te begrijpen.									
Kan afspraken maken met klasgenoten over samenwerking (steeds meer groepsgevoel).									
Heeft respect voor de mening van een ander.									De leerling kan in een beeldbeschouwingsgesprek de betekenis die hij aan beeldende vormgeving en beeldende kunst geeft onderzoeken en een relatie leggen met de middelen die de maker heeft gebruikt, zoals beeldaspecten, materialen en technieken. Hij kan daarbij openstaan voor betekenissen die anderen daaraan geven (waaronder de vormgever, kunstenaar).
									De leerling kan bronnenonderzoek doen en aspecten van wereldoriëntatie, beeldende vorming en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor eigen beeldend werk.
									De leerling kan binnen de context van het thema/onderwerp gericht experimenteren met beeldaspecten, materialen, technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen.
									De leerling kan onderzoeken volgens welke stappen hij de beeldende opdracht het beste kan uitvoeren. Hij kan daarbij teruggrijpen naar informatie en de ideeën die hij heeft opgedaan in de oriëntatiefase.
Stelt en beantwoordt onder begeleiding van de leerkracht (lagere en hogere orde) denkvragen.									
Durft een eigen mening te geven.									De leerling kan bewuste keuzes maken bij het uitvoeren van de opdracht en aangeven hoe hij gebruik heeft gemaakt van ideeën die hij heeft opgedaan in de onderzoeksfase.
									De leerling kan zijn keuzes motiveren en daarbij rekening houden met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria.

									De leerling kan zijn plannen volgens een bepaalde werkvolgorde uitvoeren en daarbij gebruik maken van zijn kennis en inzicht in het gebruik van materialen, technieken en gereedschappen.
									De leerling kan vertellen over het verloop van zijn werkproces en daarbij zijn werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria.
Kan zijn beargumenteerde mening over de producten van anderen geven.									De leerling kan waardering uitspreken voor het eigen product en werkproces en dat van anderen.
									De leerling kan een relatie leggen tussen oplossingen in zijn eigen werk en dat van beeldend vormgevers/kunstenaars en daarbij binnen- en buitenschoolse kunstervaringen betrekken.
Kan concreet aangeven hoe een ander zijn product kan verbeteren op inhoud en vorm.									
Kan ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren.									

Leerlijn 'Samen leren' zoals gehanteerd door Edux (Ekici, 2014)	Subonderdelen				Fasen van het creatief proces				Leerlijn beeldende vorming, volgens SLO(g.d)
	Samenwerken	Communicatieve/so- ciale vaardigheden	Leervragen stellen	Feedback geven en ontvangen	Oriënteren	Onderzoeken	Uitvoeren	Evalueren	
									De leerling kan zich binnen de context van een betekenisvol thema of onderwerp openstellen voor beeldende vorming en beeldende kunst (autonoom en toegepast) en waar relevant in samenhang met andere kunstdisciplines
Kan mening herzien op basis van argumenten van een ander.									De leerling kan in een beeldbeschouwingsgesprek betekenis, beeldaspecten en materialen en technieken met elkaar in verband brengen. Hij kan de eigen betekenisgeving spiegelen aan die van anderen en daarbij openstaan voor andere ideeën.
Kan beslissen vanuit perspectief van een ander.									De leerling kan zelfstandig (individueel of in groepjes) bronnenonderzoek doen en aspecten van wereldoriëntatie, beeldende vormgeving en beeldende kunst (waaronder cultureel erfgoed) gebruiken als inspiratiebron voor beeldend werk.
Kan iets doen of laten in het belang van de ander.									
									De leerling kan experimenteren met de samenhang tussen onderwerp, beeldaspecten en materialen en technieken en verschillende mogelijkheden uitproberen.
Kan zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven.									De leerling kan zelfstandig onderzoeken op welke manier hij de beeldende opdracht kan uitvoeren en een uitvoeringsplan maken, individueel of samen met anderen. Hij kan daarbij rekening houden met de criteria van de gegeven opdracht en zijn eigen criteria.
Stelt en beantwoordt (lagere en hogere orde) denkvragen, en is hierbij minder afhankelijk van sturing door leerkracht.									
Houdt rekening met wat de ander van hem verwacht en handelt daar naar.									De leerling kan (individueel of in een groep) zijn plannen uitvoeren en gebruik maken van zijn kennis van beeldaspecten en materialen en technieken en ideeën uit de onderzoeksfase om de zeggingskracht van zijn werk zo groot mogelijk te maken.
									De leerling kan tijdens het vormgevingsproces rekening houden met de gegeven en eigen criteria (individueel of als groep).
									De leerling kan waar relevant samenhang in zijn werk benoemen tussen beelden, dans, muziek, drama, taal en de wereld oriënterende vakken.
Kan feedback geven gericht op inhoud en vorm.									De leerling kan vertellen over het verloop van het werkproces en zijn werk vergelijken met de criteria van de opdracht en zijn eigen criteria (individueel en

								als groep) en daarbij aangeven wat een mogelijke vervolgopdracht zou kunnen zijn.
Kan feedback geven waarin hij aanvullende informatie geeft.								De leerling kan zijn waardering beargumenteren en maakt daarbij gebruik van zijn kennis en inzicht in de beeldende en andere kunstzinnige disciplines en cultureel erfgoed.
Kan mening onderbouwen met argumenten.								
Controleert of zijn leervraag voldoende is beantwoord.								De leerling kan laten zien dat hij enige kennis en inzicht heeft in de betekenis van beeldende kunst en cultuur (waaronder cultureel erfgoed) in het dagelijks leven van mensen vroeger en nu.

Bijlage 10: Interviewleidraad leerkrachten

Korte inleiding m.b.t. het onderwerp. Het interview zal gaan over de vaardigheid samenwerken binnen de lessen beeldende vorming. Ik wil erachter komen welke kennis je al hebt over de leerlijn samenleren en de leerlijn beeldende vorming. Ik wil erachter komen hoe de vaardigheid samenwerken nu in de lessen beeldende vorming gerealiseerd wordt. Als laatste wil ik erachter komen wat je nodig hebt om de vaardigheid samenwerken binnen de lessen beeldende vorming te kunnen realiseren. Het interview is opgedeeld in topics, namelijk: De leerlijn beeldende vorming, de leerlijn samenleren en de leerlijn samenleren binnen de beeldende vorming lessen. De leerlijn samenleren bestaat ook weer uit topics, namelijk de vier subonderdelen van de leerlijn samenleren. Ik stel de vraag of de respondent er bezwaar tegen heeft dat het interview wordt opgenomen. Daarnaast vertel ik dat ik het interview dezelfde dag samenvattend zal uitwerken en ter goedkeuring zal aanleveren aan de respondent.

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. Wat versta jij onder beeldende vorming?

In dit onderzoek wordt de volgende definitie van beeldende vorming gebruikt: 'Beeldende vorming is een verzamelterm voor alle activiteiten waar leerlingen bezig zijn met: tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, fotografie en film. Waarbij leerlingen kennis over beeldaspecten op doen en kennismaken met verschillende materialen en technieken.'

2. Welke reactie roept deze definitie bij jou op?

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?

In dit onderzoek wordt de volgende definitie van samenwerken gehanteerd: 'Gezamenlijk aan een doel leren werken, waarbij leerlingen het volgende leren; compromissen sluiten, verantwoordelijkheid dragen, met kritiek om kunnen gaan, respect hebben voor ieders mening, een taakverdeling maken, een planning maken, welke rollen er zijn en welke rol zij kunnen innemen.'. Deze definitie is ontstaan door een literatuuranalyse van de volgende bronnen: SLO (2014), The Partnership for 21st Century Learning(2015), Ons Onderwijs Platform 2032(2016), Thijs, Fisser en van der Hoeven(2014) en Dekker en Elshout-Mohr(2007).

4. Welke reactie roept deze definitie bij jou op?

In het onderzoek ga ik uit van de leerlijn 'samenleren', zoals Edux deze hanteert (Ekici, 2014). Deze leerlijn bestaat uit vier subonderdelen, namelijk:

- Subonderdeel 1: Samenwerken
- Subonderdeel 2: Communicatieve/sociale vaardigheden
- Subonderdeel 3: Leervragen stellen
- Subonderdeel 4: Feedback geven en ontvangen

5. In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?

6. Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Om deelvraag 1 en deelvraag 2 te beantwoorden:

Ik wil graag achterhalen wat er nodig is om de leerlijn samenleren binnen de lessen BVO te kunnen realiseren en op welke manier dit gerealiseerd kan worden. Ik laat het overzicht met daarin de 4 onderdelen van de leerlijn samenleren (Ekici, 2014) zien. Hier lopen we een voor een doorheen (zie bijlage 11)

7. Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen? Invullen in de bijlage (afgedrukt)
8. Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?
9. Welke elementen van het subonderdeel communicatieve/sociale vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen? Invullen in de bijlage (afgedrukt)
10. Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel communicatieve/sociale vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?
11. Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren leervragen stellen komen tot uiting jouw de BVO-lessen? Invullen in de bijlage (afgedrukt)
12. Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?
13. Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen? Invullen in de bijlage (afgedrukt)
14. Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?

Om deelvraag 3 te beantwoorden:

15. Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?
16. Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?

Bijlage 11: Schema ter ondersteuning van interviews leerkrachten

Leerlijn samenleren binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.				
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander				
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking				
E	Afspraken maken over de samenwerking				

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander				
B	Eigen mening leren geven				
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie				
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				

3.	Leervragen stellen				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)				
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen				
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.				
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven				
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)				

4.	Feedback geven en ontvangen				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven				
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren				
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud				
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen				

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 12: Interviewleidraad groepsinterview leerlingen

Korte inleiding m.b.t. het onderwerp. Het interview zal gaan over de vaardigheid samenwerken binnen de lessen beeldende vorming/handvaardigheid. Ik wil graag weten hoe de vaardigheid samenwerken nu in de lessen beeldende vorming naar voren komt. Ik wil graag te weten komen wat jullie nodig hebben om aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid.

Het interview is opgedeeld in topics, namelijk: De leerlijn beeldende vorming, de leerlijn samenleren en de leerlijn samenleren binnen de beeldende vorming lessen. De leerlijn samenleren bestaat ook weer uit topics, namelijk de vier subonderdelen van de leerlijn samenleren.

Ik stel de vraag of de leerlingen het erg vinden dat het interview wordt opgenomen.

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. Wat is beeldende vorming volgens jullie? (Ook wel handvaardigheid genoemd)

Volgens het onderzoek is beeldende vorming een verzamelterm voor alle activiteiten waar leerlingen bezig zijn met: tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen, fotografie en film. Waarbij leerlingen leren over beelddaspecten en kennismaken met verschillende materialen en technieken.

2. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. Wat is samenwerken volgens jullie?

Volgens de literatuur (woord uitleggen) is samenwerken: ‘Gezamenlijk aan een doel leren werken, waarbij leerlingen het volgende leren; compromissen sluiten, verantwoordelijkheid dragen, met kritiek om kunnen gaan, respect hebben voor ieders mening, een taakverdeling maken, een planning maken, leren welke rollen er zijn en welke rol zij kunnen innemen.’.

4. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?

In het onderzoek ga ik uit van de leerlijn ‘samenleren’, zoals Edux deze hanteert (Ekici, 2014). Deze leerlijn bestaat uit vier subonderdelen, namelijk:

- Subonderdeel 1: Samenwerken
- Subonderdeel 2: Communicatieve/sociale vaardigheden
- Subonderdeel 3: Leervragen stellen
- Subonderdeel 4: Feedback geven en ontvangen

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Ik wil graag achterhalen wat er nodig is om de leerlijn samenleren binnen de lessen BVO te kunnen realiseren en op welke manier dit gerealiseerd kan worden. De volgende vragen zijn opgesteld vanuit de doelen binnen de vier subonderdelen van de leerlijn samenleren (Ekici, 2014)

Vanuit subonderdeel samenwerken:

5. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?
Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel samenwerken (zie bijlage)
6. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
7. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Vanuit subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden:

8. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?
Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden (zie bijlage)
9. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
10. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Vanuit subonderdeel leervragen stellen

11. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?
Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel leervragen stellen (zie bijlage)
12. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
13. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Vanuit subonderdeel feedback geven en ontvangen

14. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?
Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel feedback geven en ontvangen (zie bijlage)
15. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
16. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Wat ze nog nodig hebben

17. Wat hebben jullie van de leerkracht nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?
18. Wat heeft de school volgens jullie nog nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?
19. Wat hebben jullie zelf nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Bijlage 13: Uitwerking interview respondent 1

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Handvaardigheid, tekenen, drama, muziek een beetje. Vooral handvaardigheid en tekenen.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Respondent bedenkt nu, dat drama en muziek er niet bij horen. Respondent heeft niet aan foto en film gedacht, omdat ze dit wel als project doen op school. Maar verder eigenlijk niet. Teken en handvaardigheid komen vooral terug in het onderwijs.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Dat kinderen van en met elkaar leren.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Dat alles wat je moet kunnen tijdens samenwerken is omschreven in de definitie. Het is allemaal in puntjes uitgeschreven.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

Weet zeker dat ze overal wel mee bezig zijn. Klinken wel bekend, maar ik kan niet zo vertellen wat er precies onder die leerlijn staat.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

Niet zo zeer meer erover willen weten. Wel meer aan de slag willen en meer handvatten krijgen om aan de slag te kunnen met leervragen stellen en feedback geven, ontvangen lukt al goed.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Informatie van respondent voorafgaand aan stellen volgende vragen.

Respondent geeft geen beeldende vorming lessen, dit ligt bij ICC-er (handvaardigheid en tekenen), volgend jaar ook. Wel foto en filmproject gegeven. Tijdens thematisch werken zijn er wel leerlingen bezig met beeldende vorming, kinderen kiezen hier dan zelf voor.

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 19](#)

Toelichting: Sommige vaardigheden zijn nog lastig bij leerlingen, probeert ze hierbij wel te stimuleren. Ingevuld als wanneer zij beeldende vorming lessen geeft of beeldende vorming activiteiten begeleid.

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Doordat ze de leerlijn samenwerken heeft en dat ze per thema of les het samenwerkingsdoel erbij zet. Zodat ze voor zichzelf bedenkt dat ze daaraan wil werken en daar dus ook de instructie op aan zal passen. Alle doelen zitten er wel in en de kinderen werken er wel aan, maar nog onbewust. Als ze het doel erbij zet en met leerlingen bespreekt, verwacht ze beter/meer aan de samenwerkingsdoelen te werken.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 19](#)

Toelichting: 2. C -> Werkt 2/3 keer per jaar, misschien wel meer maar minder dan 1 keer per maand, aan dit doel binnen beeldende vorming.

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Zelfde als vraag 8, doel noteren en ook bespreken met leerlingen. Daarbij ook stukje theorie pakken en hieraan koppelen. Dit bespreken met leerlingen, aangeven waar je die les expliciet op gaat letten. Tijdens andere vakgebieden gebeurt dat al.

Coöperatieve werkvormen inzetten. Wil graag weten hoe je dit dan doet en welke werkvormen je kunt pakken en koppelen aan de doelen voor de leerlijn samenleren. Ze wil graag verschillende laatjes hebben waar ze iets uit kan trekken en in haar lessen, activiteiten en thema kan stoppen. Als dit uitgewerkt is per thema of per les is dit voor haar prettig, hierdoor verwacht ze ook meer aan de leerlijn samenleren te werken binnen de lessen beeldende vorming.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 19](#)

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Ook hierbij een doel stellen.

Ze moet ook eerst zelf goede leervragen/doelen kunnen stellen om dit over te kunnen brengen naar de kinderen. Heeft hier zelf tips, een stappenplan, o.i.d. voor nodig. Verwacht daardoor een beter beeld te krijgen op hoe ze het stellen van leervragen aan kinderen kan aanleren en weet in welke stappen ze stellen van leervragen moet aanbieden.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 19](#)

4. A – Zeggen wat hij vindt, altijd. Zeggen waarom hij dat vindt, soms.

14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Zelfde als vraag 8, 10 en 12 -> Doel.

De respondent wil vooral leren over het feedback geven, ontvangen gaat goed.

Wil graag een lijstje hebben met vragen om aan kinderen te stellen, zodat ze leerlingen kan stimuleren om zelf verder te denken. Hierdoor verwacht ze dat ze het zelf makkelijker en beter kan overbrengen op leerlingen.

Voor de kinderen ook een lijstje om leerlingen aan te leren waar ze aan moeten denken en hoe ze dit om kunnen zetten naar woorden.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Zie ook vraag 10, 12 en 14. Graag meer handvatten en tools om iets aan te bieden aan de leerlingen. Duidelijk overzicht met alle doelen om hier mee aan de slag te komen. Om deze gericht te kunnen gebruiken. Dus, vooral meer kennis, houvast en tools.

16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Zie vraag 15.

Als team duidelijke afspraken maken. Eventueel per thema, les of periode afspreken welke doelen we naar voren laten komen.

Als je als leerkracht alles hebt wat je nodig hebt en dit gebruikt in het werken met de leerlingen, komt dit vanzelf.

Bijlage 14: Uitwerking interview respondent 2

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Handvaardigheid, toneel, prentenboeken inspreken, tekenen. De respondent geeft aan dat ze het eigenlijk niet zo goed weet, nooit zo goed over nagedacht.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Dat er veel meer onder valt dan ze dacht. De respondent doet vrij veel met filmen, dat valt er ook al onder. Tekenendacht ze ook en dat valt er ook onder. De respondent geeft aan dat ze het een brede en goede definitie vindt.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Samenwerken is een activiteit waarbij iedereen actief is, waarbij iedereen elkaar aan kan vullen, waarbij iedereen elkaar controleert. Waarbij iedereen elkaar blijft toetsen, zodat het eindproduct ook daar is.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

De respondent vindt dit een goede definitie. Zou bijna in de klas moeten hangen, zodat je daar voorwaardelijk iets mee kunt doen. Zodat het ook zichtbaar gemaakt kan worden voor leerlingen en je hierop terug kan pakken tijdens samenwerkingsactiviteiten.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

De respondent geeft aan dat ze de subonderdelen wel kent. Doet hier ook zeker wat mee in de klas. Samenwerken door middel van coöperatieve werkvormen, sociale/communicatieve vaardigheden komt binnen kids skills naar voren, leervragen stellen is nog ontwikkeling bij de respondent. Feedback geven en ontvangen doen ze altijd wel. Is wel in ontwikkeling, zijn bezig om leerlingen actiever te laten denken. Hier is dus een verandering in aan te geven.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

Respondent vindt leervragen stellen een interessant subonderdeel en zou hier meer over willen weten.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 20](#)

Toelichting: 1. D - Leerlingen die altijd initiatief nemen doen dit, andere vrijwel niet.

Respondent vindt het lastig om opdrachten te verzinnen waarbij leerlingen hier niet onderuit komen.

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Een bronnenboek met opdrachten waarbij leerlingen 'gedwongen' worden om de kenmerken vanuit dit subonderdeel binnen BVO-lessen te ontwikkelen. Kortom, goede opdrachten. Daarnaast ook goede afspraken zowel in de school en groep. Structureel met leerlingen over de samenwerkingsdoelen hebben.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 20](#)

Toelichting: Deze kenmerken komen meestal naar voren. Respondent is van mening dat deze kenmerken nodig zijn om samen te werken.

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Door film te koppelen aan toneel. Een toneelstukje maken en deze filmen. Hierbij moeten ze samenwerken en de sociale/communicatieve vaardigheden gebruiken om de opdracht daadwerkelijk juist uit te voeren.

Door BVO in te zetten binnen het thematisch onderwijs.

Toevoeging: Leerkracht vindt het lastig om samenwerkingsopdrachten te bedenken binnen BVO. Ziet dat leerlingen tekeningen, 3D-werkstukken, etc. liever zelf doen.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 20](#)

Toelichting: Staat voor respondent haar gevoel nog in de kinderschoenen, binnen thematisch onderwijs al verder ontwikkeld. Werken wel aan de meeste doelen, leerkracht stimuleert leerlingen wel om deze doelen verder te ontwikkelen.

2. E Het lukt de respondent nog niet goed om elke leerling te stimuleren om te controleren of zijn/haar leervraag voldoende beantwoord is.

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Meer gestructureerde activiteiten opzetten. Gerichte opdrachten bedenken, zodat leerlingen hier beter mee uit de voeten kunnen. Respondent heeft de vertaling van de grondlegger naar de werkvloer nodig.

Dus, een goede onderlegger van de doelen, dat leerlingen de doelen en het tijdspad goed weten, dat leerlingen een planning kunnen maken zou helpend zijn. Dit gaat vooral over de BVO-activiteiten binnen het thematisch werken.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 20](#)

Toelichting: In laatste weken vooral BVO-activiteiten waarbij de kenmerken worden gestimuleerd. In de rest van het jaar minder, daarom meestal i.p.v. altijd.

14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Wil graag insteken op wanneer iets mooi is, door criteria van tevoren opstellen. Hierdoor kan er gericht feedback gegeven worden. Leerlingen stimuleren door met zijn allen naar alle werkstukken kijken, net als tips en tops bij spreekbeurten. Dan komt iedereen aan de beurt en dan leren ze er ook mee omgaan. Binnen BVO nog niet gedaan. Respondent geeft als

reden dat leerlingen niet allemaal tegelijk klaar zijn en dat de ene leerling eerst start met de ene activiteit en de andere met een andere activiteit.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Een bronnenboek met opdrachten die leerlingen 'dwingen' om echt samen te werken en te werken aan de doelen. Voorwaarden van samenwerken op papier zetten, hier telkens op terug komen. Hierdoor meer bewustzijn bij leerlingen creëren

16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Bronnenboek voor groep 1 t/m 8, zodat een doorgaande lijn is. Doelen voor groep 1 t/m 8 met leerlingen bespreken, zodat leerlingen zelf zicht hebben op de doelen en de doorgaande lijn ook voor leerlingen zichtbaar is.

Bijlage 15: Uitwerking interview respondent 3

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Alles wat je beeldend kunt maken. Handvaardigheid, knutselen, creatief bezig zijn, kunst, beeld, fotografie, film, beschouwen en bekijken van beelden en schilderijen, vallen volgens de respondent allemaal onder beeldende vorming.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Respondent heeft bevestiging dat wat zij in haar hoofd had klopt. Foto en film is haar sterke kracht, zij strijd voor haar ICT stukje.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Dat kinderen niet individueel werken, maar samen bezig zijn. Dat kan zijn in een groepje of in een tweetal. De respondent denkt bij samenwerken vooral aan een werkvorm als tweetalcoach. De respondent vindt dit een hele mooie manier van samenwerken. Leerlingen zijn samen bezig om hun doel te behalen. De respondent vindt het belangrijk om minimum, basis en plusgroep te mixen, zodat ze gebruik maken van elkaars talent/kracht. Leerlingen overleggen zelf waar ze aan gaan werken, krijgen inzicht in het kunnen van elkaar, kunnen uitleggen aan elkaar en dit aan elkaar kunnen vertellen. Maar ook het stukje luisteren en elkaar controleren en uit eindelijk plannen en nakijken. Respondent probeert altijd af te sluiten met tips en tops, wat ging er goed en wat kan er nog beter in de samenwerking. Ook benoemen wat leerlingen mee nemen naar een volgende keer. Kortom, de werkvorm tweetalcoach en alle facetten die daarbij aanbod komen, is volgens de respondent het ideale m.b.t. samenwerken.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

De respondent geeft aan dat haar omschrijving al redelijk omvattend was. Respondent geeft nogmaals aan dat tweetalcoach voor haar een ideale manier van samenwerken tussen leerlingen is voor haar als leerkracht. Voor haar gevoel heeft ze dan de helft van de leerlingen, hierdoor minder vragen van leerlingen. Maakt vaak bewuste afweging in welke leerlingen met elkaar werken. Soms niet, leerlingen vinden het maken van tweetallen d.m.v. kaartjes geweldig. Alle aspecten van het samenwerken zoals in de definitie beschreven, komen dan ook terug in tweetalcoach. Respondent vindt het prettig om te horen dat ze dus ook echt aan het samenwerken, werken binnen de school en dat deze SCL-werkvorm aansluit bij de voorgaande definitie.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

Respondent is redelijk bekend met de subonderdelen. De respondent geeft aan dat ze vooral bekend is met het schema van de leerlijn vanuit Edux. Heeft zich hier niet tot de puntjes in verdiept, maar denkt dat ze hier wel een goed beeld van heeft.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

De respondent geeft aan dat ze altijd meer wil weten. Respondent blijft altijd heel nieuwsgierig en vindt het belangrijk om dingen te bewaken. Wil uiteindelijk alles helder hebben voor haar eigen groep, maar ook een totaalbeeld creëren voor de hele school. Daarbij duidelijk hebben wat er van leerlingen verwacht wordt in elke groep en wat ze aan het eind van het schooljaar kennen. Hierdoor ook duidelijk weten wat leerlingen al kennen van de voorgaande groep, zodat je vanuit daar verder kunt werken. Respondent merkt dat ze dit erg belangrijk vindt, mede vanuit de ervaring die ze op dit moment in groep 5/6 heeft.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Informatie van respondent voorafgaand aan stellen volgende vragen.

Respondent geeft aan dat de lessen handvaardigheid en tekenen bij de ICC-er liggen. Bij de respondent werken ze vooral binnen het thematisch werken aan BVO. Dit wil zeggen dat de activiteiten niet altijd vanuit de leerkracht komen. Respondent werkt vooral aan fotografie, film en kunst.

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 21](#)

Toelichting: De huidige groep van de respondent heeft veel begeleiding nodig bij de kenmerken van het onderdeel samenwerken. Stimuleert de leerlingen altijd om het voorgaande te doen.

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent vindt samenwerken iets heel duidelijk. Respondent geeft aan dat ze hoopt dat hier in alle groepen zo actief aan gewerkt wordt. Samenwerken is immers een van de belangrijkste pijlers van de school.

Respondent zou graag meer duidelijkheid hebben m.b.t. de doorgaande lijn van groep 1 t/m

8. Zou soms een 'afstreeplijst' met doelen hebben, zodat ze weet waar leerlingen in hun ontwikkeling zitten. Dit zou volgens de respondent voor meer bevestiging en controle zorgen. Ze geeft aan dat ze niet aan zichzelf twijfelt, maar dat ze de bevestiging wel fijn vindt.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 21](#)

Toelichting: 2.B Niet altijd bewust mee bezig. 2. D is erg belangrijk voor de leerkracht.

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Eigen mening zou nog uitgebreid mogen. Zodat leerlingen ook weten dat ze iets anders mogen hebben, doen en vinden dan anderen. De respondent geeft aan dat ze hier als leerkracht nog meer mag doen. Ze is wel met beschouwen bezig, maar wil op gegeven moment leerlingen aan de slag laten gaan. Vooral de huidige groep.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 21](#)

Toelichting: Denkt dat iedereen aan dit subonderdeel werkt, er komen altijd vragen bij leerlingen.

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent denkt dat dit subonderdeel nog het meest te ontwikkelen is binnen de gehele school. De respondent wil graag weten wat er van leerlingen kan verwacht worden, welke vragen leerlingen in elke groep zouden moeten kunnen stellen en wat de doorgaande lijn voor groep 1 t/m 8 dan is.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 21](#)

4. A – Zeggen wat hij vindt, altijd. Zeggen waarom hij dat vindt, soms.

14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Niet altijd alleen maar evalueren op het proces, maar ook het product. De respondent is in haar huidige groep vooral met proces bezig i.p.v. product. Ziet mogelijkheden door juist meer en kritischer naar het product te kijken.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Tijd. Altijd meer tijd nodig in het onderwijs.

Houvast m.b.t. doorgaande lijn met duidelijke doelen. Respondent geeft aan dat ze het fijn vindt om af en toe te kunnen checken of hetgeen dat zij opvallend vindt bij een leerling, ook echt opvallend is vanuit de leerlijn. Bijvoorbeeld, uitvallen op een onderdeel of juist verder zijn dan de leerlijn.

Respondent wil graag weten welke vragen ze aan leerlingen kan stellen, zodat leerlingen zelf gaan nadenken, zonder dat ze de leerlingen al te veel woorden in de mond legt.

16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Een doorgaande lijn van groep 1 t/m 8. Duidelijkheid, meer afstemming met andere leerkrachten. Respondent geeft aan dat ze je met een groep iets kunt bereiken, maar als er geen doorgaande leerlijn is, is dat het jaar erop verloren. Dan worden het zwevende of losse dingetjes. Respondent vindt het wel goed dat iedere leerkracht zijn eigen talent gebruikt in de lessen.

Bijlage 16: Uitwerking interview respondent 4

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Het maken van 3d-dingen, dit kan heel ruim zijn. Hier kan ook een stukje techniek inzitten. Het is eigenlijk het creëren van iets waarbij je gebruik maakt van een bepaalde techniek, maar dan in 3D.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Respondent geeft aan dat haar definitie een verkorte vorm is. Maar dat ze het stukje tekenen hierbij niet heeft genoemd. Leerlingen tekenen wel tijdens haar BVO-lessen, de respondent zorgt er vaak voor dat een tekening ook 3D wordt door gebruik te maken van verschillende materialen.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Elkaar aanvullen, elkaar mogen bevragen en elkaar hulp bieden, hierdoor van elkaar leren.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

De respondent vindt dit een erg specifieke definitie. Ze geeft aan dat haar antwoord op vraag 3 eigenlijk hetzelfde zegt, maar in minder woorden. Ze werkt in het door haar gegeven onderwijs aan alle aspecten die in de definitie naar voren komen.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

De respondent kent de subonderdelen en heeft hier in het verleden al vaak mee gewerkt.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

Ja, het subonderdeel leervragen stellen. De respondent wil graag weten hoe ze leerlingen op een eenvoudige manier leervragen kan leren stellen.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Informatie van respondent voorafgaand aan stellen volgende vragen.

Respondent geeft aan dat de lessen voor groep 5 en de groepen 6 t/m 8 anders vormgegeven worden rondom de leerlingvaardigheid samenwerken. Dit is in verband met de samenstelling van deze groep 5. Hieronder volgt eerst de uitwerking voor het interview over de lessen BVO voor groep 5. Daarna voor de groepen 6 tot en met 8.

GROEP 5

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?* Zie [bijlage 22](#)

Toelichting: 1.C + 1.D + 1.E → Komen niet naar voren binnen de lessen BVO voor groep 5. In verband met de samenstelling van de groep. Bij een andere groepssamenstelling zou de leerkracht wel aan de eerdergenoemde kenmerken werken binnen de BVO-lessen.

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent ziet de mogelijkheid om leerlingen groepswerkstukken te laten maken in plaats van individuele werkstukken. Hierdoor zou de respondent wel werken aan de kenmerken 1.C, 1.D en 1.E. De respondent zou dit niet begeleiden door gebruik te maken van taakkaarten, dit vindt ze namelijk geen geschikte vorm bij beeldende vorming. Ze wil hier graag een andere manier voor vinden.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?* Zie [bijlage 22](#)

Toelichting: Dit subonderdeel is het meest belangrijke subonderdeel volgens de respondent. Dit is namelijk een van haar speerpunten.

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Op dit moment staat bij groep 5 het stoplicht vaak op rood. Het gaat bij hen namelijk van geconcentreerd werken, naar alles kwijt zijn. Als ze bij beeldende vorming alles kwijt zijn, komen ze niet verder. Er is nu geen stap tussen geconcentreerd werken en alles kwijt zijn. De leerlingen kunnen nu niet tussendoor overleggen of vragen stellen aan elkaar. De respondent geeft aan dat ze nog niet weet hoe dit volgend jaar zal zijn en of ze de leerlingen weer op deze manier moet begeleiden. De respondent heeft regelmatig geprobeerd of ze de leerlingen los kan laten, maar op het moment dat ze de leerlingen vrijer/losser laat ontstaat er een negatieve sfeer, waarbij er op een negatieve manier op elkaar gereageerd wordt. De respondent wil dit absoluut niet, dus nu werken de leerlingen in stilte en individueel. De respondent geeft aan dat ze bij een betere groepsdynamiek, weer opnieuw zal proberen om de leerlingen lossier te laten. Indien dit mogelijk is zullen de leerlingen meer aan de leerlingenvaardigheid samenwerken werken.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?* Zie [bijlage 22](#)

Toelichting: 3.D Leerlingen zitten meteen met hun mening klaar, de respondent heeft ervoor gekozen om hier tijdens haar lessen voorlopig niet aan te werken.

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Met deze groepssamenstelling en groepsdynamiek ziet de respondent hier geen mogelijkheden voor. De mogelijkheden zijn er als leerlingen anders op elkaar reageren. De respondent geeft aan dat ze hier mondeling niet aan kan werken met deze groep, wanneer ze dit wel zou doen, moet ze het erg strak leiden. De respondent geeft aan dat ze dan te streng en suggestief wordt. Hierdoor zijn het niet meer de vragen van de leerlingen zelf. Schriftelijk ziet de respondent niet zitten, leerlingen zijn hier ook niet sterk genoeg voor. Kortom, als de omstandigheden veranderen wel mogelijkheden, maar nu niet.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?* Zie [bijlage 22](#)
 Toelichting: 4.A De respondent doet dit eigenlijk heel weinig. Weer in verband met de groepsdynamiek. Leerlingen reageren negatief op elkaar. De respondent werkt hier met sommige leerlingen wel aan in kleine groepjes. Een aantal leerlingen laat ze hun mening niet geven of alleen iets positiefs benoemen.
 4.B De mening is niet beargumenteerd, leerlingen geven hun mening erg impulsief. Respondent gaat in op wat zij van de mening vindt en geeft ook voorbeelden van andere bewoordingen van de mening van de leerling. Respondent probeert leerlingen aan te laten geven waarom, een aantal leerlingen kunnen dit wel, maar komen niet aanbod doordat ze de kans niet krijgen van medeleerlingen.
 4.C + 4.D Alleen maar positief! Kunnen niet aangeven waarom ze iets vinden, maar wel wat ze mooi vinden, etc.
 4.E zie 4.B
14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*
 In de lessen van de respondent is het eigenlijk de bedoeling om als alle producten klaar zijn, hier samen naar te kijken en het samen over de werkstukken te hebben. Dit kan door de groepsdynamiek niet. De respondent realiseert zich nu (tijdens gesprek), dat ze een aantal van de leerlingen uit groep 5 veel ontzegt. De respondent wil het volgend schooljaar juist wel met deze leerlingen gaan zitten, zodat zij zich wel verder kunnen ontwikkelen.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*
 Een groep die de respect heeft voor elkaar en niet steeds op een negatieve manier reageert, maar op een goede sociale manier met elkaar omgaat.
16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*
 Dat leerlingen de vaardigheden hebben, om op deze manier te werken. Zodat er vanaf groep 1 mee gewerkt wordt en leerlingen vanaf begin af aan op een goede sociale manier met elkaar om kunnen gaan, maar ook de basis van het samenwerken al vanaf groep 1 leren.

GROEP 6 T/M 8

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?* Zie [bijlage 22](#)
 Toelichting: Bij groep 6 werkt de leerkracht minder aan het samenwerken dan groep 7/8. De respondent is nog bezig met het aanleren van vaardigheden en hierdoor is er minder ruimte om echt samen te werken. Tijdens elke eerste les werkt de respondent niet aan de kenmerken 1.C t/m 1.E.
8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*
 De respondent ziet de mogelijkheid om leerlingen groepsworkstukken te laten maken in plaats van individuele werkstukken.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*
 Zie [bijlage 22](#)

Toelichting: Dit subonderdeel is het meest belangrijke subonderdeel volgens de respondent. Dit is namelijk een van haar speerpunten.

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Geen mogelijkheden. Werkt hier al elke les aan.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 22](#)

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Meer werken met groepswerk. De respondent kent vanuit cultuureducatie een manier om te kijken naar kunst. Dit is een leuke manier om met leerlingen aan de kenmerken van dit subonderdeel te werken. Leerlingen stellen zich voor dat ze een miertje zijn en lopen om het kunstwerk heen. Wat denk je als een mier zijnde? Leerlingen bekijken kunst vanuit verschillende kanten en leren hierdoor ook 'out of the box' denken.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 22](#)

14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent wil graag manieren vinden, waarbij leerlingen spelenderwijs argumenten leren geven om hun mening te beargumenteren. De respondent wil dit graag in verschillende vormen, door bijvoorbeeld spelletjes, kaartjes, etc. De respondent wil graag tools, zodat leerlingen steeds diepgaander feedback kunnen geven. Niet alleen auditief, maar ook handelend.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Veel meer manieren om technieken van werkstukken die leerlingen individueel gemaakt hebben, te kunnen bundelen naar groepswerk toe. Zodat ze wel de technieken aangeboden krijgen en het liefst ook mee naar huis kunnen nemen om te laten zien aan ouders. Maar wat een onderdeel van een groepswerk is. Dit hoeft niet elke les, als er een aantal groepswerkstukken per jaar zijn, is dit voldoende.

De respondent geeft nogmaals aan dat ze graag verschillende manieren heeft om spelenderwijs feedback op elkaar te geven, en daarmee de diepte in te gaan, op een respectvolle manier.

16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Lestijd, om alle BVO-lessen zelf te geven. Als de respondent alleen de instructies zou geven en de andere leerkrachten de rest, kan ze niet werken aan de leerlingvaardigheid samenwerken binnen de lessen BVO. De respondent ziet het dan ook niet zitten dat zij alleen de instructies geeft en de groepsleerkrachten de andere lessen.

Daarnaast ook tijd om de lessen zo uit te werken dat andere leerkrachten de lessen BVO in een volgend schooljaar wel kunnen geven. De respondent moet hiervoor opdrachten verzinnen en wil hiervoor graag een collega waar ze mee kan sparren over praktische ideeën,

zodat de lessen BVO goed weggezet en duidelijk beschreven kunnen worden. De leerlingvaardigheid samenwerkend leren zou in deze lessen geïntegreerd moeten worden. Materialen om het feedback geven en ontvangen op verschillende, betekenisvolle manieren in te kunnen kleden.

Toevoeging na afloop van het interview

Door dit interview heeft de respondent nagedacht over een aantal zaken, de respondent heeft nu een beter inzicht in hoe ze dingen doet. Ze weet nu hoe ze hieraan kan werken om de lessen de kant op te sturen die ze eigenlijk zou willen.

Bijlage 17: Uitwerking interview respondent 5

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Het creëren van iets met materiaal.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Dat het net iets meer omvattend is dan dat de respondent dacht. De respondent had fotografie niet onder beeldende vorming geplaatst, de andere disciplines wel.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Ligt eraan van waaruit je dit bekijkt. De respondent is van mening dat samenwerken bij kleuters een ander item is dan in bijvoorbeeld groep 3-4. De respondent merkt dat samenwerken bij de kleuters nog aangeleerd moet worden; dit kan op verschillende manieren. De kleuters werken nog niet samen aan een werkje waarbij ze een gelijke deelname hebben (alleen als het om een coöperatieve werkvorm gaat). De respondent is van mening dat bij het samenwerken de deelname even groot zou moeten zijn, dit mist de respondent bij kleuters. De kleuters helpen elkaar wel, maar alleen omdat er iets tegen over staat of door een complimentje van de juf. In een vrije situatie lukt samenwerken bij de kleuters wel goed. Bij een gestuurde opdracht niet. Een kleuter is nog vrij egocentrisch, vooral bezig met zijn eigen ik. De respondent geeft aan dat ze door middel van spelletjes en coöperatie (het gebruiken van coöperatieve werkvormen) leerlingen proberen te laten ervaren dat ze door samenwerken een beter resultaat kunnen bereiken. Dit is nog niet altijd even effectief, maar dit stimuleert de respondent wel.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Respondent is bekend met de definitie en de deelvaardigheden. Respondent geeft aan dat kleuters de deelvaardigheden vrijwel niet beheersen. Kunnen nog niet reflecteren, wel samen aan een doel werken, maar wel een gestuurd doel en niet iets waar ze zelf aan willen werken.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

De respondent is bekend met de subonderdelen.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

Nog niet echt. Geeft aan dat de kleuters de hele dag leervragen stellen, maar nog niet gestructureerd. Feedback geven en ontvangen vinden de kleuters lastig. Communicatieve/sociale vaardigheden zitten verweven in de basis van het onderwijs. Samenwerken gebeurt wel, maar wel gestuurd.

Toevoeging: n.a.v. vraag 4 doelen laten zien voor groep 1/2. De respondent geeft aan dat ze deze doelen goed kan plaatsen binnen het onderwijs. Je ziet wel een duidelijk verschil tussen de instromers en groep 2.

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 23](#)

Toelichting: 1.C Leerlingen doen alles vanuit het eigenbelang.

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent wil graag het eigen initiatief van leerlingen meer stimuleren.

De respondent ziet vooral kansen te werken aan punt 1. C (Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander). Respondent is van mening dat ze hier meer op moet insteken, ook al vindt ze dit wel een lastige binnen het ontwikkelingsperspectief van de leeftijd van de leerlingen.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 23](#)

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie. Dit komt vooral naar voren in kringactiviteiten, leerkracht benoemt dan wat voor een uitdrukking ze op het gezicht van een kind ziet. Bijvoorbeeld boos, maar leerlingen kunnen dit zelf nog niet goed bij elkaar zien/herkennen, zonder dat ze hierop gewezen worden. Echter wel bij de emoties verdriet en blij. Bij beeldende vorming komt dit nog niet echt naar voren. De respondent geeft aan dat de link tussen gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie en BVO nog niet helemaal duidelijk is.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 23](#)

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De respondent geeft aan dat er bij de kleuters geen klassikale lessen worden gegeven en dat de instructies vaak in de kring worden aangeboden. Daarna gaan leerlingen in kleine groepjes zelfstandig werken, dit kan met of zonder begeleiding zijn. De respondent denkt dat ze de leerlingen meer attent moet maken op het stellen van vragen tijdens het maken van hun werk. Kortom leerlingen kritisch leren kijken naar hun eigen werk. Hierdoor dus een stukje reflectie.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 23](#)

Toelichting: De respondent werkt samen met leerlingen heel hard aan de doelen.

4.B Leerlingen mogen niet zeggen wat ze van het werk van een ander vinden. Respondent geeft aan dat de kleuters heel makkelijk kunnen zeggen dat ze iets lelijk vinden en kort door de bocht iets benoemen. Dat wil niet zeggen dat ze hun mening niet kunnen geven, maar kleuters kunnen de feedback/mening van een ander op die manier nog niet ontvangen. Als iets goed is gelukt, laten ze dit wel in de kring zien en wordt erin gestoken op wat er goed is

gegaan. “Negatieve” feedback wordt door de respondent met de leerlingen individueel besproken. Leerlingen kunnen vaak nog niet duidelijk onderbouwen waarom ze iets vinden.

14. Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?

Vooraf insteken op 4.E (Argumenten geven om hun eigen mening te ondersteunen). De respondent geeft aan dat ze hier vooral meer tijd voor moet nemen. Geeft aan dat ze hier wel aan werkt, maar nog te weinig.

Wat is nog nodig?

15. Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?

Meer tijd en ruimte om aan doelen te werken en kinderen individueel te begeleiden. Respondent is van mening dat kleuters veel individuele begeleiding nodig hebben om iets aan te leren. Wanneer er een stagiaire is lukt dit wel beter, zonder stagiaire in de groep heeft de respondent vaak handen te kort. Respondent denkt dat ze de kennis en manier waarop ze de doelen kan realiseren wel heeft, maar hiervoor echt meer tijd en ruimte nodig heeft om hier daadwerkelijk mee bezig zijn. De dingen die erbij komen (ruzietjes tussen leerlingen oplossen, broekplasser, vragen tussendoor, etc.) zorgen ervoor dat ze weinig tijd heeft.

16. Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?

Op een andere school bij een kleutergroep kijken hoe zij aan de het samenwerken binnen BVO-lessen/activiteiten werken. Zodat, ze dit mee kan nemen naar haar eigen onderwijs.

Toevoeging: Respondent probeert veel verschillende materialen, technieken en disciplines aan bod te laten komen. Werkt vooral verder met de kinderen die dit nog lastig vinden. Dit zorgt er wel voor dat de midden- en plusgroep eigenlijk onvoldoende gestimuleerd wordt om te groeien binnen de aangeboden materialen, technieken en disciplines.

Bijlage 18: Uitwerking interview respondent 6

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. *Wat versta jij onder beeldende vorming?*

Dat kinderen zich fijn motorisch ontwikkelen. Dat leerlingen vaardigheden aanleren. Maar vooral dat leerlingen een andere zienswijze op kunst, hun fantasie kunnen leren gebruiken en anders leren kijken naar dingen. Respondent is van mening dat beeldende vorming heel breed is.

Definitie verteld

2. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

Dat ik het stukje fantasie gebruiken en anders naar dingen leren kijken mis. Gaat vooral over vak inhoud in de definitie en niet over de kijkwijze naar.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. *Wat versta jij onder de leerlingvaardigheid samenwerken?*

Ook samenwerken vindt de respondent heel breed. De respondent is van mening dat kinderen bepaalde vaardigheden nodig hebben in een samenleving. Zoals; naar elkaar luisteren, elkaar gunnen dat je eerst mag, niet dingen voorzeggen, maar juist de ander ook de kans geven om een antwoord te geven, tips geven als ze iets niet weten en complimenten geven als ze juist iets heel goed hebben gedaan. Dus samenwerken is voor de respondent elkaar verder helpen en niet samenwerken om zomaar van elkaar over te schrijven, leerlingen moeten een gelijkwaardige rol hebben binnen de samenwerking en allebei de leerlingen moeten er profijt van hebben en niet maar een leerling.

Definitie verteld

4. *Welke reactie roept deze definitie bij jou op?*

De respondent vindt deze definitie heel compleet. Gelijkwaardig is voor de respondent erg belangrijk. Samenwerken is dus echt niet van elkaar overschrijven.

Subonderdelen benoemd

5. *In hoeverre ben je bekend met deze subonderdelen?*

De respondent weet wel dat deze bij samenwerken horen, maar kent ze niet in deze indeling. Vraagt zich af wat onder het subonderdeel samenwerken valt. Voor haar gevoel valt alles wat daarna volgt ook onder samenwerken. Korte uitleg gegeven over opbouw.

6. *Zijn er onderdelen waar je meer over zou willen weten?*

Allemaal interessante onderdelen. Respondent denkt dat ze daar de afgelopen jaren wel al heel veel mee bezig zijn geweest. Maar het is altijd interessant om er meer over te leren. Het subonderdeel leervragen stellen is voor de respondent het meest interessant.

Samenwerken

7. *Welke elementen van het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 24](#)

1. A Leerlingen doen dit al vanuit zichzelf

8. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel samenwerken van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Leerlingen nog meer begeleiden en stimuleren om het maken van afspraken binnen een samenwerking beter te laten verlopen.

Sociale/communicatieve vaardigheden

9. *Welke elementen van het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 24](#)

2. C – Tijdens instructie wel, daarbuiten nog niet echt.

Waar 3 (= meestal, 2/3x per maand) ingevuld als meer dan 2/3 keer per maand, maar niet altijd!

10. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel sociale/communicatieve vaardigheden van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie. Non-verbale stukje nog meer naar voren laten komen. De respondent vindt dat de kansen vooral liggen op de manier van verwoorden. Zijn ze wel al veel mee bezig, maar zou nog meer aandacht aan besteed kunnen worden. Door middel van voorbeelden in rollenspellen bv.

Respect hebben voor de mening van een ander en eigen mening leren geven. Zou ik nog meer mee aan de slag kunnen. Respondent ziet dit echter meer in leefstijllessen voor zich.

Leervragen stellen

11. *Welke elementen van het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 24](#)

Toelichting: Alles onder dit kopje doe ik nog te weinig. Behalve 3. B (Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen).

12. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel leervragen stellen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

De manier van vragen stellen aanpakken. Hebben met leerlingen over het verder denken en scherpere vragen stellen. Stukje instructie en stimuleren van nieuwsgierigheid voor nodig.

Consequent op terugkomen, dit gebeurt nu nog niet.

Respondent denkt dat hier vooral meer tijd voor vrijgemaakt moet worden. Inbouwen in het thematisch onderwijs.

Dus; meer tijd voor nemen, met kinderen bespreken en consequent en regelmatig op terugkomen.

Feedback geven en ontvangen

13. *Welke elementen van het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren komen tot uiting bij jouw BVO-lessen?*

Zie [bijlage 24](#)

Toelichting: Veel mee bezig, maar had nog meer gekund.

14. *Welke mogelijkheden zie je om het subonderdeel feedback geven en ontvangen van de leerlijn samenleren bij jouw BVO-lessen tot uiting te laten komen?*

Feedback gebruiken om producten te verbeteren. Mogelijk door kinderen feedback te laten noteren of meteen verwerken. Respondent ziet nog niet helemaal voor zich hoe dit te

realiseren (m.b.t. achteraf). Gedurende een les doen leerlingen dit wel al. N.a.v. voorgaande van soms naar meestal veranderd in schema. In de ene les meer dan in de andere activiteit.

Wat is nog nodig?

15. *Wat heb jij als leerkracht nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Respondent is van mening dat haar beeldende vorming lessen eerst nog beter kunnen.

Daarna is samenwerken pas een ding. Respondent denkt dat samenwerken al op een goed punt staat, zijn we veel mee bezig. Het gaat vooral over de invulling van de BVO-lessen en de invulling daarvan, samenwerken volgt dan vanzelf. Daarbij wel de punten vanuit het schema wel nog meer in kunnen bouwen hoe dat in een les naar voren komt.

16. *Wat heb je op schoolniveau nodig om de leerlingvaardigheid samenwerken, binnen BVO-lessen, te realiseren?*

Op het gebied van samenwerken niks nodig. Mist wel nog een doorgaande lijn bij BVO met betrekking tot technieken die in elke groep aangeboden zouden moeten worden.

Bijlage 19: Schema ter ondersteuning van interview respondent 1

Leerlijn samenwerken binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				X
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.		X		
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander		X	X	
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking		X	X	
E	Afspraken maken over de samenwerking				X

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander			X	
B	Eigen mening leren geven			X	
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie	X			
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				X

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)			X	
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen			X	
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.			X	
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven			X	
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)				X

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven		X		
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren				X
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud		X		
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen			X	

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 20: Schema ter ondersteuning van interview respondent 2

Leerlijn samenleren binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)			X	
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.		X		
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander		X		
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking		X		
E	Afspraken maken over de samenwerking			X	

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander			X	
B	Eigen mening leren geven			X	
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie			X	
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen			X	

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)			X	
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen			X	
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.			X	
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven		X		
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)		X		

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt			X	
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven			X	
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren			X	
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud			X	
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen			X	

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 21: Schema ter ondersteuning van interview respondent 3

samenleren

Leerlijn ~~samenwerken~~ binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken	1	2	3	4
	<i>Kenmerken</i>				
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				X
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.				X
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander				X
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking				X
E	Afspraken maken over de samenwerking				X

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden	1	2	3	4
	<i>Kenmerken</i>				
A	Respect hebben voor de mening van een ander				X
B	Eigen mening leren geven			X	
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie				X
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				X

3.	Leervragen stellen	1	2	3	4
	<i>Kenmerken</i>				
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)			X	
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen			X	
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.			X	
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven			X	
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)			X	

4.	Feedback geven en ontvangen	1	2	3	4
	<i>Kenmerken</i>				
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				X
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven		X	X	
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren		X	X	
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud		X	X	
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen				X

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

→ 4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 22: Schema's ter ondersteuning van interview respondent 4

Groep 5

Leerlijn samenwerken binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				X
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.				X
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander	X			
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking	X			
E	Afspraken maken over de samenwerking	X			

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander				X
B	Eigen mening leren geven				X
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie				X
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				X

3.	Leervragen stellen				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)			X	
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen				X
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.		X		
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven	X			
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)		X		

4.	Feedback geven en ontvangen				
	<i>Kenmerken</i>	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt			X	
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven		X		
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren				X
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud				X
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen		X		

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Groep 6 (potlood) en 7/8 (pen)

Leerlijn samenwerken binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				X
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.				X
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander		X	X	
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking		X	X	
E	Afspraken maken over de samenwerking		X	X	

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander				
B	Eigen mening leren geven				
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie				
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)			X	X
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen			X	X
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.			X	X
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven		X		X
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)			X	X

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				X
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven			X	X
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren				X
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud				X
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen				X

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 23: Schema ter ondersteuning van interview respondent 5

Leerlijn samenwerken binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)			X	
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.				X
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander	X	X		
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking			X	
E	Afspraken maken over de samenwerking	X			X

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander				X
B	Eigen mening leren geven				X
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie		X		
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				X

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)		X		
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen				X
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.				X
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven		X		
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)			X	

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				X
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven	X			
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren				X
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud				X
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen		X		

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 24: Schema ter ondersteuning van interview respondent 6

Leerlijn samenwerken binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)				X
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.			X	
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander		X	X	
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking			X	
E	Afspraken maken over de samenwerking		X		

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander			X	
B	Eigen mening leren geven			X	
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie		X		
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen				X

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)		X		
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen				X
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.		X		
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven		X		
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)		X		

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt				X
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven			X	
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren		X	X	
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud			X	
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen				X

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand) +

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 25: Uitwerking groepsinterview leerlingen uit groep 3-4

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. Wat is beeldende vorming volgens jullie? (Ook wel handvaardigheid genoemd)
De respondenten weten niet wat beeldende vorming is, denken dat het te maken heeft met plaatjes in je hoofd maken. Leerling 1 geeft uiteindelijk aan dat ze denkt dat je een beeld maakt van materiaal.

Definitie verteld

2. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
De respondenten geven aan dat ze het nog steeds niet echt snappen. Na de betekenis nog een keer te vertellen en voorbeelden van activiteiten te geven snappen ze de betekenis wel. Leerling 3 koppelt samenwerken al aan beeldende vorming, samen een tekening of kunstwerk maken.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. Wat is samenwerken volgens jullie?
*De respondenten kunnen uitleggen wat samenwerken is, ze komen met de volgende voorbeelden:
Dat je samen met iemand werkt in een boekje of aan een opdracht, een kind noemt de som de ander het antwoord en deze controleren ze. (Leerling 2)
Samen aan een doel werken. (Leerling 1)
Samen aan een tekening werken en hierbij goed overleggen. (Leerling 5)
Afspraken maken. (Leerling 4)
Naar elkaar luisteren. (Leerling 6)
Ook met kinderen waar je niet graag mee samenwerkt of speelt kunnen samenwerken.
Als je iets niet snapt aan elkaar vragen. (Leerling 3)
Samen nakijken. (Leerling 5)*

Definitie verteld

4. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
De respondenten kunnen uitleggen wat de moeilijke woorden in de betekenis betekenen en hier ook voorbeelden bij noemen. De respondenten geven aan dat ze regelmatig samenwerken in de klas, maar dit ook thuis leren. Ze geven aan dat ze denken dat ze hier op school veel aan werken.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Vanuit subonderdeel samenwerken:

5. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel samenwerken (zie bijlage).
De respondenten geven aan dat ze tijdens het vrij kiezen en thematijd vaak samenwerken met andere leerlingen. Ze geven aan dat BVO binnen de thematijd veel naar voren komt. Drie respondenten geven aan dat ze tijdens het fotografie project en het bouwen van de robot initiatief hebben getoond en veel hebben samengewerkt.
6. Hoe helpt de juf jullie hierbij?
De respondenten geven aan dat de leerkrachten vaak aan ze vragen hoe ze iets gaan maken,

wat ze maken en of ze nog meer ideeën hebben. Daarnaast geven ze aan dat de leerkracht bij een aantal opdrachten aangeeft dat ze eerst moeten bedenken wat ze gaan maken en hoe ze dat dan gaan maken. Daarna mogen ze pas aan de slag.

7. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

De respondenten vinden dat er genoeg wordt gewerkt aan de genoemde doelen.

Vanuit subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden:

8. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden (zie bijlage).

De respondenten geven aan dat ze door; vaak samen te werken en hierbij rustig en zachtjes praten, uitbeelden en gebaren maken om iets te vertellen en door naar elkaar te luisteren en de ander te laten uitpraten, aan de doelen werken.

9. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de juf goed uitlegt hoe ze samen moeten werken en hier ook vragen over stelt aan de leerlingen. De respondenten geven aan dat de juf ook tips en tops geeft en het oplossen van problemen ondersteunt.

10. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

De respondenten geven aan dat ze de manier waarop ze nu geholpen worden als erg prettig ervaren. Ze geven aan dat denken dat dit niet beter kan.

Vanuit subonderdeel leervragen stellen

11. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel leervragen stellen (zie bijlage).

De respondenten geven aan dat ze regelmatig vragen aan andere leerlingen stellen o.a.: Hoe moet ik dit doen? Kun je mij helpen met ...? Weet jij waar ... ligt? Etc.

De respondenten geven aan dat ze elkaar graag helpen en vragen van medeleerlingen graag willen beantwoorden. Leerling 6 geeft aan dat het niet altijd lukt om de vraag te beantwoorden. De andere 5 respondenten geven aan dat het niet erg is als je niet alles weet en niet elke vraag kunt beantwoorden.

4 respondenten geven aan dat ze tijdens de lessen beeldende vorming bij ongeveer de helft van de lessen vragen stellen en bij de andere helft van de lessen niet.

12. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de juf ze helpt doordat ze vaak zegt dat ze hun vraag eerst aan een medeleerling moeten stellen en dan pas naar de juf mogen komen. De respondenten geven tevens aan dat de juf soms ook door blijft vragen, zodat ze hun vraag duidelijker wordt.

13. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Alle respondenten geven aan dat ze niet weten hoe het nog beter zou kunnen.

Vanuit subonderdeel feedback geven en ontvangen

14. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel feedback geven en ontvangen (zie bijlage).

3 van de respondenten geven aan dat ze al goede argumenten kunnen geven die hun mening ondersteunen, ze kunnen ook voorbeelden geven. Leerling 6 geeft aan dat ze juist helemaal niet weet hoe ze argumenten kan geven om haar mening te ondersteunen. 2 respondenten geven aan dat ze wel argumenten kunnen geven, maar dit nog lastig vinden en graag nog meer hulp zouden hebben bij het leren hiervan.

De respondenten geven allemaal aan dat ze tijdens de lessen beeldende vorming ook naar kunst kijken. Hierbij moeten ze vaak aangeven wat ze van een kunstwerk vinden of van het werk van een ander.

15. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de juf voorbeelden geeft, zodat ze leren hoe ze kunnen vertellen waarom ze iets vinden. Dit is voor 5 respondenten voldoende, voor leerling 6 nog niet.

16. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Meer kijken naar het werk van anderen en kunst. Meer voorbeelden van de juf.

Wat ze nog nodig hebben

17. Wat hebben jullie van de leerkracht nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Respondenten geven aan dat ze het volgende nodig hebben:

Uitleg over samenwerken binnen BVO door de leerkracht.

Uitleg over de doelen en waarom je iets leert.

Samenwerken ook op een doelenblad.

Fijn maatje om samen te werken.

Meer tijd om aan BVO-opdrachten te werken.

18. Wat heeft de school volgens jullie nog nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Meer hulp tijdens samenwerkingsactiviteiten.

Meer geld voor materialen.

19. Wat hebben jullie zelf nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Leerling 2 en 3 geven aan dat ze hulp nodig hebben om niet boos te worden op andere als ze iets doen wat zij graag anders zouden willen. Leerling 6 geeft aan dat ze beter moet luisteren naar de leerkracht en andere leerlingen en rustiger moet zijn tijdens de instructies. Een betere concentratie wordt door leerling 1, 4 en 5 benoemd.

Bijlage 26: Uitwerking groepsinterview leerlingen uit groep 5-6

Ik stel de vraag of de leerlingen het erg vinden dat het interview wordt opgenomen.

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. Wat is beeldende vorming volgens jullie? (Ook wel handvaardigheid genoemd)
De respondenten weten niet wat beeldende vorming is, denken dat het te maken heeft met de manier waarop jij het beste leert. Na de tip dat het ook wel handvaardigheid wordt genoemd op school. Denken de respondenten dat BVO, techniek en knutselen omvat.

Definitie verteld

2. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
De respondenten geven aan dat ze het een moeilijke uitleg vinden, maar kunnen wel nog benoemen wat beeldende vorming is. Leerling 9 geeft aan dat ze beeldende vorming leuk vindt, ze houdt van knutselen en dingen maken.

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. Wat is samenwerken volgens jullie?
*De respondenten kunnen uitleggen wat samenwerken is, ze komen met de volgende voorbeelden:
Samenwerken is om de beurt praten en aangeven als je het ergens niet mee eens bent, dit doe je op een nette manier en komt er samen uit. (Leerling 9)
Samen tot een antwoord komen en hierbij goed overleggen. (Leerling 9)
Ook met kinderen waar je niet graag mee samenwerkt of speelt kunnen samenwerken. (Leerling 7)
Rustig werken en naar elkaar luisteren. (Leerling 11)
Als je iets niet snapt aan elkaar vragen. (Leerling 7)
Afspraken maken. (Leerling 8)
Samen nakijken. (Leerling 10)
Niet alleen op school werk je samen, maar ook bijvoorbeeld in de bouw. (Leerling 12)*

Definitie verteld

4. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
De respondenten geven aan dat ze regelmatig samenwerken in de klas en dat ze dan ook de punten uit de betekenis steeds beter leren.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Vanuit subonderdeel samenwerken:

5. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel samenwerken (zie bijlage).
*Leerling 9 geeft aan dat ze met tekenen nooit samenwerkt, ze wil haar eigen werk graag helemaal zelf maken. Ze geeft wel tips en ideeën aan andere leerlingen.
Alle respondenten geven aan dat ze met Kidskills, met de hele klas afspraken gemaakt hebben voordat ze een tekenspelletje gingen doen.
Alle respondenten geven aan dat als je iets niet snapt tijdens handvaardigheid, hulp kunt vragen aan andere leerlingen. Samenwerken aan een opdracht, hierbij met de ander afspreken of ze een werkstuk maken of allebei een eigen werkstuk maken.*

Respondenten hebben rollen verdeeld en taakverdeling gemaakt tijdens de thematijd, bij het maken van een knutselwerk hiervoor (Einstein).

6. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

Goed. Ze werkt met een planningsblad tijdens thema, hier zit BVO ook deels in verwerkt. De respondenten geven aan dat ze het bewijzen van doelen met de iPad ook als BVO zien, ze maken dan immers ook filmpjes en foto's. De leerkracht stimuleert het werken met de iPad om doelen te bewijzen.

De respondenten geven tevens aan dat ze het fijn vinden dat de handvaardigheid lessen gesplitst zijn in groep 5 en 6.

7. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Een rustige klas waarin iedereen rustig kan werken en respect voor elkaar heeft. 3 respondenten geven aan dat ze het soms lastig vinden om naar een ander te luisteren en op een goede manier afspraken te maken.

Vanuit subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden:

8. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden (zie bijlage).

Leerling 9 geeft aan dat ze het lastig vindt om haar mening te geven.

Leerling 7 geeft een voorbeeld vanuit thuissituatie, in beeldende vorming lessen komt het niet zo naar voren.

De respondenten geven allemaal aan dat ze tijdens het thema vaak aan beeldende vorming werken en dit in groepjes doen. Ze geven aan dat ze dan zeker aan de genoemde doelen werken.

9. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

Respondenten geven aan dat de juf het vaak heeft over wat kinderen in de klas zeggen, hoe ze hun mening kunnen geven en over respect hebben voor elkaar. De respondenten geven aan dat de ICC-er, die handvaardigheid verzorgt, het ook regelmatig heeft over respect voor wat een ander vindt en geven van een mening.

10. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Een klas waarin leerlingen niet meteen zeggen dat iets niet goed is. Leerling 8 geeft aan dat ze nu haar mening niet goed durft te geven. De andere respondenten geven aan dat ze dit begrijpen. Leerling 12 geeft aan dat hij zijn mening al goed kan geven, maar nog niet op een goede manier, dit zou hij nog willen leren.

Vanuit subonderdeel leervragen stellen

11. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel leervragen stellen (zie bijlage).

De respondenten geven aan dat ze zichzelf veel vragen stellen o.a.: Hoe moet ik dit doen? Wat ga ik eerst doen? Wat heb ik nodig? Etc. Twee respondenten geven aan dat ze dit niet altijd doen. Ze beginnen soms gewoon ergens aan en zien wel waar ze uitkomen, ze ontdekken dan ondertussen hoe iets het beste aan kunnen pakken.

Tijdens thematijd werken leerlingen met leervragen, hiervoor gebruiken leerlingen vaak aspecten/activiteiten vanuit BVO en geven aan dat ze hierdoor ook aan de genoemde doelen werken.

12. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven het volgende aan:

De leerkracht benoemt dat leerlingen eerst een plan moeten maken. Ze moeten nadenken

over wat ze gaan maken, wat ze hiervoor nodig hebben en hoe ze dit gaan vormgeven. Bijvoorbeeld eerst beginnen met schetsen. Leerlingen stellen vragen als ze iets niet begrijpen of ergens over twijfelen.

De respondenten geven aan dat de leerkracht leerlingen stimuleert om goede en concrete vragen te stellen.

13. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

4 van de 6 respondenten geven aan dat ze geen extra hulp nodig hebben. Ze willen dat de leerkracht ze op dezelfde manier blijft begeleiden. 2 van de 6 respondenten geven aan dat ze het stellen van leervragen nog lastig vinden, de leerkracht helpt ze hier wel goed bij. De 2 respondenten geven aan dat ze graag hulp vragen aan en overleggen met klasgenoten. Ze zijn er namelijk van overtuigd dat ze met behulp van hun klasgenoten, steeds beter vragen leren stellen.

Vanuit subonderdeel feedback geven en ontvangen

14. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming?

Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel feedback geven en ontvangen (zie bijlage).

De respondenten uit groep 5 geven aan dat ze geen feedback geven aan andere leerlingen, ze krijgen hier geen ruimte voor. De respondenten uit groep 6 geven aan dat dit zeer weinig gebeurt tijdens BVO-activiteiten. Leerling 11 (uit groep 6) geeft aan dat ze dit onderling wel doet wanneer een klasgenoot haar mening vraagt. Ze geeft aan dat ze hierbij ook tips geeft om het nog beter/mooier te maken. De respondenten geven aan dat ze leerlingen uit lagere groepen alleen maar positieve feedback geven. Ze geven echter wel aan dat er andere leerlingen zijn die dit niet altijd doen. De respondenten geven aan dat ze het lastig vinden om argumenten te bedenken die hun mening onderbouwen.

15. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten uit groep 5 geven aan dat de leerkrachten hen geen mening laten geven over producten van anderen en dus ook geen tips. Heel soms wel, maar dan alleen positieve punten, geen negatieve.

De respondenten uit groep 6 geven aan dat de leerkrachten hen zelden een mening laten geven over producten van anderen. Wanneer de leerkracht de leerlingen de kans geeft om hun mening te geven, vraagt ze ook waarom leerlingen iets vinden.

De leerkrachten geven feedback aan leerlingen en leerlingen verbeteren naar aanleiding van deze feedback hun product. De ICC-er doet dit altijd, de groepsleerkracht meestal.

16. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Leerling 8 geeft aan dat ze beter moet leren luisteren naar de feedback. Een andere respondent geeft aan dat ze hulp wil bij het eerlijk zijn tijdens het geven van feedback. Alle respondenten geven aan dat ze meer tijd en ruimte willen om hun mening te geven. Hiervoor hebben ze ook ruimte nodig van klasgenoten, ze vinden het lastig dat sommige leerlingen meteen hun mening roepen, in plaats van op hun beurt wachten.

Wat ze nog nodig hebben

17. Wat hebben jullie van de leerkracht nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Goede tips, ideeën en uitleg van de leerkracht.

Fijn maatje om samen te werken. De respondenten willen dat de leerkracht de maatjes kiest. Meer tijd om aan creatieve opdrachten te werken.

18. Wat heeft de school volgens jullie nog nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Meer verschillende materialen gebruiken en hiermee nieuwe technieken leren. Meer stiften, deze zijn snel leeg of uitgedroogd.

19. Wat hebben jullie zelf nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Leerling 7, 8, 10 en 12 geven aan dat ze beter moeten luisteren naar de leerkracht en rustiger moeten zijn tijdens de lessen. Meer concentratie wordt door leerling 8, 10 en 12 ook benoemd. Alle respondenten geven aan dat ze meer vrijheid in opdrachten willen. Ze willen vaker zelf kunnen kiezen wat ze gaan maken.

Bijlage 27: Uitwerking groepsinterview leerlingen van groep 7-8

Topic 1: Leerlijn beeldende vorming

1. Wat is beeldende vorming volgens jullie? (Ook wel handvaardigheid genoemd)
Volgens leerling 13 is beeldende vorming; denken over hoe iets eruitziet of in elkaar zit (hier een beeld van krijgen). Leerling 14 geeft aan dat ze denkt dat het iets met kunst te maken heeft. Ze denkt hierbij aan handvaardigheid en ook deels in het thema. Vervolgens sluiten alle respondenten hierbij aan.

Definitie verteld

2. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
Leerling 13, 16 en 17 geven aan dat ze vooral dachten aan het maken van een plaatje in je hoofd. Leerling 14 geeft aan dat ze dacht dat je vooral met beelden moet werken (standbeelden, etc.).

Topic 2: Leerlijn samenleren

3. Wat is samenwerken volgens jullie?
*De respondenten kunnen uitleggen wat samenwerken is, ze komen met de volgende voorbeelden:
Coöperatieve werkvormen zoals 'tweetalcoach'. (Alle leerlingen)
Met twee of meer personen een opdracht maken, hierbij allebei evenveel doen. (Leerling 14)
Samen aan een doel werken en deze behalen. (Leerling 16)
Samen tot een antwoord komen en hierbij goed overleggen. (Leerling 17)
Ook met kinderen waar je niet graag mee samenwerkt of speelt kunnen samenwerken. (Leerling 13)
Rustig werken en naar elkaar luisteren. (Leerling 15)
Als je iets niet snapt aan elkaar vragen. (Leerling 15)
Afspraken maken. (Leerling 18)*

Definitie verteld

4. Wat denken jullie als je deze betekenis hoort?
De respondenten geven aan dat ze plannen niet herkennen bij samenwerken. Plannen gebeurt individueel. Leerling 14 geeft aan dat ze wel vaak met iemand samen een planning maakt. Uiteindelijk geven de respondenten aan dat ze binnen het thema wel gepland hebben, als onderdeel van samenwerking. De andere aspecten kennen de respondenten allemaal en hier werken ze in de klas ook aan.

Topic 3: De leerlijn samenleren binnen de lessen BVO.

Vanuit subonderdeel samenwerken:

5. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel samenwerken (zie bijlage).
Leerling 15 geeft aan dat anderen wel iets van hem verwachten, maar dat hij deze verwachtingen niet altijd waarmaakt. De respondenten geven aan dat ze een aantal keer samen aan een opdracht voor beeldende vorming gewerkt hebben. Hierbij hebben ze aan de bijbehorende doelen gewerkt. De respondenten geven aan dat ze naar hun mening nog niet vaak genoeg een samenwerkingsopdracht krijgen of verzinnen m.b.t. beeldende vorming.

6. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de juf eerst heeft gevraagd wie wat wilde doen. Dit heeft ze opgeschreven in groepjes. Dit waren de groepjes om aan de opdracht te werken. Als er problemen waren in een samenwerking, konden de leerlingen dit vaak zelf oplossen, als dit niet lukte schakelde de leerkracht de hulp van de leerkracht in.

7. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

Leerling 13 geeft aan dat leerlingen beter weten wat een ander ergens van vindt en hoe de ander ergens naar kijkt en iets ervaart, door elkaar beter te leren kennen en vaak samen te werken met verschillende klasgenoten. Twee van de zes respondenten geven aan dat ze vaak samenwerken met dezelfde persoon. Alle respondenten geven aan dat ze het prettig zouden vinden als de leerkracht vaker de groepjes vormt. Leerling 16 vertelt dat er ook een stukje verantwoordelijkheid bij de leerlingen zelf ligt. Ze vertelt dat leerlingen binnen de gemaakte groepjes, vaak toch nog hun eigen groepje vormen. De respondenten geven allemaal aan dat ze graag zouden willen dat de leerkracht ze nog meer stimuleert om met de gemaakte groepjes zelf samen te werken en niet onderling nog groepjes vormen, door bijvoorbeeld met twee groepjes bij elkaar te zitten.

Vanuit subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden:

8. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel communicatie/sociale vaardigheden (zie bijlage).

De respondenten geven aan dat de meiden onderling het vaak met elkaar eens zijn. Wanneer de jongens en de meiden gemixt samenwerken, is er vaak een discussie. De respondenten geven aan dat ze hier uiteindelijk wel altijd zelf uitkomen.

9. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de leerkracht, indien er een discussie is, dit de leerlingen zelf laat uitpraten. De respondenten geven aan dat ze hierdoor juist hun mening leren onderbouwen en ook hun mening steeds beter kunnen herzien.

10. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

De respondenten geven aan dat ze deze manier van werken prettig vinden en geen behoefte hebben aan verandering.

Vanuit subonderdeel leervragen stellen

11. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel leervragen stellen (zie bijlage).

Een van de respondenten geeft aan dat hij zichzelf wel vragen stelt, maar deze nog niet altijd op een goede manier kan verwoorden.

Een andere respondent geeft aan dat ze zichzelf vragen stelt en controleert ook of de leervraag voldoende beantwoord is.

De respondenten vertellen dat de groepsleerkrachten aangeven dat de leerlingen eerst een goede vraag moeten bedenken, wanneer een vraag niet concreet genoeg is moeten ze een goede inhoudelijke vraag maken. Deze moeten de leerlingen voordat ze deze mogen stellen eerst zelf proberen te beantwoorden, als dat niet lukt een klasgenoot om hulp vragen, dan pas mag de vraag aan de leerkracht gesteld worden.

12. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de leerkracht, door de bovenstaande manier, leerlingen stimuleert om goede en concrete vragen te stellen. Daarnaast stimuleert de leerkracht leerlingen dus om eerst zelf iets op te lossen, voordat er hulp van de leerkracht ingeschakeld kan worden. De respondenten geven aan dat een van de groepsleerkrachten dit het vaakst doet. De ICC-er werkt niet op deze manier en helpt je altijd.

13. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

De respondenten geven aan dat ze graag zouden willen dat de ICC-er meer op dezelfde manier werkt als de groepsleerkrachten. De respondenten geven tevens aan dat ze zelf meer vragen moeten stellen, ze willen hier graag aan herinnerd worden.

Vanuit subonderdeel feedback geven en ontvangen

14. Op welke manier werken jullie aan de volgende doelen bij de lessen beeldende vorming? Doelen van de desbetreffende jaargroep van het subonderdeel feedback geven en ontvangen (zie bijlage).

De respondenten geven aan dat ze meestal feedback vragen aan andere leerlingen en dus ook aan andere leerlingen geven. Dit doen ze vooral bij de lessen van de ICC-er. De respondenten geven aan dat ze op het moment dat ze in tweetallen aan een opdracht werken elkaar feedback geven. De respondenten geven aan dat ze vaak feedback geven, maar dit nog niet goed genoeg is. (Leerling 14: We geven elkaar vaak feedback, maar deze is nog niet goed genoeg.)

15. Hoe helpt de juf jullie hierbij?

De respondenten geven aan dat de leerkrachten de leerlingen hierbij niet helpen.

16. Welke kansen zien jullie hier nog bij?

De respondenten geven aan ze graag tips willen van leerkrachten op het geven van feedback. Daarnaast willen ze voorbeelden van goede feedback, zodat ze dit zelf ook beter kunnen doen.

De respondenten geven aan dat ze willen dat iedereen eerlijk is naar elkaar.

Wat ze nog nodig hebben

17. Wat hebben jullie van de leerkracht nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

De respondenten geven aan dat ze het volgende nodig hebben:

Goede tips, ideeën en uitleg van de leerkracht.

Meer tijd om aan creatieve opdrachten te werken.

Meer samenwerkingsopdrachten voor beeldende vorming.

18. Wat heeft de school volgens jullie nog nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

De respondenten geven aan dat de school volgens hen het volgende nodig heeft:

Meer verschillende materialen gebruiken en hiermee nieuwe technieken leren.

Meer tips en complimenten door de hele school.

Meer projecten/opdrachten met fotografie en film.

19. Wat hebben jullie zelf nodig om de aan de vaardigheid samenwerken te kunnen werken tijdens de lessen beeldende vorming/handvaardigheid?

Alle respondenten geven het onderstaande aan.

Vaker tips en complimenten aan andere geven, hierdoor steeds beter feedback kunnen geven.

Bijlage 28: Wat leerkrachten nog nodig hebben om de vaardigheid samenwerkend leren, binnen BVO te realiseren.

Als leerkracht zelf (vraag 15)

R1: Meer handvatten en tools om iets aan te bieden. Een duidelijk overzicht met alle doelen en deze doelen met leerlingen bespreken. Meer kennis, houvast en tools, waaronder; eerst zelf goede leervragen/doelen kunnen stellen, lijstje met vragen die aan de leerlingen gesteld kunnen worden (om ze verder te laten denken), een lijstje om leerlingen aan te leren waar ze aan moeten denken bij het geven en ontvangen van feedback en hoe ze dit om kunnen zetten naar woorden en de leerlijn samenwerken te hebben en gebruiken.

R2: Een bronnenboek met duidelijke, gestructureerde opdrachten waarbij leerlingen echt samen moeten werken. De voorwaarden van samenwerken op papier hebben en deze met de leerlingen bespreken. Hierdoor bewustzijn bij leerlingen creëren.

R3: Meer tijd. Houvast door middel van een doorgaande lijn. Weten welke vragen ik aan leerlingen kan stellen, zonder dat ik te veel woorden in de mond te leggen.

R4: Groep 5: Een groep die respect heeft voor elkaar en niet steeds negatief reageert op elkaar. Groep 6/7/8: Verschillende manieren om technieken van individuele werkstukken te bundelen tot groepswork. Tevens manieren om spelenderwijs feedback te leren geven, waarbij leerlingen op een respectvolle manier diepgang creëren.

R5: Meer tijd en ruimte om aan de doelen te werken en leerlingen individueel te begeleiden. Kennis en manier waarop duidelijk. Dingen die erbij komen, zorgen voor weinig tijd.

R6: Eerst de BVO-lessen zelf verbeteren, dan pas samenwerken binnen BVO verbeteren. Vooral de invulling van de BVO-lessen aanpakken, samenwerken volgt dan vanzelf. Samenwerkingsdoelen in de lessen inbouwen en zichtbaar maken hoe deze naar voren komen.

Op schoolniveau (vraag 16)

R1: Zie 15. Daarnaast, duidelijke afspraken met team maken, hierbij afspreken welke doelen per les of thema aanbod komen. Als je als leerkracht alles hebt wat je nodig hebt, komt dit vanzelf.

R2: Bronnenboek voor groep 1 t/m 8 met duidelijk, gestructureerde opdrachten waarbij leerlingen samen moeten werken. Tevens een duidelijke, zichtbare doorgaande lijn. De doelen voor groep 1 t/m 8 met de leerlingen bespreken, zodat leerlingen zelf zicht op de doelen en doorgaande lijn krijgen.

R3: Een doorgaande lijn, duidelijke afspraken, meer afstemming. Eigen talent van de leerkrachten blijven gebruiken in lessen BVO.

R4: Groep 5: Dat leerlingen meer vaardigheden hebben, door een doorgaande lijn van groep 1 t/m 8 te creëren. Tevens vanaf groep 1 werken aan samenwerken.

Groep 6/7/8: Lestijd, om alle BVO-lessen zelf geven. Tijd om lessen uit te werken, zodat andere leerkrachten een volgend schooljaar zelf de lessen kunnen geven. Sparmaatje over les-ideeën, waarin de leerlingvaardigheid samenwerken geïntegreerd wordt. Materiaal om feedback geven en ontvangen op een betekenisvolle manier aan te bieden.

R5: Op een andere school bij een kleutergroep kijken hoe zij aan het samenwerken binnen BVO-lessen/activiteiten werken, dit meenemen naar haar eigen onderwijs. Daarnaast de meer tijd en ruimte om de midden- en plusgroep meer stimuleren, nu vooral met minimum bezig i.v.m. te weinig tijd en ruimte.

R6: Voor de leerlingvaardigheid samenwerkend leren niks. Voor BVO een doorgaande lijn waarin staat beschreven welke technieken in welke groep aangeboden moeten worden.

Bijlage 29: Leerlijn 'samenleren' (Ekici, 2014) gekoppeld aan fasen van het creatief proces

Groep	Subonderdelen				Doel
	Samenwerken	Communicatieve/sociale vaardigheden	Leerwragen stellen	Feedback geven en ontvangen	
Groep 1/2					Helpt andere kinderen omdat het moet of omdat er iets tegenover staat.
					Vraagt hulp aan anderen en biedt hulp aan.
					Komt door middel van woorden voor zichzelf op.
					Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen (hoeveel, waarmee, welke, wanneer enz.).
					Zegt wat hij vindt en waarom hij dat vindt.
Groep 3/4					Werkt samen met andere kinderen, neemt zelf initiatief of sluit aan bij initiatief van anderen.
					Het eigen belang gaat voor groepsbelang.
					Kan zelf iets inbrengen, rekening houdend met de ander.
					Kan een gesprek voeren met wederzijdse inbreng met non-verbaal communicatief gedrag.
					Kan vertellen wat een ander denkt, ziet of voelt.
					Kan mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen.
					Beantwoordt hulpvragen van medeleerlingen.
					Kan argumenten geven ter ondersteuning van de eigen mening.
Groep 5/6					Heeft moeite met prijsgeven van eigen positie, maar is in staat dit te begrijpen.
					Kan afspraken maken met klasgenoten over samenwerking (steeds meer groepsgevoel).
					Heeft respect voor de mening van een ander.
					Durft een eigen mening te geven.
					Stelt en beantwoordt onder begeleiding van de leerkracht (lagere en hogere orde) denkvragen.
					Kan zijn beargumenteerde mening over de producten van anderen geven.
					Kan concreet aangeven hoe een ander zijn product kan verbeteren op inhoud en vorm.
					Kan ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren.
Groep 7/8					Kan beslissen vanuit perspectief van een ander.
					Kan iets doen of laten in het belang van de ander.
					Houdt rekening met wat de ander van hem verwacht en handelt daar naar.
					Kan mening onderbouwen met argumenten.
					Kan mening herzien op basis van argumenten van een ander.
					Stelt en beantwoordt (lagere en hogere orde) denkvragen, en is hierbij minder afhankelijk van sturing door leerkracht.
					Kan zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven.
					Controleert of zijn leervraag voldoende is beantwoord.
					Kan feedback geven gericht op inhoud en vorm.
					Kan feedback geven waarin hij aanvullende informatie geeft.

Bijlage 30: Resultaten van alle ingevulde schema's tijdens de interviews van leerkrachten.

Toelichting: Elke respondent van de individuele interviews heeft één schema ingevuld waarin zij aan de hand van de legenda aangaven in welke maten de kenmerken van de vier subonderdelen van de leerlijn 'samenleren' tot uiting komt in de lessen BVO. In dit schema zijn de resultaten van alle ingevulde schema's verzameld. Per kenmerk en de mate waarin deze tot uiting komt is weergegeven hoeveel respondenten de mate waarin dit kenmerk tot uiting komt binnen de lessen BVO aangaven in de door hen ingevulde schema's.

Leerlijn samenleren binnen de lessen beeldende vorming

1.	Samenwerken				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Andere kinderen helpen (eerst vanuit leerkracht dan vanuit leerling)			2	6
B	Rekening houden met verwachtingen van anderen.		1	2	5
C	Van eigenbelang voor groepsbelang naar iets doen of laten in het belang van een ander	2	2	3	1
D	Zelf initiatief nemen en hierbij rekening houden met de ander en aansluiten bij initiatief van de ander binnen de samenwerking	1	2	4	1
E	Afspraken maken over de samenwerking	1	2	2	3

2.	Sociale/communicatieve vaardigheden				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Respect hebben voor de mening van een ander			3	5
B	Eigen mening leren geven			3	5
C	Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie		3	1	4
D	Door middel van woorden voor zichzelf opkomen			1	7

3.	Leervragen stellen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Vragen stellen om ergens meer over te weten te komen (welke, wanneer, waarmee, etc.)		2	5	1
B	Mondeling een hulpvraag stellen die begrijpelijk is voor anderen			4	4
C	Van onder begeleiding hulpvragen stellen en beantwoorden naar zelfstandig vragen stellen en beantwoorden.		2	4	2
D	Zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het kijken, luisteren, lezen, spreken of schrijven	1	4	2	1
E	Controleren of zijn leervraag voldoende beantwoord is (van onder begeleiding naar zelfstandig)		3	4	1

4.	Feedback geven en ontvangen				
	Kenmerken	1	2	3	4
A	Zeggen wat hij vindt en waarom hij dat vindt			3	5
B	Een beargumenteerde mening over producten van anderen geven	1	2	4	1
C	Ontvangen feedback gebruiken om producten te verbeteren		1	2	5
D	Feedback geven gericht op vorm en inhoud		2	2	4
E	Argumenten geven om eigen mening te ondersteunen		2	2	4

1 = Nooit (Geen enkele beeldende vormingsles)

2 = Soms (1x per maand of minder)

3 = Meestal (2/3x per maand)

4 = Altijd (Elke beeldende vormingsles)

Bijlage 31: Mogelijkheden vanuit individuele interviews met leerkrachten per subonderdeel omschreven.

Subonderdeel 'samenwerken'

- Samenwerkingsdoel per thema of les noteren, hierdoor denkt de leerkracht er zelf aan om aan het doel te werken en dit met de leerlingen te bespreken.
- Bronnenboek met duidelijke opdrachten waarbij leerlingen aan de vaardigheid samenwerken werken binnen BVO.
- Goede afspraken (schoolbreed).
- Structureel de doelen met leerlingen bespreken.
- Meer duidelijkheid in de vorm van een doorgaande lijn van groep 1 tot en met 8.
- Een 'afstreeplijst' van de samenwerkingsdoelen (als bevestiging van het niveau van leerlingen).
- Meer met groepswerkstukken werken binnen de BVO-lessen.
- Meer insteken op het doel om van eigenbelang naar groepsbelang iets te doen.
- Eigen initiatief van leerlingen meer stimuleren.
- Leerlingen meer begeleiden en stimuleren om het maken van afspraken binnen een samenwerking beter te laten verlopen.

Subonderdeel 'communicatieve/sociale vaardigheden'

- Tevens het samenwerkingsdoel per thema of les noteren, hierdoor denkt de leerkracht er zelf aan om aan het doel te werken en dit met de leerlingen te bespreken.
- Film aan toneel koppelen, makkelijker om communicatieve/sociale vaardigheden te ontwikkelen.
- BVO inzetten in thematisch onderwijs.
- Eigen mening vaker tot uiting laten komen binnen BVO. Leerlingen leren dat ze iets anders mogen hebben, denken en vinden dan anderen.
- Stoplicht tijdens BVO-lessen minder vaak op rood. Hiervoor een stap vinden tussen geconcentreerd werken en alles kwijt zijn.
- Gesprek voeren met verbale en non-verbale communicatie tijdens BVO-lessen/activiteiten meer tot uiting laten komen.
- Non-verbale communicatie meer naar voren laten komen. Hierbij vooral kansen met betrekking tot de manier van verwoorden.
- Respect hebben voor ieders mening. Hoe realiseer ik dit binnen BVO?

Subonderdeel 'leervragen stellen'

- Tevens het samenwerkingsdoel per thema of les noteren, hierdoor denkt de leerkracht er zelf aan om aan het doel te werken en dit met de leerlingen te bespreken.
- Tips van andere leerkrachten en/of een stappenplan nodig om zelf leervragen/doelen te kunnen stellen en dit daarna over te brengen aan leerlingen.
- Meer gestructureerde activiteiten opzetten met gerichte opdrachten, zodat leerlingen hier beter mee uit de voeten kunnen.
- Vertaling van grondlegger naar de werkvloer. Een goede onderlegger nodig, zodat leerlingen de doelen en het tijdspad goed weten en hierdoor een planning kunnen maken. (Vooral met betrekking tot BVO-activiteiten binnen thematisch werken.)
- Verandering in groepssamenstelling/dynamiek van groep 5.
- Meer groepswerk.

- Meer kijken naar kunst
- Leerlingen meer attent maken op het stellen van vragen tijdens het maken van hun werk.
- Stukje reflectie invouwen, hierdoor leerlingen kritisch leren kijken naar hun eigen werk.
- Meer tijd nemen om de manier van vragen stellen met leerlingen te bespreken en hier consequent en regelmatig op terug komen.
- BVO verwerken in het thematisch onderwijs.

Subonderdeel 'feedback geven en ontvangen'

- Tevens het samenwerkingsdoel per thema of les noteren, hierdoor denkt de leerkracht er zelf aan om aan het doel te werken en dit met de leerlingen te bespreken.
- Lijstje met voorbeelden van feedback voor zowel de leerkracht als de leerlingen.
- Informatie over het geven van feedback. Hoe stimuleer ik dit bij de leerlingen?
- Criteria opstellen, hierdoor mogelijkheid om gericht feedback te geven.
- Met de hele klas naar werkstukken kijken.
- Niet alleen op het proces evalueren, maar ook op het product. Meer en kritischer naar producten kijken.
- Verandering in de groepsdynamiek van groep 5.
- Manieren om spelenderwijs argumenten te leren geven. Leerkracht heeft hier verschillende vormen en tools voor nodig die niet alleen auditief zijn, maar ook handelend.
- Meer insteken op het geven van argumenten om hun mening te ondersteunen (door leerlingen).
- Feedback gebruiken om producten te verbeteren. Mogelijk door leerlingen feedback laten noteren of meteen verwerken. Vraag: Hoe realiseer ik dit achteraf? Tijdens de les gebeurt dit al.

Bijlage 32: Handvatten en tools die leerkrachten graag zouden willen/nodig hebben.

1. Bronnenboek voor groep 1 tot en met 8 met duidelijke en gestructureerde opdrachten waarbij leerlingen aan de vaardigheid samenwerken werken binnen de BVO-lessen.
2. Een duidelijke overzicht met alle doelen, die bij de vaardigheid samenwerken horen, per leerjaar of clustergroep staan beschreven.
3. Een duidelijke en zichtbare doorgaande lijn voor zowel de vaardigheid samenwerken als de leerlijn BVO (SLO, g.d.) van groep 1 tot en met 8.
4. Weten hoe het doel 'Respect hebben voor ieders mening.' binnen de BVO lessen ontwikkeld kan worden.
5. Een stappenplan om goede leervragen/doelen te kunnen stellen.
6. Een vertaling van grondlegger naar de werkvloer. Een goede onderlegger nodig, zodat leerlingen de doelen en het tijdspad goed weten en hierdoor een planning kunnen maken. (Vooral met betrekking tot BVO-activiteiten binnen thematisch werken)
7. Lijstje met voorbeelden van feedback voor zowel de leerkracht als de leerlingen.
8. Informatie over het geven van feedback. Hoe stimuleer ik dit bij de leerlingen?
9. Manieren om spelenderwijs argumenten te leren geven. Leerkracht heeft hier verschillende vormen en tools voor nodig die niet alleen auditief zijn, maar ook handelend.
10. Manieren om spelenderwijs feedback te leren geven, waarbij leerlingen op een respectvolle manier diepgang creëren.
11. Weten hoe feedback achteraf gebruikt kan worden om producten van leerlingen te verbeteren.
12. Een lijstje met vragen die aan de leerlingen gesteld kunnen worden om ze verder te laten denken.
13. Een lijstje om leerlingen aan te leren waar ze aan moeten denken bij het geven en ontvangen feedback en hoe ze dit om kunnen zetten naar woorden.
14. De voorwaarden om samen te kunnen werken op papier hebben. (Om deze met leerlingen te kunnen bespreken)
15. Weten welke vragen aan leerlingen gesteld kunnen worden, zonder ze teveel woorden in de mond te leggen.
16. Verschillende manieren om technieken van individuele werkstukken te bundelen tot groepswork.
17. Kennis en manier waarop er aan de doelen van de vaardigheid samenwerken gewerkt kan worden binnen BVO.